

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli Ulusal Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri
Dergisi Quarterly Peer Reviewed and National Journal for
Book Review and Review Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol.11

Sayı/Issue

1

Ocak/January 2025

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİHKRİTİKDERGİSİ

JournabfHistoryCritique

*Hakemli Ulusal Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi/Peer Reviewed and National Journal for
Book Review and Review Essays*

Cilt/Vol. 11 • Sayı/Issue 1 • Ocak/January 2025 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner

Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor

Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor

Funda TEKİN

M.Emin KARATAŞLIOĞLU

REDAKTÖR/Redactor

Ömer KARABAYIR

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ

Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal

GÜR Prof.Dr. Mahir AYDIN

Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA

Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

Dr. Abdrasul İSAKOV

BU SAYININ HAKEMLERİ/The

Referees of This Issue

Prof. Dr. Hasip Saygılı

Dr. Öğretim Üyesi Atahan Birol Kartal

Dr. Cengiz Cici

Dr. İrfan Paksoy

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No: 2 Şahinbey 27070 Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitap tanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değil yazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarından sorumludur.

Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	320
Bizans'ın Gizli Tarihi, Prokopios, Çev. Orhan Duru Melik Yahya AFŞARİ	321
En Eski Çağlardan Rus İşgaline Türkistan'ın ve Türkistan Hanlıklarının Tarihi, Edward Denison Ross, Francis Henry Skrine, Çev. Resul Şahsi Zafer SARAÇ	326
Становление и генезис кряшенской идентичности / Stanovlenie i genezis kryashenskoj identichnosti / Kreşin Kimliğinin Oluşumu ve Doğuşu Kolektif Monografi: A.E. Denisov, R.R. İskhakov, E.I. Şarafiyev Guzel AKHTIAMOVA	330
Uluğ Beg: Bilge Türk Hükümdarı, Vasilij Vladimiroviç Barthold, Çev. İsmail Aka Ayşenur KARA	335
Tanzimat Döneminde Osmanlı İmparatorluğu: Ankara ve Edirne'den Bakış, Yonca Köksal Özyaşar Mehmet Fatih HOTUNLU	338
Değişen Saraybosna'da Eğitim: Avusturya-Macaristan Dönemi Eğitim Kurumları 1878-1918, Ayşe Zişan Furat Gülten HALİLOĞLU	343
Kan ve Demir: Alman İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü (1871-1918) Katja Hoyer, Çev. Sinan Çakır Furkan UÇAR	350
Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr, Necmettin Alkan Reyyan ŞENGÜL	353
Meşrutiyet'in Meşruiyeti, Hasan Barlak Muhammed Ali AĞACA	356
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi, Mehmet Demiryürek Cansel Şeyda YANAR	361
Şahbaba, Murat Bardakçı Ömer YEŞİLTAS	364

Dürrüşehvar Sultan ve Hint-Osmanlı İlişkileri, Cemil Kutlutürk Zeynep Şevval BOZ	367
Yılmaz Öztuna: Ömründe Ömürler Yaşadı, A. Yağmur Tunalı Samet YILDIZ	371
Nekus: Taş Devri'nden Yapay Zekâya Bilgi Ağlarının Kısa Tarihi Yuval Noah Harari Rabianur TÜFEKÇİ	378
Tarihçilik ve Yöntem Üzerine, Ali Akyıldız Funda TEKİN	383
Rüyalar, Evliyalr, Kehanetler: Hoca Sadeddîn Efendi'nin Selîmnâme'si, H. Erdem Çıpa, Çev. Zeynep Rona Esmâ BİÇER	387
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI GÜİDELİNE FOR REVIEW	391

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Bizans'ın Gizli Tarihi

Prokopios, Çev. Orhan Duru

İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023, 149 sayfa, ISBN: 978-9944-88-454-9.

Melik Yahya AFŞARI*

In the VI. century, a new era begun for the Eastern Roman Empire with Justinian I's period (527-565). The territory of the Eastern Roman Empire, also known as Byzantium, was expanded during this period in line with the idea of claiming the legacy of Ancient Rome. Although the symbolic name of this period was Justinian (482-565), the most important name of the conquests was the Roman general named Flavius Belisarius (d. 565). Procopios (500-565), who was with Belisarius during these wars, wrote the *De bellis* (Wars), in eight books and produced important works on this whole process. Also, another important work of Procopios is *Historia Arcana*, known as the Secret History. In this study, an analysis of Procopios' the Secret History will be presented, and some criticisms will be given on two different editions of the book.

Firstly, it would be appropriate to give information about the identity of Procopios. He was born in ancient city of Caesarea, in today's Israel on 500 C.E. On 527, Procopios was commissioned as the legal adviser and privet secretary of Roman General Belisarius.¹ With Belisarius, he visited all of the empire's territory, and he wrote the wars against Persians, Vandals, and Goths in Persia, North Africa, and Italy. His detailed narratives in the Wars give essential information about the expansions of Belisarius. After

* Lisans Öğrencisi, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, ORCID: 0009-0007-4123-4902, afsarimy21@29mayis.edu.tr

¹ Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, "Procopius", *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Procopius-Byzantine-historian> (access 21.04.2024).

his mission, he came back to Constantinople in 542, and he witnessed the Justinian Plague which was written in one of his books (s. x).

Procopios, who had established a close relationship with Justinian during his years in Constantinople, may also have been informed about the events and intrigues within the palace. In this way, he provided important information about the palace tensions of Justinian's reign in the Secret History. In 560, he even received the title of *illustres*, which was given to the Roman elite and intellectuals. Considering that this title was given to a small number of people, it is possible to understand that Procopios had an important position in the Byzantine court. Not only that, but Procopios, who became *praefectur* as Byzantine city administrator in 562, also took over the administration of the capital (p. x). In this way, it is possible to understand the extent to which Justinian trusted Procopios. It follows that what Procopios wrote in the Secret History is true if the Secret History was written by him.

Although there are some claims that the Secret History was not written by Procopios, recent studies show otherwise. Based on the language structure and some idioms used by Procopios in his other works, it is accepted that the Secret History was also written by him.² However, it is not yet known what he called this book. When it was discovered and published by the Vatican archivist Niccolò Alamanni (1583-1626) in 1623, it was published with the double title *Anecdota*, meaning “unpublished” in Greek, and *Historia Arcana*, meaning “secret history” in Latin. In the encyclopaedia Souda, written in Eastern Rome in the X. century, this work of Procopios is referred to as *Ἀνέκδοτα* (Anecdota). The name Secret History, which is used today, originates from the Latin name *Historia Arcana* in terms of the subjects it contains.³ The name, which is a combination of the Latin *historia*, meaning history, and *arcana*, the plural of the word *arcanum*, meaning mystery, is the term commonly used today for this work of Procopios.

It can be said that the book is based around four main characters: Justinian I, Theodora (d. 548), Belisarius, and Antonina (495-565). When Justinian ascended to the throne in 527, the long war between the Byzantine Empire and the Sassanids had been going on. Although peace was made from time to time, these wars continued during Justinian's reign. Looking at the reign of Justinian, unlike the previous Eastern Roman emperors, a policy aimed at expanding the borders of the country was followed instead of protecting the country from external attacks. The empire, especially in the west, was trying to claim the legacy of Ancient Rome. During this period, Italy, and the ancient capital Rome, which had been under the invasion of the barbarian Gothic tribes, were once again in the hands of the Romans. Nevertheless, this expansion during Justinian's reign was a hollow expansion, even though it extended as far as Spain. George Ostrogorsky says that,

“Justinian had meant his reign to inaugurate a new era, but it really marked the close of a great age. He did not succeed in rebuilding the empire. He had managed to expand its frontiers, but only for a short time, and to breath fresh life into the worn-out state of the late Roman period was beyond his power. His territorial

² Hüseyin Salikoğlu, “Procopios: Bir Tarihçi, Üç Farklı Anlatı”, *Journal of Historiography*, issue: 5, vol: 1, 2023, s. 180.

³ Prokopios, *The Secret History with Related Texts* (transl. Anthony Kaldellis), Hackett Publishing: Cambridge, 2010, s. ix.

reconquests therefore could not be established on any sound foundations and the consequences of the sudden collapse of his work were doubly disastrous.”⁴

According to him, the expanding Eastern Roman Empire was weak against the attacks from the east and north, and on the other hand, it did not pay due attention to internal affairs.

Another weakness of Justinian was his love for Empress Theodora. When Justinian’s period is analysed, it is seen that he was a leader with ideals but without the power. This lack of power was provided by the people around him, the most important of whom were Empress Theodora and General Belisarius. In the administrative structure of this period, it is seen that Emperor Justinian provided the intellectual background, and Empress Theodora administratively and General Belisarius militarily carried out these ideas. In the Secret History, Theodora, who worked as an actress and prostitute before meeting Justinian, is criticised by Procopios for these aspects (s. 5). Although it is seen that Procopios was a conservative, it is debatable to what extent this is a correct claim. Because the fact that she was one of Justinian’s most important advisors after becoming empress and a more powerful administrator than Justinian may have been opposed to Procopios’ conservative ideas. In the Secret History, Theodora, a powerful woman who played an important role in many political events during Justinian’s reign, especially the Nika Revolt, and who rescued Justinian when he gave up, is portrayed as a devil.⁵ The reason for that will be discussed in the following sections of this study.

Another important person of the Justinian period is General Belisarius. This great warrior, who fought in all over the empire, is also called the last Roman general by some historians. Although he had a brave personality, as seen in The Secret History, he was not like this in his private life. According to Procopios, Belisarius’ marriage to Antonina, one of the friends of Empress Theodora, was disastrous for him. While Antonina’s manipulative personality is clearly seen in the Secret History, it is noteworthy that she played an important role in some of the turning points of this period. Despite the problematic relationship between them, Belisarius could not give up his wife Antonina and even followed her in order to lose the military advantage he had gained against the Persians (s. 12).

Procopios, who harshly criticises Belisarius and Justinian’s weaknesses in front of their wives, explains why he wrote this book in the first chapter of the Secret History as follows:

“...I was moved to write the history of these deeds by the following consideration, namely that it would also be made perfectly clear to future tyrants that punishment was almost certainly going to befall them on account of their wickedness, just as it did those by my narrative. In addition, their deeds and characters would be publicized in writing for all time, which might give some pause to their illegalities.”⁶

As Procopios states, the main purpose of this book is to produce a moral work that will be an example for future generations. Although it is interesting that he gives this ethical advice through the important personalities of the period, it should not be forgotten that this work was prepared within the framework of Procopios’ ethical values. For this reason, it is also possible that he exaggerated the points that seemed

⁴ George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State* (transl. Joan Hussey), Rutgers University Press: New Jersey, 1969, s.78.

⁵ Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, “Theodora”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Theodora-Byzantine-empress-died-548> (access 21.04.2024).

⁶ Procopios, *the Secret History*, s. 4.

contrary to him. For example, the fact that Theodora became the emperor's chief adviser after her marriage to Justinian may have led Procopios to make slanders about Theodora's past. Based on Procopios' conservative personality, it may have annoyed him that a woman was so active in the administration.

On the other hand, the fact that Justinian's reforms disturbed Procopios may have led him to make statements against Justinian. Since the campaigns all over the Mediterranean had also affected the Eastern Roman finances, Justinian introduced some administrative reforms. These reforms were aimed at securing tax revenues while preventing the growth of aristocrats with large landholdings.⁷ Justinian's reforms, according to Procopios, not only led to corruption in high positions, but also forced landowners to meet military needs, causing them to become bankrupt (s. 109, 114). Procopios, who criticises this situation especially in the last chapters of the Secret History, does not hesitate to use harsh expressions against the emperor and clearly describes the effect of the reforms on the people. At this point, Procopios, who provides important information on social and economic history, also analysed the situation of the Byzantine people. In this context, it should be noted that the Secret History is an important source of social history. In conclusion, it can be said that the purpose of writing the Secret History, according to Procopios, was to enlighten future generations about the problems of Justinian's reign and to prevent them from falling into the same mistakes.

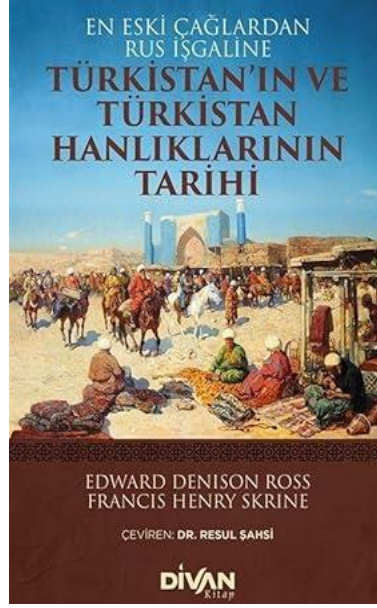
Procopios, who began his book by describing the events between Belisarius and Antonina before sharing his thoughts against Justinian, divided his work into thirty chapters. Nevertheless, when we make a thematic categorisation, chapters I to V are devoted to Belisarius and the events surrounding him. Chapters VI-XIII are devoted to the personalities and relations of Emperor Justinian and Empress Theodora, while chapters XIV and onwards describe the events of Justinian's reign in Byzantine social and political life.

While working on this study, two different editions of Procopios' Secret History were utilised. One of them is the Turkish edition published by Türkiye İş Bankası Kültür publishing and translated by Orhan Duru. The other is Anthony Kaldellis' English translation published by Hackett Publishing. The Turkish translation made by Duru has some problems as well as some anachronisms. Kaldellis' English translation is more successful than Duru's. In addition, the last chapter of the English version of the book includes some chapters from Procopios' other works. These chapters, chosen to be related to the topics covered in the Secret History, provide an opportunity for comparative reading between Procopios' works.

As a result, this work, which shows Procopios' reaction to those in the government with the influence of his conservative attitude, is a kind of complaint. Although this work is shown to serve a pragmatic purpose by Procopios, when the situation is evaluated, it is seen that the tension between Procopios and

⁷ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Pub., 2019, s. 67.

Justinian's reign is the reason for the writing of the work. In addition, the book can be thematically divided into four main sections, and for this reason a suggestion has been made above. Finally, it can be said that comparative studies on the period with other sources will enable the Secret History to be added to the literature as an important source for Byzantine social history of the sixth century.

En Eski Çağlardan Rus İşgaline Türkistan'ın ve Türkistan Hanlıklarının Tarihi

Edward Denison Ross, Francis Henry Skrine, Çev. Resul Şahsi

Divan Yayınları, İstanbul, 2023, 352 sayfa, 978-625-9826-12-7.

Zafer SARAÇ*

Birinci milenyumun sonunda dünya ve Asya tarihi açısından çok önemli bir olay yaşandı. Batı Asya'nın geniş bozkırlarındaki Slavların siyasi birlik teşekkül etmesine bağlı olarak Rus devletinin temelleri atıldı. Başlangıçta bir devlet için gayet masum bir kuruluş hikâyesi, sonradan Rus intişarının artmasına bağlı olarak Türkistan sahası için bir tehdit unsuru hâline geldi. Aslında Asya'nın "kalpgâh"ını (Hearthland) ele geçiren Rus devleti, gözünü kenar kuşağa (Rimland) dikerek, Mackinder'in⁸ geçen yüzyılda yazdığı teze nazire yaparcasına, kuruluşundan günümüze değin hâkim olduğu ve olmak istediği sahayı genişletti.

Klişe ifadeyle, ilk aşamada sıcak denizlere ulaşmak Rusya'nın ana hedefini oluşturuyordu. Fakat doğuda Rusya'nın hedeflerinin önünde bazı engeller vardı. Zira Coğrafi Keşifler sonrası emperyalizm salgını, dünyanın bereketli kıyılarını ele geçirerek, Rusya'nın olası hedeflerine set olmaya niyetliydi. Özellikle İngiltere, Hindistan misyonunu genişlettikten sonra kuzeydeki Türkistan sahasını ileri karakola çevirmeye niyetindeydi. Rusya da hem Türkistan sahasının güvenliğini sağlamak hem de Hindistan'ın zenginliklerine ulaşma konusunda İngiltere'yi rahatsız etmek istemekteydi. Bu cepheleşmenin odağında ise kavimlerin, savaşın ve orduların rüzgâr gibi estiği bir coğrafya olan Türkistan vardı. Özellikle ikinci milenyumun sonlarına doğru Türkistan'ın önemi arttıkça arttı.

* www.kitapsuuru.com sitesi Genel Yayın Yönetmeni, zafersarac@hotmail.com

⁸ Detaylı bilgi için bkz. Halford John Mackinder, Çev. Der. Kadir Yılmaz, *Tarihin Coğrafi Kalbi*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2024; Ramazan Özey, "Mackinder'in Hearthland Teorisi'nin Düşündürdükleri", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 35, 2017, s. 95-100.

Türkistan'ın öneminin farkında olan Rus Çarlığı, bölgede hükümlan olan büyük devletlerin parçalanması sonucu ortaya çıkan ve Avrasya'nın göbeğine oturan siyasi birlikten yoksun -Kazan, Astarhan gibi- Türk hanlıklarını 16. yüzyılda kontrol altına alır. Rus emperyal siteminin hışmına uğrayan Türkistan'ın hikâyesi sonraki yüzyıllarda da Çarlık'la Türklerin boğuşması şeklinde devam etse de bölgedeki Türklerin makus kaderi fazla değişmez. Bu aşamada Türkistan'a olan İngiliz ilgisi de artarak devam eder. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde İngilizlerin ajanları, gazetecileri, bilim adamları Türkistan sahasında deyim yerindeyse cirit atar.

Türkistan'a İngiliz akademisinin ilgisi, İngiliz-Rus cepheleşmesinden önce başlar. Oryantalizmin etkisiyle bölgede araştırmalar başlatan İngiliz ilim insanların faaliyetleri, ilerleyen dönemlerde Kraliyet'in kullanacağı fizibilite raporlarının temelini oluşmasını sağlar. Yani bölge hakkında yazılanlar artık sadece tarihî araştırma olmayıp, geleceğe ilişkin tasavvurların nasıl gerçekleşeceğini ve rotanın ne yönde olacağını gösteren yol haritası olur. Tarihî olaylar üzerindeki benzerlikleri dikkate alan İngiliz akademisinin yoğun faaliyetleri, Türkistan'da İngiliz-Rus rekabetinin zirveye çıktığı I. Dünya Savaşı öncesinde de durmaksızın devam eder. Bu minvalde ele alınan kitap, Edward Denison Ross ve Francis Henry Skrine tarafından 1899 yılında yayımlanarak, İngiliz kamuoyunda Türkistan'ın tanınmasını sağlamıştır.

Kitap, iki yazarlı olmasına bağlı olarak iki ana kısımdan oluşur. Kronolojik olarak Türkistan'ın tarihini ikiye bölen müelliflerden Ross, Türkistan'ın tarihini en eski çağlardan başlatarak Buhara Hanlığı ve Emir Nasrullah dönemine kadar getirir. Skrine ise Türkistan'da Rus hâkimiyetini detaylı bir biçimde inceleyerek ikinci bölümü kaleme alır. İlk aşamada bu bölümlendirmeden basitçe, Türkistan'ın kadim tarihinin ve yakın zamanlarının gündeme getirildiğini düşünmek uygunsa da geçmişle yaşanan dönem arasında paralellikler üzerinden, Türkistan tarihinin dönüm noktalarına özellikle temas edildiği gözden kaçmaz.

Gerek Ross gerekse de Skrine, Türkistan'ın işgal ve istila dönemlerine itinayla yaklaşır. Geçmişte Türkistan'ın yaşadığı istilalar, gelecekteki Rus emperyalizminin ilerleyişiyle bölge insanın direnişi ve bölgedeki, yabancı unsurlara karşı olan akisler detaylı anlatılır. Aslında bu aşamada, bölgenin kolaylıkla emperyal hedeflere uydurulmasının tarihî referans noktaları kendiliğinden ortaya çıkar. İngiliz çıkarlarına hizmet eden tarihî malumat bir tarafa bırakılırsa, eserin bölge tarihiyle ilgili önemli bir kaynak olduğunu belirtmek gerekir.

Bir kere Ross, birçok kavmin yolu üzerinde bulunan bir coğrafyaya ilgi duyarak, kadim dünyanın bazı tarihî sırlarını ortaya koymak kastıyla hareket eder. Bölgeden geçen kavimlere ayrı ayrı başlıklar açarak, dönemin tarihini bölgede kurulan devletler üzerinden anlatır. Gerek antik kaynaklara gerekse Arapça ve Farsça olan yerel kaynaklara hâkimiyeti, Ross'u ilim dünyası içerisinde önemli bir konuma getirir. Çünkü az bilinen kaynakların kullanımı Türkistan tarihi üzerindeki bazı konulara yeni bağlamlar kazandırır.

Özellikle İslam'ın Türkler tarafından benimsenmesi aşamasında günümüzde ve 20. yüzyılda dönen şayialar düşünüldüğünde, yazarın 1899 yılında yerel kaynakları kullanarak yaptığı bilgi aktarımı ve yorumları manidardır. Zaten dikkat edilirse Asya'da fetih hareketine girişen Arap komutan Kuteybe b. Müslim'in Türkistan sahasındaki faaliyetlerinin eserde önemli bir yer kapladığı görülür. Hatta kitapta Kuteybe'den bahsedilen kısımlar ayrı bir bölüm olacak kadar zengindir. Bu açıdan eserin Türklerin Müslümanlığı üzerine tarafsız bir yorum ve siyasi anlatı olması önemlidir.

İlk kısımda Ross'un Türkistan'da İslam hâkimiyetine ağırlık verdiği malumdur. İkinci kısımda ise Türkistan'da Rus hâkimiyeti, Skrine tarafından âdeta iki hükümranlılığı kıyaslamayı okura devredecek şekilde kaleme alınır. Skrine, anlattığı olaylara en geniş açıdan bakar, tarihî bilgileri bağlamından çıkararak ve güncel meselelerin özüyle kaynaştırarak anlatısını şekillendirir. Türkistan'ın işgalinin tüm basamaklarını, işgal sonrası dönemdeki tabi-metbu ilişkisinin ne şekilde yürüdüğünü en girift noktalarıyla beraber ortaya koyar.

Skrine'in anlatısında dikkat çekici unsur, Rus politikalarının derinlemesine ele alınmasıdır. Anlatı bazen üst düzey bilgilendirme raporlarını andırır. Misal ticaret ele alınırken, yüksek ayrıntı içeren istatistiki bilgiler sunulur. Aslında bilgilendirmedeki bu boyut değişimi Skrine'in kimliğiyle ilgilidir. Skrine'in bölgede diplomat olarak görev yapması, anlattığı bazı olayların içinde bulunması, siyasi durumu ve olası şekillenişini daha iyi kaleme almasına neden olur. Ayrıca bölgeye ilişkin su katılmamış bilgiler de böylelikle satırlar arasında zuhur eder.

Bilgiden ziyade bazen fikir sunumunu önceleyen Skrine'in, Rus yayılmacılığının işleyişine getirdiği yorumlarda da ılımlı hava dikkatten kaçmaz. Ona göre Rusların Türkistan'daki çabası bir uygarlaştırma faaliyeti olup, bu açıdan çok da fazla olumsuz eleştiriye gerek yoktur. İngilizlerle Rusların Türkistan'daki barbarlara (!) karşı bu emperyalist duygudaşlığına rastlamak ilginçtir. Ayrıca Rus generallerin gayriinsani faaliyetlerindense imar iskân olaylarına daha fazla yer verilmesi de Skrine'in Beyaz Adam şovenizmine kapıldığını gösterir. Bununla beraber Skrine *“Milli çıkarlar farkhlıştığında Rusya Afganistan'da, iki imparatorluğu birbirinden ayıran yaylalarda ve Hindistan'ın içinde bizim dikkatimizi d tağıtabilecek huzursuzlukları tahrik edebilme tahtındadır”* diyecek kadar durduğu yerin farkındadır. Alıntı yapılan kısım gibi İngiliz politikalarının, olası siyasi hamlelerin ve Rus-İngiliz ilişkilerine dair derin tespitlerin sık sık yapıldığı görülür.

Bölgenin Skrine tarafından şehir şehir anlatılması ve anlatılan bölgelerin siyasi, iktisadi, sosyokültürel, mimari, dinî vs. yönlerinin tahlil edilmesi döneme ve bölgeye ilgi duyanlar için, izleyen çalışmalarda eşsiz bilgilerin kullanılmasının önünü açar. Ayrıca yazarların her şeye rağmen bölgeye yabancı oldukları, nadir de olsa yaptıkları hatalar ve yorumlardaki üstünkörü yaklaşımlar fark edilir. Bu açıdan eserin mütercimi tam zamanında devreye girerek maddi hataları giderir. Tercümanın iyi çevirisine ek olarak bu tarz müdahale unsurlarının da eklenmesi eseri daha okunur kılar.

Sonuçta, konu Türkistan olduğunda “ata yurdumuz” yorumu da peşi sıra gelir fakat işin aslı görüldüğü gibi değildir. Bugün Türklerin, kopmuş oldukları coğrafyaya olan ilgileri memnuniyet verici düzeyde

değildir. Türk münevver kesiminin de bölgeye olan ilgisi kısıtlıdır. İngilizlerin Türkistan'a dair yazdıklarından bu nedenle dersler çıkarılabilir. Dikkat çektiği üzere Skrine, neredeyse Manchester'ı tanıdığı gibi Merv'i tanıyıp tanıtmaktadır. Burada düşünülmesi gereken; acaba Kuzey İngiltere'ye gönderdiğimiz araştırmacılar bölgeyi böylesine güzel anlatabilirler miydi? Bilim, çabanın ürünüdür. Sarf edilen çabanın faydasını her yerde görmek mümkündür. İngilizler veya Ruslar bilimden sağladıkları fayda ile ata yurdumuzu sömürmüşlerdir. Bugün untageldiğimiz ata yurdumuzun hatırlanması ve tanınması, milletimize karşı yapılanların unutulmaması, Türkistan'a dair çalışmaların her milletin yaptığından daha fazla olması zaruridir. Bu açıdan, çevrilerek ilim dünyamıza kazandırılan bu tarz eserlerin çoğalması gerekmektedir. Bu yolda çaba sarf eden çevirmen ve yayımcı her türlü takdiri hak etmektedir.

Становление и генезис кряшенской идентичности / Stanovlenie i genezis kryashenskoj identichnosti / Kreşin Kimliğinin Oluşumu ve Doğuşu

Kolektif Monografi: A.E. Denisov, R.R. İskhakov, E.I. Şarafiyeu

Kazan, Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şehabeddin Mercanî Tarih Enstitüsü, 2022, 240 sayfa, ISBN: 978-5-94981-377-5.

Guzel AKHTIAMOVA *

Tatarlar, Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan Cumhuriyeti'nin asli halkıdır. Bununla beraber Tatarlar, tüm dünyaya yayılmışlardır. Bu halk, birçok alt etnik gruba sahip olan bir Türk etnik grubudur. Coğrafi ve etnik özelliklere göre Tatarlar, üç büyük gruba ayrılır: Sibiryâ Tatarları, Astrahan Tatarları; Orta Volga ve Ural bölgelerinde yaşayan Tatarlar. Son gruba Kazan Tatarları, Mişeriler, Teptyarlar ve Kreşinler (Kryaşen) de dâhildir. Tatarların çoğunluğu, Sünnî İslâm'ı benimsemişlerdir. Ayrıca, Hristiyan Ortodoks olanlar da bulunmaktadır. Tatarların küçük bir kısmı da kendini ateist olarak kabul etmektedir. Tataristan Cumhuriyeti Devlet Programı "Tatar Halkının Milli Kimliğinin Korunması (2020-2024)" kapsamında hazırlanan bu kitapta ise Kreşin Tatarlarından bahsedilecektir.

Kreşinler, Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun çeşitli etnokültürel paletinde özel bir yere sahiptir. Tatar halkının alt etnik gruplarından biri olan Kreşinlerin kendilerine özel geleneksel kültürleri ve kimlikleri vardır. Kryaşenler, etnokültürel kimliğin dinî statü temelinde oluştuğu nadir bir örnektir. Tatarların büyük çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen Kreşinler, Ortodoks Hristiyan olarak bilinmektedir. Onların dinî kültürü, Ortodoks geleneklerinin yanı sıra korunan halk kültürlerinin

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, guzel.akhtiamova@stu.fsm.edu.tr

unsurlarıyla senkretik bir yapıya sahiptir. “Kreşin” kelimesinin etimolojisi, Tatar dilinin kurallarına uygun olarak “kerəşen”e dönüştürülen, Rusçadaki “Kreshhenny’j” (vaftiz edilmiş) kelimesine dayanır. Kitapta genel olarak anlatılan konu, isminden de anlaşılacağı üzere Tatar halkının alt etnik gruplarından biri olan Kreşinlerin etnokültürel kimliğinin oluşumu ve doğuşuna adanmıştır. Geniş bir retrospektif ve kapsamlı bir belge analiziyle Kreşin topluluğunun nasıl şekillendiği anlatılmakta ve bu süreci etkileyen faktörler incelenmektedir. Kitap dört ana bölümden oluşmaktadır ve her bölüm Kreşinlerin belirli bir tarihsel dönemdeki durumunu ele almaktadır.

Kitabın “Vaftiz Edilmiş Tatarların Hristiyanlaştırılması ve Kimliklerinin Dönüşümü (16. Yüzyılın İkinci Yarısı - 18. Yüzyıl)” adlı ilk bölümünde, Tatar nüfusunun Hristiyanlaşma aşamaları detaylı olarak anlatılmaktadır. Bu süreç, Kazan’ın Ivan Grozniy tarafından ele geçirilmesinden hemen sonra başlamıştır. Ortodoksluğu kabul eden esir şehirlilere özgürlük tanınmıştır. Moskova yönetimi, öncelikli olarak askerî ve siyasi elitin vaftiz edilmesine odaklanmıştır ve bu, Hristiyanlığı kabul etmek istemeyenlere baskı uygulamak amacıyla bir araç olarak kullanılmıştır. 16. yüzyıldan itibaren, Ortodoksluğa geçmenin “Tatar kimliğinin kaybı” ve Tatar toplumunda yeni bir statünün kazanılması olarak algılandığı gözlemlenebilir. Ayrıca, Tatar nüfusunun İslami dinî inançlarının farklılıklar gösterdiğini ve İslamlaşmanın düşük seviyede olduğu bölgelerde, Tatarların Hristiyanlaştırmaya daha yatkın olduklarını vurgulamak önemlidir. Burada devlet ve kilise tarafından uygulanan büyük bir politikayla karşı karşıyayız. Örneğin Ortodoksluktan sapmayı engellemek amacıyla, yeni vaftiz edilenlerin Müslümanlarla temasının sınırlandırılması gibi önlemler dikkat çekicidir. Bu, diğer Tatarlarla olan temasları en aza indirerek, onlara ayrı bir ekonomik ve kültürel alan oluşturmayı hedeflemektedir. Hristiyanlık resmen kabul edilmesine rağmen, yeni vaftiz edilenlerin dinî durumu, vaftiz edilmeyen akrabalarından pek farklı değildi. De jure – Hristiyan, de facto – Müslüman’dılar. Bu durum, kilise altyapısının gelişmemiş olması ve Hristiyan eğitim faaliyetlerinin yetersizliğiyle ilişkiliydi. Yeni vaftiz edilenler ayrıcalıklı bir statü kazanmış, bu da onlarda ayrı bir sosyal ve dinî bilinç oluşturmuştu. Bu grup, kendilerini “Kreşin” olarak adlandırmaya başlamıştı.

Bölümde, eski vaftiz edilenlerle yeni vaftiz edilen Tatarlar arasındaki farklar da ele alınmaktadır. Yeni vaftiz edilen Tatarlar genellikle İslam’a bağlılıklarını sürdürmüş, eski vaftiz edilenler ise putperestlik, İslam ve Ortodoksluğun unsurlarını birleştiren senkretik bir dinî sisteme sahip olmuştur. 18. yüzyılda, Tatarlar arasında “biz” ve “onlar” ayrımı başlamıştır; burada “onlar”, vaftiz edilmiş Tatarlar olarak algılanmıştır.

İkinci bölüm, “XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarındaki Vaftiz Edilmiş Tatarlar Arasında Konfesyonel Süreçler” adını taşımaktadır. Bu bölüm, yeni vaftiz edilen Tatarların Ortodoksluktan İslam’a geri dönme sürecini tanımlayarak başlamaktadır. Bu süreç, XVIII. yüzyıldaki zorla Hristiyanlaştırma politikasının bir sonucu olarak ele alınmaktadır. Yeni vaftiz edilenler, resmen

Ortodoksluğu kabul etmiş olsalar da, geleneksel inançlara bağlılıklarını sürdürmüşler ve bu durum, devletin baskılarının zayıfladığı koşullarda yeniden İslam’a dönüşle sonuçlanmıştır. Devlet ve

Ortodoks kilisesi, ayrılmalarla mücadele etmek için, kovuşturma, yerinden edilme ve boşanma gibi idari önlemler almıştır. Ayrılanların ısrarı, İslam’a dönüşlerini etnik kimliklerini korumanın bir yolu olarak algılanmalarıyla açıklanmıştır. Bölüm ayrıca, eski vaftiz edilmiş Tatarlar üzerinde İslam’ın etkisini de incelemektedir. Dışarıdan Ortodoksluğa bağlı kalan ancak gizlice İslam’ı kabul eden “gizli Müslümanlar” (Ak Kreşinler) ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde Ortodoksluğun, Kara Kerəşennər adını alan eski vaftiz edilmiş insanların bir kısmı üzerindeki etkisinin güçlendiği de gözlemlenmektedir. Bu süreç, eğitim sisteminin gelişmesi, okuryazarlığın yaygınlaşması ve Rus nüfusunun yerel misyonerlik çalışmalarıyla bağlantılıdır. N.I. İlminski’nin sisteminin rolü vurgulanmaktadır. Bu sisteme göre; zorlamadan vazgeçilmesi, Tatarların kendi isteğiyle Ortodoks olmaları gerektiği, Tatarca dilinde ibadetlerin düzenlenmesi, Tatarlar arasından rahiplerin yetiştirilmesi, Tatarca dilinde misyonerlik okullarının açılması, Kiril alfabesi temelinde yazı sisteminin oluşturulması (bu, vaftiz edilmiş Tatarları Müslüman kültüründen ayırmak amacıyla yapılmıştır) ve Ortodoks metinlerinin Tatarcaya çevrilmesi önemli adımlar olarak belirlenmiştir. İlminski’nin sistemi, vaftiz edilmiş Tatarlar arasında Ortodoksluğun konumunu güçlendirmiş, Kreşin kültürünün gelişmesini sağlamış ve Kryaşen entelijansiyasının oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Üçüncü bölüm “XX. Yüzyılın Başındaki Kryaşenlerin Etnokültürel Kimliği” başlığını taşımaktadır. XX. yüzyılın başında, “Kreşinler” terimi, Ortodoksluğun kendilik bilincinin temel bir işareti hâline gelen vaftiz edilmiş Tatarlar arasında etnonim olarak kesinleşmiştir. Rus İmparatorluğu hükûmetinin “Vicdan özgürlüğü ve din özgürlüğü” bildirgesini yayımlamasından sonra, Ortodoks geleneğinden günlük yaşamda ve dinî hayatta hiçbir iz kalmayan Tatarlar, Kreşinlerden ayrılmaya başlamıştır. Ancak Kreşinlerin çoğunluğu Ortodokslukta kalmaya karar vermiştir. Bu durum Tatar dünyasındaki Müslümanları çok şaşırtmış ve din değiştirme faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Bu kez Müslümanların aktif misyonerlik faaliyetleri başlamış ancak bu da durumu pek iyileştirmemiştir. Yirminci yüzyılın başından itibaren Kreşinlerin eski vaftizli ve yeni vaftizli ayrımı ortadan kalkmıştır.

Bu bölümde, Kreşinler arasında, sadece dinî eğitim değil, aynı zamanda seküler eğitim almak gerektiğini savunan devrimci hareketlerin ortaya çıktığını ve başarılı olduğunu görüyoruz. Ancak, bu projelerin hepsi devletle bağlantılıydı ve kendi burjuvazileri olmadığı için tüm finansmanı devletten alıyorlardı. Kreşinlerin kendi gazeteleri de vardı. Bu dönemde Kreşinler, kültürel ve dinî kimliklerini koruyarak Tatar ulusal alanına entegre olmakla Ortodoks inancına ve özel bir kültürel mirasa dayalı ayrı bir Kreşin ulusal kimliği geliştirmek arasında bir seçim yapmak üzere ikilemde kalmışlardır. Bu dönemin din faktörü, kültürel yenilikleri ve sosyopolitik süreçlerinin birleşimi, daha sonra Rusya’nın çok uluslu alanındaki yerlerini belirleyecek olan Kreşin kimliğinin kristalleşmesine katkıda bulunmuştur. Kreşinler, kendi ulusal taburlarını ve kültürel-ulusal özerkliklerini kurmak istemişlerdir. Merkezi Bakaly köyü olmak üzere Ufa vilayetine eski Menzelinsk ve Birskey ilçelerinin topraklarını kapsayacak şekilde kendi ulusal taburlarını ve kültürel-ulusal özerkliklerini oluşturmak istemişlerse de bu fikirler uygulanamamıştır. Ancak, 1918’de bir Kreşin Sovyet gezici tiyatrosu kurulmuş, 1919’da Merkezî

Kreşin Yayıncılık faaliyete geçmiş ve Kiril alfabesiyle kitaplar basmaya başlamıştır. 1917’den itibaren, Kreşinlerin yaşadığı büyük şehir merkezlerinde gazeteler çıkmaya başlamış, 1918’de Kazan’daki Merkezî Kreşin-Tatar Okulunda pedagojik kurslar açılmış, 1922’de bunlar Kreşin Pedagoji Teknikumuna dönüştürülmüştür.

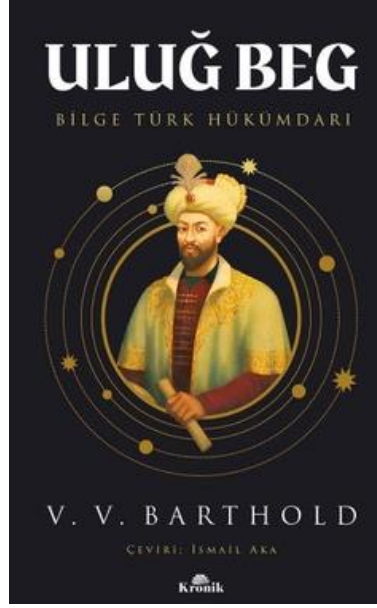
“Kreşinler, Tataristan’ın Etnokültürel Peyzajı 1989–2010 Yılları Arasında” başlıklı dördüncü bölüm, SSCB’nin dağılmasından sonra Tataristan’da yaşanan sosyopolitik değişimler bağlamında Kryaşen kimliğinin canlanmasına ve tezahürlerine ayrılmıştır. SSCB’nin çöküşü ve Tataristan’ın egemenliğini ilan etmesi, ulusal hareketlerin, Kryaşenlere dâhil, aktifleşmesi için koşullar yaratmıştır. Bu dönemde, Kreşinler arasında ilk toplumsal kuruluşlar ortaya çıkmış; Kreşin hareketinin kurumsallaşması gerçekleşmiş; Cumhuriyet çapında örgütler kurulmuş, programlar geliştirilmiş ve devlet organlarıyla aktif iş birliği başlamıştır. Aynı zamanda, Pitrav⁹ gibi geleneksel bayramlar ve törenler yeniden canlanmış, folklor gruplarının ağı oluşturulmuştur. Müze sergileri açılmış ve Kreşin bilimiyle ilgili çeşitli konularda bilimsel konferanslar düzenlenmiştir. Eski kiliseler restore edilmiş ve yeni Ortodoks kiliseleri Kryaşen köylerinde inşa edilmiştir. Tatar dilinde Ortodoks ayinleri yeniden başlatılmıştır. Kreşin hareketi Kreşinlerin statüsü konusunda farklı görüşlere sahiptir: Bazıları Kreşinlerin ayrı bir etnik grup olduğuna inanmaktadır, diğerleri ise Kreşinlerin Tatar halkının bir alt etnik grubu olduğuna inanmaktadır. 2000’li yılların sonunda, Kreşin hareketi, Kreşin’in kültürel ve dinî özgünlüklerini korurken Tatar halkının ayrılmaz bir parçası olarak tanınması anlamına gelen “halkın içindeki halk” fikri etrafında birleşme eğilimindeydi. 2002 yılından itibaren Kreşinler, Tatar halkının bir alt etnosu olarak tanımlanacaktı. Bir sonraki önemli olay, Kreşinlerin 2008 yılında Tataristan Halkları Meclisine Tataristan’ın diğer halklarıyla birlikte eşit üye olarak girmesidir. 2019 yılında Kazan’da, hem Kreşin Ortodoks cemaatini hem de kültür merkezini birleştiren bir alan hâline gelen Kreşin Kültür Merkezi açılmıştır. Bu bölüm, günümüzde Kreşin kimliğinin yeniden canlandırılmasına adanmıştır ve bu oluşumda birçok siyasi, bürokratik sorun vardır ancak buna rağmen Kreşinler, ulusal gelişimlerini başarıyla sürdürmüşlerdir.

Kreşinlerin oluşum süreci uzun sürmüş ve birkaç yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bugün Tatar halkının bir alt etnosu olarak tanınmaktadırlar ancak bu sadece kâğıt üzerinde böyledir. Çünkü her bir Kryaşen’in kendini algılayışı ve tanımlayışı farklıydı: Bazıları kendilerini Tatar olarak tanımlar, bazıları Rus hissettiklerini söyler, bazıları ise kendilerini güçlü bir şekilde Kreşin olarak görür ve kendilerinden bahsetmeleri istendiğinde hiçbir zorluk yaşamazlardı.

Kitapta birçok dipnota yer verilmiştir. Bir eserin güvenilirliği için bu husus çok önemlidir. Beraberinde, kitabın sonunda dolu dolu bir kaynakça verilmiştir ve bu, kitabı akademik açıdan önemli bir mevkiye taşımaktadır. Bu eser, iyi hazırlanmış bir çalışma olmakla birlikte, Tatarların maruz kaldığı zorluklar ile

⁹ Tatar-Kreşinler arasında en çok saygı gören bayram, geleneksel olarak Petrus ve Pavlus’un anma gününde, Petrus orucunun sona ermesinin ardından kutlanırdı. Kreşin Tatarları için Petrus Günü, yılın takvimsel sınırı olarak kabul edilirdi. Bu günden sonra doğada değişiklikler başlar ve bu değişiklikler sonbaharın yaklaşmakta olduğunu gösterirdi.

fiziksel ve manevi şiddet hakkında çok az bilgi sunmaktadır. Bu konuyu daha derinlemesine incelemek isteyenlerin, alanda yazılmış diğer eserlere de başvurmaları gerektiği söylenebilir. Kitap, hem Tatar halkının hem de Rusya Federasyonu sınırları içinde yaşayan halkların tarihine ilgi duyan tarihçiler, etnograflar, din bilimciler ve bu konuda araştırma yapan herkes için özellikle değerli olacaktır.

Uluğ Beg: Bilge Türk Hükümdarı

Vasilij Vladimiroviç Barthold, Çev. İsmail Aka

İstanbul, Kronik Kitap Yayınları, 2023, 240 sayfa, ISBN: 978-625-6989-21-4.

Ayşenur KARA*

Biyografi türü, portreler üzerinden tarih sahnesine ışık tutarak, tarihsel dönemin bizzat içinde olabilmek imkânını bizlere sunar. Bu türdeki eserler, objektif bir tarihçinin şüphesiz değinmeden geçemeyeceği eserlerdir. Orta Asya, İslam ve Türk tarihi profesörü olarak iz bırakan V.V. Barthold'un *Uluğ Beg* adlı eseri, yalnızca bir hükümdar portresi çizmekle kalmayıp, aynı zamanda bilimin ve politikanın bir arada şekillendiği bir dönemi anlamamıza yardımcı olan, titizlikle hazırlanmış bir biyografi çalışmasıdır.

Barthold, sadece Uluğ Bey'in hayat öyküsünü değil; aynı zamanda onun dönemindeki tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamı da ayrıntılı bir şekilde okuyucuya sunar. Uluğ Bey'i yalnızca bir hükümdar olarak değil; bir bilim insanı, düşünür ve entelektüel bir lider olarak da ele alır. Bu eser *Ulugbek i ego uremya* adıyla Rus İlimler Akademisine de takdim edilmiş, Rusça, Almanca, Farsça ve İngilizce tercümelerinin baskıları yapılmış, İsmail Aka tarafından Türkçeye tercüme edilerek neşredilmiştir.

İslam tarihçileri tarafından Aristo'nun hükümdar talebesi İskender'e benzetilen Uluğ Bey'in hükümdarlığının tarihsel ve kültürel arka planı eserde detaylı bir biçimde anlatılır. Toplam 7 bölümden oluşan eserde Barthold, Uluğ Bey'i sadece tarihsel bir figür olarak değil, aynı zamanda bir insan olarak ele alır. Onun bilimsel başarılarının yanı sıra, insani zayıflıklarını ve karşılaştığı zorlukları da gözler önüne serer. Barthold, Uluğ Bey'in bilimsel ve entelektüel merakının onun siyasi başarısızlıklarına neden olduğu fikrini de işler. Yazar, Uluğ Bey'in hükümdarlık mirasının temelini dedesi Timur'a

* Lisans öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, aysenur_kara@stu.fsm.edu.tr

dayandığını, Timur'un hayatı hakkındaki bilgileri kitabın ilk bölümlerinde detaylandırır. Türk-Moğol devlet idare şeklini ve özelliklerini kapsamlı bir şekilde ele alır. Eserde Timur İmparatorluğu'nun 14 ve 15. yüzyıllarda Orta Asya'da verdiği büyük mücadelelerden, Timur'un askerî gücünden, Cengiz Han ile yaşanan mukayeselerden, yaşanan diğer siyasi entrikalardan ve Uluğ Bey'in mirasçısı olduğu şanlı Timur soyundan bahsedilir. Uluğ Bey'in büyüdüğü bu ortamın askerî ve hükümdarlık başarılarında etkili olmasının dışında; aynı zamanda bilim, sanat ve kültürle yoğrulmasının bilim insanı olmasındaki etkileri açıklanır. Uluğ Bey'in de içinde bulunduğu Timur'un diğer torunlarının, imparatorluğu genişletmek kadar bilim ve sanatı da teşvik etmeye önem veren şahsiyetler olması, Uluğ Bey'in bilim insanı ve entelektüel bir lider olarak yetişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Bilimin merkezi olarak anılan Semerkant, siyasi başkentliğinin dışında, ayrıntılı bir şekilde tanıtılarak, Uluğ Bey'in bu bilimsel merakının nasıl şekillenerek büyüdüğü okuyucuya anlatılır.

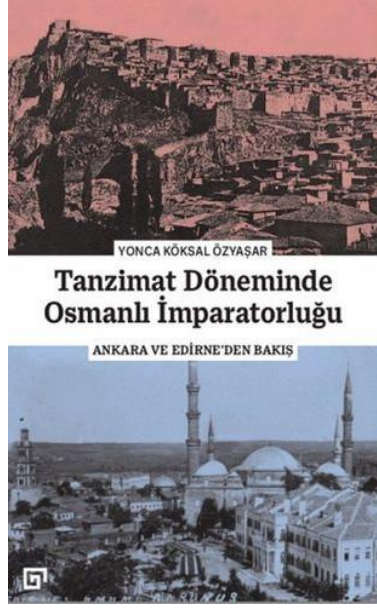
Kitabın dikkat çekici bölümlerinden biri, Uluğ Bey'in bilimsel çalışmalarına ve başarılarına ayrılan kısımdır. Matematik ve astronomi alanlarındaki çalışmalarıyla dünya tarihinde anılan Uluğ Bey'in Semerkant Rasathanesi (gözlemevi), 1450'li yılların en gelişmiş astronomi merkezi hâlini almıştır. Uluğ Bey ve öğrencilerinin, hatta Avrupalı ve Doğulu birçok bilim insanının çalıştığı rasathanede, Güneş'in ve diğer gök cisimlerinin hareketleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Barthold, Uluğ Bey'in bu gözlemevini kurmasının ardındaki motivasyonu ve buradaki çalışmaların bilim tarihine etkisini derinlemesine analiz eder. Uluğ Bey'in en önemli bilimsel eserlerinden biri olan *Zic-i Uluğ Bey*'de (Uluğ Bey Zîci), gökbilimle ilgili yaptığı çalışmalar ve elde ettiği veriler aktarılır. Barthold, bu eserin matematiksel ve astronomik açıdan önemini vurgularken, Uluğ Bey'in yalnızca bir gözlemci olmadığını, aynı zamanda bilimsel metotların gelişimine katkıda bulunan bir teorisyen olduğunu da belirtir.

Bir diğer bölümde, Uluğ Bey'in yönetim tarzı ve siyasetinden bahsedilir. Barthold için Uluğ Bey bir hükümdar olmaktan çok, bir bilim insanı olarak ön plana çıkar. Babasıyla dedesinin yönetim tarzı ve hükümdarlığının sert tutumundan farklı olarak, kendine has bir hükümdarlık pratiklerinin olduğunu, halka daha barışçıl ve adil bir şekilde yaklaşmaya çalıştığını, sanat ve bilimin gelişimini destekleyici bir siyaset izlediğini görürüz. Bu yaklaşımın, hükümdarlık döneminde karşılaştığı bazı zorlukların nedeni olduğuna da değinen yazar, Uluğ Bey'in yaşadığı siyasi sorunları, dedesi Timur'un yaşadığı sorunlarla mukayeseli bir şekilde aktarır. Özellikle Uluğ Bey'in kendi ailesi içerisinde yaşadığı çatışmalar, taht kavgaları, oğlu Abdülatif ile yaşadığı trajik sorunlar hayatının en karanlık dönemleri olarak anlatılır.

Yazarın güçlü yönü olarak sayabileceğimiz bir husus, Barthold'un biyografideki analitik yaklaşımıdır. Yazar, Uluğ Bey'in hayatını ve eserlerini değerlendirirken yalnızca övgülerle yetinmemiş, onun siyasi açıdan karşılaştığı sorunları ve bu sorunların, bilimsel çalışmalarına nasıl bir engel oluşturduğunu da cesurca tartışmıştır. Uluğ Bey'in hem bir hükümdar hem de bir bilim insanı olarak, iki kimlik arasında yaşadığı çatışmayı derinlemesine ele alan Barthold, okuyucuya çok boyutlu bir portre sunmayı başarmıştır.

Eserde eleştirilecek hususlar da baş göstermektedir. Barthold genel anlamda kapsayıcı bir anlatım ve dil kullansa da eserin tam bir odak noktasının olamadığı ve bu açıdan bir dengeyin bulunmadığı göze çarpan bir unsurdur. Uluğ Bey'in bilimsel başarıları kitapta bölümler hâlinde, ayrıntılı bir şekilde yer alırken, siyasi ve hükümdarlık yönü nispeten yüzeysel geçilmiştir. Yazar, Uluğ Bey'in bilimsel ve entelektüel merakının, onun siyasi başarısızlıklarına neden olduğu fikrini daha çok işler ve bunu okuyucuya empoze eder. Bununla beraber, Uluğ Bey'in oğlu ile yaşadığı trajik çatışmanın, bireysel kimliğini ve hükümdarlık dönemini nasıl etkilediği konusunda derinlemesine yapılacak bir analiz, Uluğ Bey'in bilimsel ve siyasal başarılarının arkasındaki şahsı ve karakteri, onun mücadelelerini anlamayı daha da kolaylaştırabilirdi. Göze batan bir diğer konu ise Uluğ Bey'in İslam dünyasının büyük bilim adamlarıyla olan ilişkisinin, onun bilimsel düşüncelerine olan etkisinin zayıflığıdır. Uluğ Bey'in Biruni, İbn-i Sina ya da Nasirüddin Tusi gibi isimlerin çalışmalarını nasıl etkilediği ve bu mirası nasıl geliştirdiği üzerinde daha fazla durulması, esere bir zenginlik katabilir ve eserin bilimselliğini arttırabilirdi.

Sonuç olarak, katkısı göz önüne alındığında eser, bilim tarihi ve Orta Asya tarihi açısından önemli bir boşluğu doldurmaktadır. V.V. Barthold'un *Uluğ Bey* adlı eseri, bilim ve politika arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir. Derinlemesine bir analizi tam manasıyla barındırmadan, muhteva bakımından Uluğ Bey'in bilimsel mirasını ve onun tarihteki yerini anlamak açısından çok değerli bilgiler sunar. Uluğ Bey'in çoklu portrelerini bilimsel dehası ve zekâsıyla tanıtarak, insanlık tarihinde es geçilmiş olan Doğu âlimlerinin hak ettikleri şekilde, itina ile üzerinde durur. *Uluğ Beg*, akademik çevrenin yanında İslam bilim tarihine ilgisi olan ve titiz, temiz bir biyografi çalışmasıyla muhatap olmak isteyen okuyucular için mutlaka okunması gereken bir eserdir.

Tanzimat Döneminde Osmanlı İmparatorluğu: Ankara ve Edirne'den Bakış

Yonca Köksal Özyaşar

İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2022, 232 sayfa, ISBN: 978-625-8022-03-2.

Mehmet Fatih HOTUNLU*

Tanzimat reformları, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları doğrultusunda, merkezîleşme gayretlerinin zirveye ulaştığı bir devir olarak telakki edilir. Acaba gerçekten öyle midir? Bu eserde yazar, imparatorluğun farklı iktisadî ve içtimaî şartlara sahip iki şehrinde, reformları hayata geçirmek için devletin, mahallî unsurlardan nasıl istifade ettiğini veya mahallî unsurların reformlara olan mukavemetleriyle, reformların yerel şartlara göre nasıl şekil aldığını göstermektedir. Yani aslında devletin merkeziyetçi yaklaşımının mutlak olmadığını ve her zaman istenilen neticeyi hâsıl etmediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Edirne ve Ankara vilayetlerini çalışma konusu edinerek, Tanzimat'ın bu iki farklı şehirde nasıl farklı sonuçlar doğurduğunu, karşılaştırmalı bir analiz sunarak tebârüz ettirmektedir.

Çalışmanın ehemmiyeti, Tanzimat'ı, İstanbul'un yukarıdan aşağıya dikte ettiği bir reform olarak değerlendiren geleneksel anlayışı aşarak, yerel aktörlerin, reformların hayata geçirilmesindeki rollerini incelemiş olmasıdır. Edirne ve Ankara'nın siyasi ve iktisadî şartlarının farklı olması, reformların da her iki şehirde başka sonuçlar doğurmasına sebep olmuştur. Farklı şehirlerde farklı sonuçlar doğurmasıyla, haddizatında, Tanzimat'ın sadece İstanbul merkezli bakış açısıyla değerlendirilmesinin, büyük resmi görmemizi engellediğini izhâr etmektedir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, mfatihhotin@gmail.com

Eser, Tanzimat reformlarının merkezden çok yereldeki tesirlerini anlamak için, karşılaştırmalı analiz ve sosyal ağ analizi usullerini kullanmıştır. Bu sayede, reformların hem iki farklı şehirden nasıl görüldüğünü hem de aşiret reislerinin, eşrafın, mahallî meclislerin, reformların tatbikiindeki rollerini görebilmemizi sağlar. Ayrıca çalışmada kullanılan kaynak çeşitliliği, eserin derinliğini ve güvenilirliğini arttırmaktadır. Mahallî ve merkezî arşivlerle birlikte İngiliz konsolosluğu raporları, yazarın kullandığı kaynaklardır. Bu raporlar, reformlara verilen mahallî aksülamelin, yabancıların gözüyle değerlendirilmesi açısından da önemlidir. Bu kaynak çeşitliliği ve kullanılan usûliyat, eserin, hem Tanzimat devriyle alakadâr olan akademik bir çevreye hitap ettiğini hem de bu okuyucu kitlesine, devrin kapsamlı bir portresini çizmeye çalıştığını göstermektedir.

Kitap, dört ana bölümden oluşmaktadır. Önce Ankara ve Edirne'nin, Tanzimat arifesindeki genel görünümü okuyucuya sunulmaktadır. Daha sonra reformların tatbiki esnasında, bu iki vilayetdeki eşrafın yeni düzene ayak uydurma süreci ele alınmaktadır. Bir sonraki bölümde, sosyal ağ analizini kullanarak reformların sonuçları irdelenmiştir. Sonuç ve gelecek araştırmalar için öneriler bölümüyle de kitap nihayete erdirilmiştir.

Tanzimat arifesinde Ankara ve Edirne'nin genel görünümünün aktarıldığı bölümde, Edirne'nin stratejik konumu ve Balkan ticareti sayesinde zenginleşmiş bir şehir hâlini aldığı, buna mukabil Ankara'nın Anadolu'nun ortasında bir nev'i tecrit edilmiş bir vilayet olduğu anlatılmaktadır. Yazar, Edirne ve Ankara'nın iktisadî olarak, Charles Tilly'nin kavramsallaştırmasıyla, sermaye-yoğun ve zor-yoğun ekonomiler olarak sınıflandırılabilirliğini söylemektedir. Sermaye-yoğun ekonomiler, ticaret merkezleri olarak, yabancı yatırımcıları da çekme kapasitesine sahip ekonomiler olarak tanımlanır. Zor-yoğun ekonomilerse, ziraata dayalı ekonomilerdir. Sermaye-yoğun mıntikalarda reformların tatbiki daha kolayken, zor-yoğun bölgelerde daha sancılı olmuştur. Yine, sermayenin olduğu bölgelerde güçlü tüccarlar olduğu için, devletin bu kişilerle bir nebze güç paylaşımı yapmadan reformları hayata geçirmesi mümkün değildi. Ziraata dayalı bölgelerdeyse, mahallî güçler olmadığından, devlet istediklerini gerekirse zor kullanarak da yerine getirebiliyordu. Her iki şehirdeki nüfus incelendiğindeyse, Ankara'da Müslümanların ekseriyette olduğu görülürken, Edirne'de çoğunluğu gayrimüslimlerin oluşturduğu görülmektedir.

Eşrafın yeni düzene ayak uydurma sürecini anlatan bölümde, Ankara'daki, devletle ilişki kuran yerel araçların, devletle dikey aracılık ya da hami aracılığı ilişkisi kurduğunu, buna karşılık Edirne'deki eşrafın, yatay aracılık ya da örgütsel aracılık ilişkisi kurduğu anlatılmaktadır. Ankara'da nüfuzu bütün bölgeye yayılmış, Cabbarzade ailesi varken, Edirne'de bu kadar güçlü bir aile bulunmamasına karşın, güçleri toplandığında Ankara'dan daha güçlü ekonomiye sahip eşraftan oluşan bir vilayet karşımıza çıkmaktadır. Devletin, yerel araçları ve onların bölgedeki gücünü kabul ederek, onlarla birlikte mahallî idarede etkili olmaya çalıştığı ortaya koyulmaktadır. Tanzimat reformlarının Edirne'de başarılı olsa da, 93 Harbi'yle birlikte bütün kazanımların kaybedildiğine ve kamu binalarından tahıl depolarına kadar bütün mülkiyetin yakıldığına temas edilmektedir.

Sosyal ağ analizi kullanarak reformların sonuçlarının irdelendiği bölümde, reformların merkeziyetçi anlayışına karşılık, mahallî unsurların nasıl bir dönüşüm geçirdiği araştırılmaktadır. Bu bağlamda, blok model analizi, ağ yoğunluğu analizi, merkezilik analizi ve örtüşen konular analizi, kullanılan analiz türleridir. Ulaşılan sonuçlara göre, her iki vilayette de reformlar, devletin etkisini arttırırken, mahallî unsurların gücünü azaltmıştı. Ankara’da daha tepeden inmeci bir üslupla reformlar dayatılırken, Edirne’de yerelle iş birliğine gidilmiş, bu da yerelin daha fazla merkezle hemhâl olmasını sağlamıştır. Ancak, bu çalışmalar yapılırken, verilerin analizi için hangi yöntemlerin ve parametrelerin kullanıldığı, çıkan sonuçların nasıl yorumlandığı hakkında bilgi verilmemiştir. Eğer bu bilgiler verilmiş olsaydı, eserin güvenilirliği artardı.

Sonuç ve gelecek araştırmalar için öneriler bölümünde, reformların, Edirne’de Ankara’dakine kıyasla daha başarılı olduğu söylenmektedir. Tanzimat’ın sonunda Ankara, hâlâ düzenli sulama ve ulaşım ağları gibi temel ihtiyaçlara malik değildi. Bu iki vilayetteki farklı sonuçlarda, devlet ve mahallî elit arasındaki ilişkilerin farklılıkları rol oynamıştır. Ankara’daki elitin reformlara karşı daha dirençli olması, Ankara’nın temel altyapı hizmetlerine ulaşmasına mâni olmuştur. Dolayısıyla bu da, reformların başarısında, merkezî idarenin yaptığı baskıdan ziyade, mahallî unsurların reformları benimsemekte ne derece istekli olduğunun daha mühim olduğunu göstermektedir. Yazar, Tanzimat’ın başarılı mı yoksa başarısız mı olduğunu gerçekten anlayabilmenin, ancak bu çalışma gibi, reformların yereldeki tesirlerini inceleyen çalışmaların artmasıyla mümkün olabileceğini söyleyerek eserine son vermektedir.

Bu kitap, Tanzimat reformlarının başarısını ölçmek için mahallî unsurlara odaklanarak, bu alandaki çalışmalara yeni bir bakış açısı getirmek suretiyle akademik literatüre katkı sağlamaktadır. Ayrıca karşılaştırmalı analiz usulünü kullanarak Ankara ve Edirne’yi mukayese etmesi de, daha önce çalışılmamış bir konu olduğu için eserin ehemmiyetini arttırmaktadır. Ancak, çalışmanın halkın gündelik hayatına yeteri kadar temas etmemiş olması bir eksiklik sayılabilir. Tanzimat’ın sıradan halkın hayatına dokunan kısmını görebilmek, eserin bize o günlerin Ankara ile Edirne’sini ve Tanzimat’ın, o günün sıradan insanının hayatına nasıl dokunduğunu daha geniş bir perspektiften görme imkânını sağlayabilirdi.

Eserin bir başka eksikliği olarak, elde ettiği sonuçları mevcut literatürle karşılaştırmaması ve derinlemesine bir tartışmasını yapmamış olmasını gösterebiliriz. Mevcut çalışmalar içerisinde öne çıkan, Halil İncalcık ve Şerif Mardin’inki gibi çalışmalarla kendi eserinin mukayeseli bir değerlendirmesini yapıp, onların tezinden nasıl ayrıştığını veya onlara nasıl katkıda bulunduğunu tartışsaydı, eserin, mevcut literatürü nasıl ele aldığını daha iyi görebilirdik. Zira Halil İncalcık, eserinde, reformların taşrada başarısız olduğunu değerlendirirken; yazar, reformların Edirne’de görece başarılı olduğunu söylemektedir.

Sosyoloji alanında öne çıkan bir diğer yazar Şerif Mardin’in *Merkez Çevre İlişkileri* adlı eseriyle kıyasladığımızda, Mardin, reformların, toplumsal yapıyı dönüştürmekte yetersiz kaldığını ve mahallî unsurların merkeze karşı direndiğini anlatmaktadır. Oysa burada yazar, reformların bilhassa Edirne’de

yerel yöneticilerin katkılarıyla yüksek oranda başarılı olduğunu savunmaktadır. Burada bir tenakuz söz konusudur. Yazar, görüş farklılığının sebepleri ve kendi tezinin haklılığı üzerine açıklamalar yapmalıydı, diye düşünüyoruz. Bu şekilde önceki çalışmalara atıfta bulunsaydı, akademik tartışmalara daha güçlü bir katkı yapabilirdi.

Kitabın, Tanzimat devriyle ilgilenen akademik bir çevreye hitap ettiğini önceki satırlarımızda söylemiştik. Eserin dili, bu kitle için uygun, gayet selis ve tutarlıdır. Kullanılan teknik ıstılahlar doğru ve yerinde kullanılarak, okuyucunun konuya daha derinlemesine yaklaşabilmesine imkân sağlamaktadır. “Sermaye-yoğun” ve “zor-yoğun” gibi terimler, farklı bölgelerdeki iktisadî şartların okuyucuya aksettirilmesinde etkilidir. Fakat bazı terimlerin daha açık bir şekilde verilmesi gerekirdi. Mesela, Max Weber’in “ideal tip” kavramını, hiçbir açıklama getirmeden olduğu gibi kitaba koymak, okuyucu için kafa karışıklığına sebebiyet verebilir. Genel bir değerlendirme yapacak olursak, Tanzimat tarihiyle akademik seviyede ilgilenen okuyucular için açık ve anlaşılır bir metin olmakla birlikte, konuyla alan dışından ilgilenmek isteyen okuyucular için biraz yorucu ve karmaşık olabilir.

Yazarın, araştırma sonuçlarından açık ve ufuk açıcı sonuçlar çıkarması, aynı zamanda ileride yapılacak çalışmalar için tavsiyelerde bulunması da yine kitabın güçlü yanlarından birini oluşturmaktadır. Edirne ve Ankara üzerinden reformların yereldeki etkisini göstermesi, bundan sonraki çalışmaların daha başka şehirlerde yapılmasının ve daha geniş sonuçlara ulaşma imkânının önünü açmaktadır.

Kitaba dair yaptığımız bu tenkidimizi toparlayacak olursak, eserin literatüre en mühim katkısı, Tanzimat reformlarının yereldeki etkisini tespit etmek için, Ankara ve Edirne üzerinden karşılaştırmalı bir analiz yaparak, okuyucuya yeni bir bakış açısı kazandırmasıdır. Reformların yerelden görünümüne dair daha önceden başka çalışmalar yapılmış olsa da, bu iki vilayetin birbiriyle karşılaştırmalı bir değerlendirmesinin yapılması, reformların yereldeki tesirine daha derinlemesine nüfuz etmemizi sağlamaktadır.

Ayrıca klasik, modernleşmeyi Weberci “patrimonyalizm” mirası üzerinden, Batı’nın körü körüne taklidi şeklinde anlatan yaklaşımın karşısında, aslında tanzimatın merkez-çevre iş birliğinde veya çevrenin de dikkate alınarak yapıldığı görüşünü serdetmesi bakımından kıymetlidir. Aynı zamanda, yerel elitlerin devletin ayrıcalıklarını ve malî yardımlarını elde etmek için rakip elitlerin koalisyonlarını saf dışı bırakmaya yönelik meydan okumalarına dair bilgiler, mahallî elitlerin faaliyetlerine dair ilginç bilgilerdir.

Tenkitlelerimiz bağlamında, yazar, mahallî idarecilerin faaliyetlerine odaklandığı gibi halkın da Tanzimat reformlarıyla birlikte değişen hayatına dokunabilseydi, eserine derinlik katabilirdi, düşüncesindeyiz. Diğer yandan, mevcut literatüre gerektiği kadar atıfta bulunmamasının bir eksiklik olduğunu görmekteyiz. Çünkü bu atıflarla, daha güçlü bir tartışma yapabileceğini düşünüyoruz. Aynı zamanda, muallakta kalan bazı ıstılahların daha vâzih bir surette okuyucuya sunulması gerektiğine kâniyiz.

Bu eser, Yakın Çağ tarihçilerinin ve sosyal bilimcilerin mutlaka okuması gereken bir eserdir. Tanzimat reformlarının mahallî unsurlar tarafından nasıl algılandığının, reformların yerelde ne derecede başarılı olduğunun ve cemiyetin üzerindeki tesirlerin görülebilmesi için incelenmesi gereken bir kitaptır. Ayrıca, Ankara ve Edirne'nin mahallî tarihiyle ilgilenen araştırmacılar için de mutlaka görülmesi gereken bir eserdir. Bunun yanında, toplumsal ağ analiziyle ilgilenenler için, toplumsal ağ analizinin bir kitapta nasıl kullanıldığının müşahhas bir numunesi olması hasebiyle, muhakkak tetkik edilmesi icap etmektedir.

Sonuç itibarıyla eser, Tanzimat reformlarının hedefi olan merkezîleşmenin ne derecede başarılı olduğunu İstanbul'dan değil, bizzat yerelden tetkik etmesiyle, dönemin, klasik Tanzimat anlatısından çok daha net bir fotoğrafını çekmektedir. Yazar, güçlü analizleri ve kullandığı modern toplumsal ağ analizleri gibi tekniklerle eserin derinliğini ve güvenilirliğini güçlendirmiştir. Fakat bazı ıstılahların veya kısımların, okuyucu için gerektiği kadar açılmaması, müphem bırakılması, eserin tesirini bir miktar zayıflatmaktadır. Ayrıca toplumsal ağ analizinin hangi yöntemlerle yapıldığı, hangi parametrelerin kullanıldığı ve sonuçların nasıl yorumlandığı da okuyucuya gösterilmemiştir. Yine de, alanındaki literatüre katkı sağlayan bu çalışma, bilhassa akademisyen tarihçilerin ve tarih bölümü talebelerinin mutlaka okuması gereken değerli bir eserdir.

Değişen Saraybosna'da Eğitim: Avusturya-Macaristan Dönemi Eğitim Kurumları 1878-1918

Ayşe Zişan Furat

İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2021, 93 sayfa, ISBN: 978-625-7444-16-3.

Gülten HALİLOĞLU*

Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) ve savaşın neticesinde imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Anlaşması, Bosna-Hersek ve Osmanlı Devleti için yeni dönemlerin başlayacağını ilk işaretlerini veren tarihi olaylardır. Anlaşmada, büyük bir bölgenin Bulgaristan'a verilmesi tasarlanmıştır. Bu tasarı nedeniyle Balkanlarda Rus nüfuzun artmasına zemin hazırlayan konjonktürel durum, diğer devletler arasında hoşnutsuzluğa yol açtığından yeni bir tasarı arayışına girilmiştir. Sonuç itibarıyla, anlaşmanın büyük devletlerin arzu ettiği neticeyi sağlamaması sebebiyle Berlin Kongresi düzenlenmiş ve kongrede Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal etmesine olanak tanıyan madde oluşturulmuştur. Nitekim Avusturya-Macaristan yönetimi, Berlin Kongresinin 25. maddesine dayanarak Bosna-Hersek'i 1878 yılında işgal etmiştir.¹⁰

Avusturya-Macaristan yönetiminin Bosna'yı işgal etmesinin altında, güneydoğu sınırında ekonomik ve siyasi yönden atılım yapabileceği olanakların olması, bir Slav devletinin kurulmasının engelleneceği düşüncesi, doğal kaynaklara sahip bir bölgeye egemen olmanın imparatorluğa kazandıracak avantajlar gibi çeşitli etkenler bulunmaktadır. Özellikle Dış İşleri Bakanı Kont Gyula Andrassy, Avrupa'da barışı

* Dr., İstanbul, ORCID:0000-0002-5663-3611, g.haliloglu@hotmail.com

¹⁰ Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 22-23.

tesis etmenin ve Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarını elde etmenin tek yolu olarak Bosna-Hersek'te istikrar sağlamak gerektiğini savunmuştur.¹¹

Yaşanan yeni siyasî konjonktürel durumlar neticesinde Osmanlı Devleti ve Bosna'nın yolları ayrılmıştır. Bölgede tarihin olağan akışı içinde olaylar böyle cereyan etmiş olsa da, yaşanan tüm gelişmeler ve anlaşmalardan ziyade, yöneten ve yönetilen arasında bağların olabileceği Bosna gibi bölgelerin olduğunu belirtmek gerekir. Tüm bu süreçte Osmanlı Devleti ile aralarında tarihî ve kültürel yönlerden bağ bulunan Bosna-Hersek halkının ve bilhassa Müslümanların, asırlarca süren Osmanlı egemenliğinden sonra yeni bir monarşinin, özellikle de daha önce aşına olmadıkları bir yapının çatısı altında olmak istemedikleri bilinmektedir. Bu nedenle kendi aralarında örgütlenmiş ve Bosna'nın işgaline karşı bir müddet direnmişlerdir. Ancak Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek üzerindeki işgali başarılı olunca, bu yeni ikili monarşi sistemi, Bosna-Hersek'te altyapıdan eğitime kadar çeşitli pek çok alanda çalışmaların temellerini atmaya başlamıştır. Bosna-Hersek üzerinde çalışmaları bulunan, İstanbul Üniversitesinde öğretim üyesi ve Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Ayşe Zişan Furat'ın kaleme aldığı *Değişen Saraybosna'da Eğitim: Avusturya-Macaristan Dönemi Eğitim Kurumları 1878-1918* adlı eserde, Osmanlı dönemi sonrasında yönetimi ele alan Avusturya-Macaristan'ın Bosna'da uygulamaya koyduğu eğitim politikası tetkik edilmiştir.

Devletlerin oluşturduğu politikalar ve politikaların uygulanma şekli, “devlet aklı” denilen kararlar hakkında ipuçlarının yakalanmasına olanak tanımaktadır. Bu ipuçlarını yakalayarak söz konusu eserde sunan Furat, Avusturya-Macaristan'ın üzerinde özellikle çalıştığı ve uygulamaya koyduğu bu yeni eğitim politikasıyla bölgenin dönüştürülmeye çalışıldığı görüşündedir. Eserde, Avusturya-Macaristan yönetiminin eğitim politikasının temelinde, Osmanlı döneminden kalan eğitim kurumlarını *Batılı* standartlara uydurma ve Bosna-Hersek'te yaşayan tüm kimlikleri ortak bir paydada buluşturmaya amaçlayan *Bosnalı* yetiştirme programı olduğunu vurgulamıştır. Furat'ın deyişiyle, bölgede “*Avrupa'da bir Doğu, Bosna'da bir Batı oluşturmaya çalışan Avusturya-Macaristan idaresi*” bulunmaktadır (s. 78). Bu nedenle Avusturya-Macaristan yönetimi, kendi imparatorluğundaki eğitime benzer bir eğitim politikasını Bosna-Hersek'te de izlemeye çalışmıştır. Eğitimle dönüşümün gerçekleştirilmeye çalışıldığı Bosna'daki bu dönemi anlamak için bölgede bulunan ve 2010-2015 yılları arasında Saraybosna'da yapmış olduğu arşiv ve kütüphane araştırmaları neticesinde eserini kaleme alan Furat, çalışmanın ana kaynaklarını, istatistiklere ve Avusturya-Macaristan yönetiminin yayımladığı kanunlara dayandırmıştır. Eser, çalışılan bölgenin dillerinden biri olan Boşnakçanın kullanılmasının yanı sıra İngilizce ve Almanca dillerinden çeşitli kaynaklara da yer verilerek zenginleştirilmiştir. Dört bölümden oluşan eser, “Bosna'nın Avusturya-Macaristan Tarafından İşgali (1878)”, “Avusturya-Macaristan'ın İdare Politikası ve Eğitim”, “İşgal Öncesinde Bosna'da Eğitim ve Saraybosna'da Bulunan

¹¹ Mustafa Imamović *Historija Bošnjaka* Boşnjačka Zajednica Kulture Preporod, Matični Odbor, Sarajevo 1997, s. 345-346.

Eğitim Kurumları” ve “Avusturya-Macaristan İdaresinin Saraybosna’da Açtığı Eğitim Kurumları” şeklinde dört ana başlık hâlinde ele alınmıştır.

Avusturya-Macaristan yönetiminin Bosna ve Hersek’teki eğitimle ilgili uygulamalarına değinmeden ve Furat’ın eserini irdelemeden önce, bölgenin etnik çeşitliliğe sahip olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Farklı kimlik sahiplerinin bir arada yaşadığı bölgede, etnik kimlikler *din* üzerinden şekillenmiştir. Zira Bosna-Hersek’in nüfusu, Sırp-Ortodoks (% 42.88), Müslüman-Boşnak (% 38.73), Hırvat-Katolik (% 18.03) ve Yahudilerden (% 0.3) oluşan kozmopolit bir yapıya sahipti (s. 22-23). Etnik çeşitlilikten dolayı bölge hâlihazırda hassas dengeler üzerine kuruluydu. Bu nedenle Avusturya-Macaristan yönetimi, bölgeyi iyi tahlil etmeye çalışmış ve yeni uygulamalarında bu hassasiyeti gözetmiştir. Bölgedeki hassas dengeler nedeniyle Bosna halkının Osmanlı Devleti ile olan bağlarının devamlılığının sağlanmasına dikkat edildiği gibi, Osmanlı’dan kalan idari kurumlarda da pek değişikliğe gidilmemiştir. Kurumlarda büyük bir değişikliğe gidilmemesine rağmen, Müslümanlar söz konusu olduğunda yapılmış olan ince bir ayırım yine de dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu noktada Avusturya-Macaristan yönetiminin Sırp-Ortodoks ve Hırvat-Katolik okullarını kendi oluşturmaya çalıştığı eğitim politikası çerçevesinde yeni kurumlara uyarladığını, Müslüman kimlik sahiplerinin okullarına ise çekinceli yaklaştığını ve aşamalı değişime (s. 41) gittiğini belirtmek gerekir. Bölgedeki etnik kimlik çeşitliliğini göz önünde bulunduran ve kendisi de çok uluslu bir devlet olan Avusturya-Macaristan yönetiminin, asıl amaçladığı eğitim modeli ise farklı dinlere mensup olan tüm kimlik sahiplerinin bir arada eğitim alabileceği *mezhepler üstü* ilköğretim yapısıdır. Bölge dinamiklerinin farkında olan Avusturya-Macaristan yönetimi, bu politika aracılığıyla, çok uluslu bir bölge olan Bosna’nın etnik kimlik mozaiginden olumsuz yönde etkilenmemek ve bölgedeki etnik dengeyi sağlamak için uğraşmıştır. Bunun yanı sıra Avusturya-Macaristan yönetiminin eğitim konusunda sadece öğrenci merkezli hareket etmediği, kamuoyunun genelinin eğitim seviyesinin artmasını istediği de bilinmektedir. Bunun için toplumdaki genel okuryazar oranını arttırmayı hedeflediğinin de altını çizmek gerekir. Zira bu konuda öncelikli olarak okuma yazma kursları açılmış ve söz konusu eğitim programı için ilk adım atılmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra askerî birliklerden sağlanan öğretmenler aracılığıyla da ilkokulların açılması düşünülmüştür (s. 41-42). Eğitim için açılan okulların sayısının ve okul çeşitliliğinin aşama aşama anlatıldığı Furat’ın eserine bakıldığı zaman, Avusturya-Macaristan yönetiminin eğitim konusunda titiz bir çalışma içerisinde olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Furat’ın kaleme aldığı eserin birinci bölümünde, Bosna’nın Avusturya-Macaristan tarafından işgaline değinildikten sonra yeni yönetimin, “(Bosnalıların) kanun ve kurumlarının keyfî bir şekilde yok edilmeyeceği, adet ve geleneklerinin korunacağı” garantisini vermesine rağmen dinî otoritelerin yerleşmesi konusuna özellikle Müslümanların ve Sırpların karşı çıktığı anlatılmıştır. Avusturya-Macaristan yönetimi tarafından bazı yatırımlar yapıldığından da (demir yolu ağı, çiftliklerin kurulması, yer altı kaynaklarının çıkarılması vb.) kısaca söz edilmiştir (s. 16-17).

Avusturya-Macaristan'ın idare politikası ve eğitiminin ele alındığı ikinci bölümde ise eğitim konusuna geçiş yapılmış ve mezhepler üstü bir eğitim anlayışının benimsendiğinden bahsedilmiştir. Bosna'da bir değişim ve dönüşümü beraberinde getireceği anlaşılan ve farklı dinî kimlik sahiplerinin bir arada okumalarını teşvik eden bu eğitim anlayışı açıklanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, Bosna-Hersek ve Saraybosna'daki farklı dinî kimliklere sahip grupların sayısı ve bununla ilgili tablo, okurların dikkatine sunulmuştur. Bu sayılara bakıldığında, Avusturya-Macaristan'ın "mezhepler üstü" eğitim modeli tasarlama nedeni daha iyi anlaşılmaktadır. Zira bölge, etnik kimlik çeşitliliğine sahip bir mozaik görünümünde olduğundan din ayrımı gözetmeyen bu eğitim politikasıyla halkın ortak paydada buluşturulması hedeflenmiştir. Bu politika *Bošnjaštvo* olarak isimlendirilen ve Bosnalı olma ideolojisine hizmet eden, teritoryal aidiyeti oluşturmaya çalışan bir politika olarak tasarlanmıştır (s. 25).

İşgal öncesinde Bosna'da eğitim ve Saraybosna'nın son dönemlerde mevcut olan eğitim kurumlarının anlatıldığı üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti'ne ait olan sıbyan mektepleri, rüştiyeler (ortaokul) ve idadîler (lise) hakkında bilgi verilmiştir. 1877 yılına ait olan ve okurlarla paylaşılan bir veriye göre, bu tarihte Bosna vilayetinde 34 medrese, 17 rüştiye ve 805 mektep bulunmaktadır. Saraybosna'da ise 1 rüştiye, 1 idadî, 7 medrese, 40 sıbyan mektebi, 7 gayrimüslim mektebi ve 1 dârülmualimîn (öğretmen okulu) mevcuttur (s. 35). Avusturya-Macaristan yönetimi, Osmanlı Devleti'nden kalan bu okulları dönüştürerek kullanmaya devam etmek istemiştir. Ancak daha önce de zikredildiği gibi, dinî etnik kimlik bazında kurulmuş olan okulların hepsinde aynı şekilde değişime gidilmediği görülmektedir. Yönetim, bilhassa Müslümanlar dışındaki etnik grupların okullarını baz alarak, bunları özel okullarla konfesyonel okullar şeklinde ikiye ayırmış ve kendi okullarına benzer şekilde adapte etmiştir. Avusturya-Macaristan yönetimi, Müslümanların okullarını ise nevi şahsına münhasır okullar olarak değerlendirmiş ve bu okulları gözlemlemeye devam etmiştir (s. 35-36).

Eserin ana noktasını teşkil eden, Avusturya-Macaristan yönetiminin açtığı okulların ele alındığı son bölümde ise okuma yazma kursları, halk okulları-ilkokullar (volksschulen/narodne osnovne škole), ortaokullar (die mittelschulen/srednje škole) ve meslek okulları tanıtılmıştır. Eserde verilen bilgiye göre, ortaokullar gimnazyumlar (die gymnasien/gimnazije), realschule'ler (die realschulen/realke), yüksek kız okullarından (die höheren madchenschulen/više dijevojačke škole) oluşmaktadır. Meslek okulları ise Saraybosna Avusturya-Macaristan Askerî Erkek Yatılı Okulu (das k. und k. militaerknabenpensionat/vojni djecacki pansionat), ticaret okulları (die handelsschulen/trgovačke škole), zanaatkârlık okulları (die handwerkerschulen/zanatlijske škole), teknik okullar (die technische mittelschule/tehnička srednja škola), öğretmen okulları (die lehrer-und lehrerinnenbildungsanstalten/učiteljske škole), din eğitimi/din görevlisi yetiştirme kurumlarından (Saraybosna Roma-Katolik Papaz Okulu-Römisch Katholisches Priesterseminar in Sarajevo/Isusovačko Rimokatoličko Sveceničko Sjemenište u Sarajevu, Reljevo Sırp Ortodoks Teoloji Okulu das Orthodoxe Priesterseminar/Srpsko Pravoslavna Bogoslovija u Reljevu, Şeriat Hâkimleri Okulu/Mekteb-i Nüvvab/Scheriat Richtersschedule/Šerijatska Sudačka Škola) oluşmaktadır.

Furat'ın hazırladığı bu çalışmada, Avusturya-Macaristan yönetimindeki okulların ders programlarına, okullara giden öğrencilerin sayılarına, bu öğrencilerin dinî kimliklerine ve yıllar içinde okullara katılım gösteren öğrencilerin verilerine yer verilmiştir. Okulların ders programları incelendiğinde ise Avusturya-Macaristan yönetiminin Bosna'da eğitim konusunu ciddi şekilde ele aldığı görülmektedir. İlk adımda okuma yazma kurslarına önem verilmekle birlikte ilkokullara da aynı önem verilmiştir. Furat'ın hazırladığı eserin ışığında Avusturya-Macaristan yönetiminin, ilkokulları üç şekilde kategorize ettiği (genel ilkokullar: *allegemeine elementarschulen*, konfesyonel ilkokullar: *konfessionelle volksschulen*, özel ilkokullar: *private volksschule*) öğrenilmektedir. Bunlardan ilki mezhepler üstü okul türü iken ikincisi dinî nitelikleri haizdir. Özel okullar ise giderleri özel kişi veya gruplara ait olan okullardır. Dinî nitelikler taşıyan okullar içerisinde Sırp-Ortodoks, Roma-Katolik, Protestan ve Yahudi kimliklerine ait gruplar bulunurken; Müslümanlar ayrı tutulmuş ve onların okulları bu grupta yer almamıştır. Müslüman ailelerin çocuklarının öğrenim gördüğü okullar olan mektep ve rüştiyeler, Avusturya-Macaristan yönetimi tarafından ayrı bir sınıflandırmaya tabi tutulmaya devam etmiştir (s. 52).

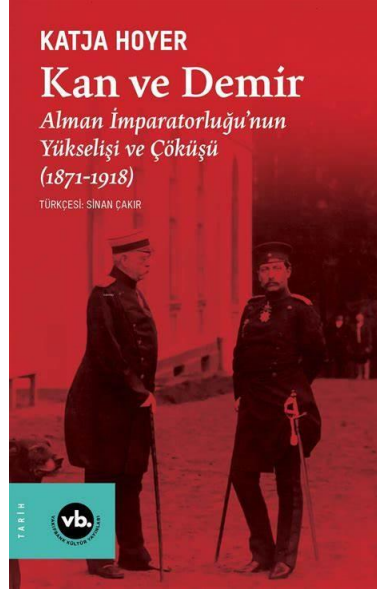
Furat'ın eserinde eğitime yönelik çalışmalar incelendiğinde, işgal ettiği Bosna-Hersek topraklarını kendi imparatorluğuna entegre etmeyi amaçlayan Avusturya-Macaristan yönetiminin, eğitim politikasının geniş bir yelpazeye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Zira topluma gerekli olan, zanaatkârlar gibi meslek ustalarından teknik elemanlara, öğrencileri eğitecek öğretmenlere kadar toplumun tüm kesimine fayda sağlayacak elemanları yetiştirmek için her açıdan kapsamlı bir eğitim sistemi oturtulmaya çalışılmıştır. Avusturya-Macaristan yönetimi bunu sağlamak için, meslek edindirmeye yönelik temel eğitimi bir tercih olarak sunmasının yanında üniversite eğitimine hazırlayan üst segmentte bir eğitim seçeneği de sunmaktadır. Bu açıdan, özellikle gimnazyumlarda (*die gymnasien/Gimnazije*) ve *realschule*'ler (*die Realschulen/Realke*) eyalet dili dışında farklı dil dersleri de bulunmaktadır. Bunlardan en ilginç ve özellikle dikkat çeken, Eyalet Yüksek Gimnazyumunda eyalet dilinin dışında verilen dil dersleridir. Almanca, Eski Arapça ve Yunanca dışında Latince dersi de öğrencilere opsiyon olarak sunulmuştur. Avusturya-Macaristan yönetiminin açtığı gimnazyumlar, öğrencilere yüksek kalitede eğitim ve kültür sunarak onları üniversite eğitimine hazırlamak amacıyla oluşturulan kurumlar olduğundan, bu şekilde çeşitli dil derslerinin olması normal karşılanmaktadır. Furat, bu okula (gimnazyum) ilginin ve katılımın alandaki araştırmacılar tarafından merak edilmesi durumunda, araştırmacıların mukayese yapabilmesi için yıllara göre öğrenci sayılarını gösteren verilere yer vermiştir. Buna göre Boşnak-Müslüman, Sırp-Ortodoks, Hırvat-Katolik, Yahudi ve diğer dinlere mensup olanların da yer aldığı Eyalet Yüksek Gimnazyumuna devam eden öğrenci sayısına bakıldığında, 1879 yılından itibaren 1904-1905 eğitim öğretim yılına gelene dek her yıl öğrenci sayısının arttığı görülmektedir. Düşen öğrenci sayısı 1913-1914'te tekrar artmışsa da, 1915-1916'da öğrenci sayısı neredeyse yarı yarıya düşmüştür. Genel itibarıyla öğrenci sayılarında artışın görüldüğü bu okullarda, öğrencilere sunulmakta olan eğitime ilgi olması üzerine Mostar ve Tuzla'da da yüksek gimnazyum, Bihaç'ta ise bir alt kademe gimnazyum açılmıştır. Eyalet Yüksek Gimnazyumunda dil

dersleri olduğu gibi, realschule'lerden Banja Luka Yüksek Devlet Realschule'sinin ders programına bakıldığında da yabancı dil derslerinin olduğu, eyalet dili dışında Almanca ve Fransızca derslerinin verildiği görülmektedir. Bu derslerin yanı sıra bu okullarda doğa bilimleri, coğrafya, tarih, matematik, din bilgisi, beden eğitimi ve felsefeye giriş gibi temel dersler de yer almıştır (s. 62). Ancak burada realschule'lerin, gimnazyum gibi üniversite eğitime hazırlamak için değil, teknik eğitim kurumlarına hazırlık için kurulduğunu belirtmek gerekir.

Yüksek gimnazyum ve yüksek realschule'ler kadar önemli diğer okullar ise öğretmen okullarıdır (die lehrer-und lehrerinnenbildungsanstalten/učiteljske škole). Öğretmen okulları yeni nesilleri yetiştirecek öğretmenleri ortaya çıkarması bakımından özel öneme sahiptir. Bununla birlikte özel öneme sahip olması gereken bir nokta daha bulunmaktaydı. Avusturya-Macaristan yönetiminin uygulamaya koyduğu eğitim politikası neticesinde genel olarak okulların sayısında artış yaşanırken uzman kadrosunda eksiklik ortaya çıkmıştır. Bu açığı bir an önce kapatmak amacıyla yeni uzmanların yetişmesi ve açılan okullara öğretmen olarak gönderilmesi gereken kişiler gerekiyordu. Bu nedenle 1882 yılında Saraybosna'da Yardımcı Öğretmen Yetiştirme Kursu (Aushilfslehrerbildungskurs/Obrazovaliste za Pomoćne Učitelje) da açılmıştır. Üç yıllık bir eğitimin verildiği okula kabul edilebilmek için eyalet dilinde okuma yazma bilmek, hesap yapabilmek, 16 yaşını doldurmak, ahlaki bir hayat tarzı yürüttüğünü belgeleyerek okula sunmak gibi bazı prosedürler bulunmaktaydı. Medreselerden mezun olan öğrenciler de bu kurslara devam edebilme hakkına sahipti (s. 69). Bununla birlikte Saraybosna'da 1911 yılında kızlar için de bir öğretmen okulu açılmış (Landes-Lehrerinnenbildungsantalt) ancak okulun adı değiştirilerek, erkekler için pedagoji okuluna (Muška Preparandija u Sarajevu) dönüştürülmüştür. Öğretmen okullarının ders programına bakıldığında ise gimnazyumlar ve realschule'ler gibi dil eğitime yönelik seçeneklerin olmadığı, sadece eyalet dili ve Almanca derslerinin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte öğretmenlerin matematik, doğa bilimleri, tabiat tarihi derslerinin yanı sıra pedagoji, keman, piyano, org dersleri de aldığı göze çarpmaktadır (s. 70). Kızlar için açılan öğretmen okulunun (Landes-Lehrerinnenbildungsantalt) yanı sıra yüksek kız okullarının (die höheren madchenschulen/više dijevojačke škole) açılmış olması, Avusturya-Macaristan yönetiminin eğitim hedeflerinin arasında toplumdaki kadınların da olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Kadınların toplumsal hayata karışmasını ve maddi kazanç temin etmelerini sağlayan bu okullarda Müslümanlar haricindeki diğer kimlik sahiplerinin kız çocukları okumuştur. Bu kız okullarındaki öğrenci sayısında da zaman içinde artış yaşandığı görülmüştür. Bununla birlikte Avusturya-Macaristan idaresi, pragmatik yarar sağlayan okullara da bilhassa önem vermiştir. Örneğin Balkanlarda açılan okulların ilk örneklerinden sayılabilecek teknik okullar (die technische mittelschule/tehnička srednja škola) açılmış ve teknik hizmet sağlayan gençlerin yetişmesini hedefleyen bu okullarda ölçüm, madencilik ve ormancılık gibi dersler okutulmuştur. Keza ticaretin geliştiği iller için açılan ve ticaret kanunu, muhasebe gibi derslerin okutulduğu ticaret okulları (ide handelsschulen/trgovačke škole) ya da el becerisi kazandırmak amacıyla önce demircilik, vagon tamirciliği gibi uzmanlık alanları olan ve sonra

zanaatkârlık okullarına (die handwerkerschulen/zanatlijske škole) (s. 66-67) dönüştürülen okullar da buna örnek teşkil etmektedir.

Bölge çalışmalarına özel önem veren ve Bosna-Hersek özelinde çalışan Furat'ın bahse konu eserinin yanı sıra Balkanlarla ilgili olarak *Gayr-i Müslim İdare Altında Müslümanların Din Eğitimi: Avusturya-Macaristan Dönemi Bosna 1878-1918* isimli kitabı da bulunmaktadır. Ayrıca Bosna ile ilgili olarak “Bosna-Hersek’te Okullarda Din Eğitimi”, “Osmanlı-Habsburg arasında yaşayan Türk Siyasal Kültürü: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun İşgali Sonrasında Bosnalı Müslümanların Meşihat Makamı ile İlişkileri (1878-1909)”, “Bir Kültürel Dönüşüm Projesi: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna-Hersek’teki Din ve Eğitim Politikası”, “Bağlılık ve Kopuş Arasında: Bosna’da Reis-ul Ulemalık Müessesinin Kurulması’nın Osmanlı’daki Yansımaları” isimli yayınları da kaleme almıştır. Furat’ın *Değişen Saraybosna’da Eğitim: Avusturya-Macaristan Dönemi Eğitim Kurumları 1878-1918* isimli eserine geri dönecek olursak; yazarın çalışmalarını arşiv kaynaklarına dayandırması, İngilizce ve Almanca gibi farklı dillerin yanı sıra bilhassa çalışmanın yapıldığı bölge dilinden kaynaklar kullanarak çalışmalarını zenginleştirmesi, Bosna özelinde birçok çalışmasının olması bu eserin de konu hakkında doğru ve net bilgilere erişilebilecek bir eser olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Balkanlar ve Bosna-Hersek özelinde çalışmalar yapan araştırmacıların, yazarın eserlerini okumaları ziyadesiyle önemlidir. Çalışmada tarihî olaylar hakkında kısaca bilgi verildikten sonra istatistiksel veriler tablolar hâlinde okurlara sunulurken, görsel hafızanın konuları kavramadaki avantajından faydalanılmış ve araştırmacıların nesnel bilgilere doğrudan ulaşması sağlanmıştır. Ayrıca birden fazla dilden kaynağın kullanılmış olması çalışmanın özgünlüğünü arttırmıştır. Bununla birlikte, Furat’ın Bosna-Hersek konusunu incelerken Boşnakça dilinden kaynaklar kullanmış olması, bölge çalışması yapmaya başlayan yeni araştırmacıların, çalıştıkları bölgenin dilini öğrenerek üretimde bulunmalarını ve saha araştırmalarına yönelmelerini teşvik etmektedir. Nitekim bölge çalışmaları yapan yazarın, çalışmalarında da bu hususun önemli bir veri sağladığı gözlenmektedir. Bunun yanı sıra yazarın yalın ve akıcı dili, konuları oldukça öz bir şekilde sunuşu araştırmacıların konuyu net bir şekilde kavramalarını sağlarken; zengin kaynaklar kullanması ise literatür taraması yapan araştırmacılar için eseri önemli bir kılavuz hâline getirmektedir. Sonuç olarak, yaptığı saha çalışması ve arşiv araştırmalarıyla bölge çalışmalarında oldukça önemli bir yeri dolduran Ayşe Zişan Furat’ın *Değişen Saraybosna’da Eğitim: Avusturya-Macaristan Dönemi Eğitim Kurumları 1878-1918* isimli eseri, alandaki araştırmacılar için bir başvuru kaynağı olarak literatürdeki yerini almıştır.

Kan ve Demir: Alman İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü (1871-1918)

Katja Hoyer

İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2024, 266 sayfa, ISBN: 978-625-6647-18-3.

Furkan UÇAR*

1985 yılında doğan İngiliz asıllı Alman tarihçi Katja Hoyer'in yazdığı kitap, Alman İmparatorluğu'nun yükselişini ve I. Dünya Savaşı'yla beraber çöküşünü anlatmaktadır. Yazar, kitabın başlığına 1871 ve 1918 yılları arasını alsa da anlatmaya 1815 yılından başlamıştır. Hızlı bir şekilde 1871 yılına kadar olan bölümü önemli noktalarına değinerek anlatmış ve daha sonra Alman birliğinin hangi savaşlarla olduğuna değinerek bu kısmı sonlandırmıştır. Peşinden, özellikle Bismarck üzerinden bir anlatım yaparak, 1890 yılına kadar olan politik olayları ve iç meseleleri anlatmıştır. Sonrasında II. Wilhelm'in tahta geçiş süreci ve Dünya Savaşı yıllarına değinmiş ve kitabını sonlandırmıştır. Böylece kitapta 19 ve 20. yüzyıl başlarındaki Almanya'nın siyasi, sosyal ve ekonomik tarihi ele alınmıştır. Özellikle sosyal ve ekonomik tarih okuyucularının tercih edebileceği bir kitap olduğunu da bu vesileyle söylemek gerekir.

Kitap 5 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Napolyon'un Prusya ile savaşları ve Prusya Devleti'nde millî duyguların uyandırılışından bahsedilmiştir. Bu bölümde ayrıca Bismarck'ın hayatı, ortaya çıkışı, onun nasıl Almanya'nın başbakanı olduğu ve sonrasında Demir Şansölye ünvanını alışı ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Yine bu bölümde, Almanya'nın birliğinin sağlandığı Danimarka, Avusturya ve Fransa ile yapılan savaşlardan da bahsedilmiştir. Burada askerî tarihe çok girilmeyerek, özellikle politik ve siyasi meselelerden bahsedilmeye çalışılmıştır. Savaşlar derinlemesine incelenmemiş, daha çok Bismarck'ın uyguladığı siyasetten söz edilmiş ve Bismarck merkeze alınmıştır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, furkan.ucar@stu.fsm.edu.tr

Kitabın ikinci bölümünde, Almanya Devleti, birliğini tamamlamış millî bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde, Almanya'nın birliğini tamamladığı 1871 senesinden II. Wilhelm'in tahta geçtiği 1888 senesine kadar olan olaylar anlatılmıştır. Bismarck yine merkezdedir ve onun iç siyasette yapmış olduğu manevralardan ayrıntılı bir şekilde söz edilmiştir. Ayrıca Bismarck'ın kişiliğinden ve kişiliğinin siyasetine yansımalarından da söz edilmiştir. Örneğin Bismarck'ın 1.80 boylarında, iri vücutlu ve pos bıyıklı bir adam oluşuyla karşısındakileri nasıl etkilediğine değinilmiştir. Ayrıca onun iyi bir hatip olmasından ziyade, etkili kelimeler kullanarak karşısındakileri ikna etme yeteneği üzerinde de durulmuştur. Bu bölümde anlatılan olaylardan biri de Bismarck'ın Katolikleri sindirmek için uyguladığı kültür savaşıdır. Bismarck'ın Katoliklerin aleyhine bazı uygulamalarından ve bunun sonuçlarından bahsedilmiştir. Yine bu bölümde, Alman ekonomisinde sanayinin kapladığı alanın artışı üzerinde de durulmuştur. İkinci bölümün sonlarında, Bismarck'ın işçi sınıfıyla yaşadığı problemlere değinilmiştir. Bismarck'ın onlara karşı nasıl politikalar izlediği hususu, kitapta önemli bir alanı işgal etmiştir. Bismarck'ın kafasındaki Alman toplumu yansıtılmaya çalışılarak bölüm sonlandırılmıştır.

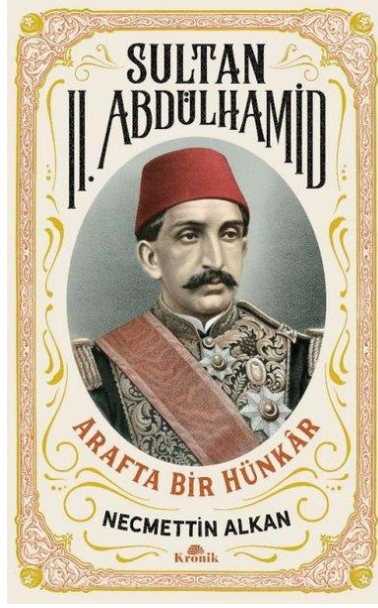
Kitabın üçüncü bölümünde, Wilhelm'in tahta çıkışı ve Bismarck'ın istifası arasındaki 2 yıl anlatılmıştır. Bu bölüm, I. Wilhelm'in vefatından sonra imparator olan oğlunun kanser hastası olması hasebiyle 99 gün sonra ölmesiyle beraber, aynı yıl içerisinde II. Wilhelm'in tahta çıkışını anlatarak başlamaktadır. Akabinde, II. Wilhelm'in icraatı ve kişiliğinden birçok kesitler okuyucu ile paylaşılmıştır. Bu bölümün en önemli konularından biri de Wilhelm ve Bismarck'ın yaşadığı fikir ayrılıklarıdır. Öyle ki bu fikir ayrılıkları, Almanya'nın birliğinin kurucusu olan ve imparatorluğun ilk şansölyesi konumunda bulunan Bismarck'ın istifa etmesine sebep olacaktır. Bismarck'ın istifasıyla bölüm sona erdirilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümünde, Bismarck'ın istifasının ardından Kayser II. Wilhelm'in tek başına dümene geçtiği yıllar anlatılmaktadır. Bu bölümde özellikle II. Wilhelm'in merkezde olduğu bir anlatım yapılmıştır. Mezkûr imparatorun kişisel özellikleri ve bazı siyasi hamleleri gözler önüne serilmiştir. Wilhelm'in psikolojisinde etkili olan, çocuklukta yaşadığı olaylardan ve bunların etkisinden dahi bahsedilmiştir. Mesela doğumu esnasında omuzundaki sinirlerin hasar almasıyla beraber sol kolunun işlevsiz oluşu onun psikolojisinde derin bir yaraya neden olmuştur. Hayatı boyunca o kolunu saklayarak yaşamını sürdürmüştür. Ayrıca bu travma onda bir aşağılık psikolojisi de yaratmıştır. Yine bu bölümde, II. Wilhelm'in Bismarck'ın ardından danışmanlık görevine iyi anlaştığı dostlarını getirmesi hususu da aktarılmıştır. Bu olay da Wilhelm'le ilgili birçok dedikodunun çıkmasına neden olmuştur. Bu bölümde böylesi magazinsel olaylar da anlatılmıştır. Tüm bunların Wilhelm üzerindeki etkisine dair tahlil yapılmıştır. Ayrıca Bismarck'tan sonra Almanya'nın başına geçen başbakanların icraatına da bu bölümde değinilmiştir. Yine bu bölümde, Almanya'nın Wilhelm dönemindeki ekonomik yapısından da bahsedilmiş, özellikle iç ve dış politikaya dair birçok mesele aktarılmıştır. Kitabın en uzun bölümü olarak göze çarpan dördüncü bölüm, içerik olarak da yoğundur.

Beşinci bölümde ise Dünya Harbi'yle gelen çöküş anlatılmıştır. Burada Wilhelm'in yaptığı hatalara da değinilmiştir. Son dönem Alman tarihine ışık tutan ve önemli karakterlerin de hayatına değinen bu

kitapta siyasi, iktisadi, sosyolojik ve psikolojik birçok hususun yer aldığını görmek mümkündür. Her alandan okuyucunun faydalanabilmesini sağlayacak bu çok yönlülük, kitabın alametifarikalarındandır. Kitabın ekonomik olayların anlatıldığı kısımlarının haricindeki kısımlar hikâye havası vermektedir. Yalnız iktisat tarihine ilgi duymayanlara bazı kısımlar sıkıcı gelebilecektir. Dolayısıyla kitabı okurken zaman zaman kopmalar yaşanabilmektedir. Bu da kitabın olumsuz yönlerinden biridir. Kitabın genel anlamda akademik kitleye hitap ettiğini söylemek yerinde olacaktır; akademik dille yazılmış olması, kitabın hitap ettiği kitleyi kısıtlamaktadır. Ayrıca kitapta bazı siyasi olaylara çok kısa değinilmiştir. Okurun bu noktalarda da kopma yaşamaması için, dönemin Avrupa tarihi ve özellikle 19. yüzyıl Alman tarihi hakkında fikir sahibi olarak kitabı okuması faydalı olacaktır. Yine kitapta birçok Almanca kelime yer aldığından, okuma sırasında bir lügatten ya da internetten yardım almak gerekebilir. Bunların dışında, kitapta fazla görsel kullanılmaması eksi bir durum olarak göze çarpsa da, haritalardan birçok kez yararlanılması kitabın olumlu yönlerinden biridir.

Sonuç olarak, Almanya'nın yükselişiyle başlayan kitap, Almanya'nın I. Cihan Harbi'yle beraber çöküşünü ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Kitapta Almanya tarihinden birçok sahne verilse de spesifik olarak Bismarck, II. Wilhelm ve bazı Alman şansölyeleriyle alakalı bilgiler mevcuttur. Yani kitaba salt Alman tarihi olarak bakmak hatalı olacaktır. Özellikle Bismarck ve II. Wilhelm'in hayatını merak edenlerin kesinlikle okuyabileceği bu eser, ayrıca diğer Alman başbakanları hakkında da birçok magazinsel bilgiler sunmaktadır. Bu yüzden okuyucuların, kendilerini şaşırtacak bilgiler edinme ihtimali oldukça yüksektir. Neticede 19 ve 20. yüzyıl tarihine bakmak isteyen, politik ve iktisadi tarihe merak duyan, bu konular hakkında genel hatlarıyla bilgi sahibi olan okurların, söz konusu kitaptan faydalanabileceğini belirtmek gerekir.

Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr

Necmettin Alkan

İstanbul, Kronik Yayınları, 2023, 334 sayfa, ISBN: 978-625-6989-45-0.

Reyyan ŞENGÜL¹²

Osmanlı sultanları, aynı hanedana mensup olmalarına rağmen farklı karakter ve mizaca sahiptir. Temel gayeleri devletin bekası olsa da hepsinin yönetim tarzı ve hükmetme anlayışı oldukça farklıdır. Sultanların yönetim tarzlarında kişiliklerinin tesiri olduğu kadar, bulundukları koşulların getirileri ve dönemlerinin gereklilikleri de etkilidir. Bu noktada Sultan Abdülhamid Han, Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı denilebilecek bir dönemde tahta geçmiş; hem bu nedenle hem de karakterinin getirdiği birtakım hususlarla, yönetimiyle adından yıllar sonra dahi söz ettirecek bir sultan olmuştur.

Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümünde görev yapmakta olan Necmettin Alkan, Yakın Çağ Osmanlı tarihiyle ilgilenmekte ve alana dair eserler vermektedir. Elimizdeki, Abdülhamid Han'ın biyografisini içeren eseri, alışlageldik akademik tarih çalışmalarından ayrılmakla beraber, meseleye farklı bir açıdan bakma imkânı sunmaktadır.

Altı ana bölümden oluşan eser, Abdülhamid Han'ın hayatını *çıraklık-kalfalık-ustalık* olarak ele almaktadır. İlk üç bölümde; Sultan'ın doğup yetiştiği devir ele alınmış, ardından kişisel özelliklerine değinilmiş, aile içi ilişkilerine ve çocukluğuna dair önemli sayılabilecek hatıralarına yer verilmiştir. İlerleyen bölümlerde Abdülhamid Han'ın iktidarı ve bu süreçte yaşanan hadiseler değerlendirilmiştir.

¹² Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, reyyan.sengul@stu.fsm.edu.tr

Eserin dikkat çeken noktalarından biri, ikinci bölümünde yer alan, Abdülhamid Han'ın kişisel özelliklerinin sayıldığı bölümdür. Burada on adet kişisel özellik sayılmıştır. Esasında kitapta, Sultan'ın biyografisi onun şahsiyeti üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Eserin ilk bölümünde “Çalışmanın Olmazsa Olmazı Cevabı Aranan Sorular” başlığı altında birtakım sorular yöneltilmiş, eser bu sorular bağlamında kaleme alınmıştır. Bu yönüyle oldukça ilgi çekici görünmekle birlikte, okurun zihninde birtakım soru işaretleri de uyandırmaktadır. Söz konusu soru işaretlerine değerlendirmenin son bölümünde değinilecektir.

Bölümlerde, Sultan'ın eğitime, çocukluk yıllarına, ilk gençliğine detaylarıyla yer verilmekle birlikte, özel hayatı da kısmen aktarılmaktadır. V. Murad'ın hali ve Sultan'ın tahta geçişi ele alınmış, devamında Abdülhamid Han'ın siyaset sahnesindeki rolü aktarılmıştır. Döneminin siyasi meselelerine ve ülkenin gidişatına yer veren sayfalar, kimi zaman Sultan'ın yakınlarının hatıratlarından alıntılarla anlatılmış, bu sayede okur, Sultan'ı daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur.

Sultan Abdülhamid, yönetiminin merkezine kendisini almış, sadrazamlık makamının statüsünü eskisine nazaran düşürmüş, nazılarıyla arasında bir güven bağı kurmamış, jurnallere ve istihbarata büyük önem atfetmiştir. İstihbaratçılık ve jurnalcilik kurumunun sarsılmaması için, gerçeklik payı olmayan jurnallerin sahiplerine ceza dahi vermemiş, bu sistemi her şeyden haberdar olmasını sağlayabilecek, oldukça rahat bir oluşum hâline getirmiştir. Bu bilgilerin aktarıldığı bölümde, Sultan'a dair en çok konuşulan hususlardan biri olan “sansür” meselesine de değinilmiş; sansürlü olduğu ifade edilen birçok kelimenin aslında sansürlü olmadığı belirtilerek, dönemin yayınlarında bu kelimelere rastlanıldığı kanıtlanmıştır.

İlerleyen sayfalarda Sultan'ın Jön Türklere karşı tavrı ve onlarla yaşananlar ele alınmış, Sultan'ın buradaki tutumuna değinilmiştir. Aslında baskıcı bir sultan olarak tanınan Abdülhamid Han'ın, Jön Türklere bir baba şefkatiyle yaklaştığını iddia edebileceğimiz ifadelerine yer verilmiştir. Sultan'ın kendi iktidarını göz ardı ederek, hatta baskında husule gelen olayda kendi canını dahi ortaya koyarak onlara kıymadığı, birtakım ifadelerle delillendirilmiştir.

Dönemin dış ilişkilerine, ideolojilerine, toplumun inşa sürecine ve Yakın Çağ tarihinin öne çıkan kavramlarından biri olan “modernleşme”ye de değinilmiştir. İlerleyen satırlar, toplumun modernleştiği sahaları ele alarak devam etmiştir. Sultan, modernleşme bağlamında ele alınmış, bunun onun karakterindeki bir ikilemi, Alkan'ın tabiriyle “arafta olma” durumunu yansıttığı ifade edilmiştir.

Eserde Sultan'ın tahttan indirilmesinden sonraki sürece değinilmemiştir. Bu elbette yazarın tercihi olmakla birlikte, okurda bir eksiklik hissi uyandırmış, metnin yarıda kaldığı hissinin oluşmasına yol açmıştır. Metnin alışlageldik tarihî biyografilerden farklılık içerdiği, en başından beri fark edilen bir durum olsa da, Sultan'ın son yıllarının ele alınmamasının sebeplerinin açıklanmayışı, okurda soru işaretlerinin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Zira metinden beklenen, Sultan'ın yaşadığı tüm süreçlerin, son yıllarındaki psikolojisine ne yönde etki ettiğinin incelenmesidir.

Değerlendirmemizin başlarında, okurun zihninde oluşan birtakım soru işaretlerine değineceğimizden söz etmiştik. Bu sorular, metnin kurgulanışıyla ilgilidir. Yazar, eserinde Sultan'ın faaliyetlerini psikolojik yanıyla da ele almaya çalışmıştır ancak psikoloji alanında uzmanlığı olmayan birinin bu noktada değerlendirmeler yapmasının ne kadar mümkün olduğu okur için bir soru işaretidir. Tarih, elbette yalnızca belgelerin transkribe edilerek okura sunulduğu bir saha değil, aksine yazarının değerlendirmelerini de içeren bir sosyal bilimdir. Ancak yazarın Sultan'ın psikolojisi hakkındaki değerlendirmeleri, bir sosyal bilim değerlendirmesinin çok ötesinde kalıyor gibi görünmektedir. Tarihi bir şahsiyetin psikolojisinin incelenerek tavırlarına anlam atfetmenin, alanında uzman bir kişi tarafından yapılırsa dahi oldukça zorlayıcı olacağı düşünülmektedir. Bir noktada bu incelemelerin, Sultan'a atfedilen olumsuz özellikleri Sultan'ın elinde olmayan sebeplere dayandırarak, Sultan'ın iyi niyetini ortaya koyma maksadı taşıyıp taşımadığı, okurun zihninde artık bir soru işareti olarak canlanmaktadır.

Bunların haricinde, eser genel manada akıcı bir üsluba sahiptir. Zaman zaman anlatım bozukluklarına rastlanılmakla beraber, eserin dili sade ve anlaşılırdır. Fotoğraflardan da faydalanılması, okurun metni görselleştirmesine yardımcı olmaktadır. Eser, Osmanlı modernleşmesi ve Osmanlı Yakın Çağ tarihi gibi alanlarla ilgilenen okurlar için tavsiye edilebilecek mahiyettedir. Özellikle son bölümüyle, modernleşme tarihi okuyucularına hitap etme niteliği kazanmaktadır.

Meşrutiyet'in Meşruiyeti

Hasan Barlak

İstanbul, Yeditepe Akademi Yayınevi, 2023, 248 sayfa, ISBN: 978-625-8260-28-1.

Muhammed Ali AĞACA*

Hem Osmanlı çağdaşlaşması hem de Türk demokrasisi tarihi açısından bir kırılma noktası olan Meşrutiyet'in ilanı ve onun şekillendirdiği sonraki süreç, Türk tarih yazıcılığının başat konularından biri olarak tartışılmalıdır. İncelediğimiz eser, işte bu mühim konunun felsefi ve tarihî köklerine inerek, onu İslâm düşüncesi bağlamında meşru bir zemine oturtturarak açıklamayı amaç edinmiştir. Tanzimat'tan itibaren yapılan Batı modelli yeniliklere bazı Osmanlı çevrelerinin mesafeli durduğu hatta yeniliklere tepkisel yaklaştığı malumdur. Doğrusu, Meşrutiyet'in ilanından sonra meşruti idare adına vadedilenlerin büyük kısmının gerçekleşmemiş olması yüzünden toplumun genelinde, özellikle de ikna edilmesi gereken muhafazakâr kesiminde belirgin bir hoşnutsuzluk vardı. Geline nokta hem siyasi hem entelektüel elitler Meşrutiyet'in yanlış anlaşıldığı veya yeteri kadar anlaşılamadığı kanaatindeydiler. O takdirde insanlara, meşrutiyetin İslâm'a uygun bir yönetim biçimi olduğunun izah edilmesi gerekiyordu (s. 10-11).

Bilindiği üzere devletler de insanlar gibidir; doğarlar, büyürler, yaşarlar ve ölürler. Nasıl ki insanların ömründe çocukluk, gençlik, yaşlılık gibi çeşitli dönemleri varsa devletlerin ömürlerinde de böyle dönemler vardır. İncelediğimiz eser, konusu itibarıyla 1800'lerin sonu ile 1900'ların başlangıcını kapsamaktadır ki bu dönem Osmanlı Devleti için çöküş dönemidir. Bu dönemde birçok tarihinin kabul ettiği üzere Osmanlı Devleti, *sonun başlangıcı* olarak isimlendirilen döneme girmiş bulunmaktadır.

* Lisans Öğrencisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tokat, [ORCID: 0009-0004-9269-4843](https://orcid.org/0009-0004-9269-4843), muhammedaliagaca5@gmail.com

Devletlerin siyasal varlığının sonu daima zor ve karmaşık olmuştur. Bu noktadan hareketle üç kıtada hüküm sürmüş, birçok millete bünyesinde hayat sahası tanımış bir imparatorluğun sonu kavgasız, gürültüsüz olabilir miydi? Kimilerine göre meşum yüzyıl, kimilerine göre *imparatorluğun en uzun yüzyılı* olan, Osmanlı'nın bu son dönemi sayısız hesaplaşmanın, kavganın ve davanın yaşandığı bir evredir. Mevzubahis eser, bu yüzyılın en çetin dönemlerinden biriyle iştigal etmektedir. Başta söylediğimiz gibi eser, Meşrutiyet'e meşru bir zemin hazırlamak ve toplumun bu hususu kabulü için hangi dinî kanıtların ileri sürüldüğünü, bu kanıtların nasıl birbiriyle çeliştiğini, hangi noktaların eksik kaldığını dile getirmektedir.

Meşrutiyet'i savunma görevini üstlenen ulema ve münevver, aslında modern siyasi düşünceye ve uygulamalara İslâmi bir şekil kazandırma uğraşı vermiş, meşruti idareyi İslâmi kavramlar, değerler ve tarihî gelenekler çevresinde yorumlamışlardır. Onlar modern siyasal sistemler üzerinde detaylı açıklamalara girmedikleri gibi parlamenter sistemler üzerine Batı'da tartışılan konulara da el atmamışlardır. Bunun yerine genellikle meşrutiyet idaresini mutlakiyet idaresiyle karşılaştırarak, halkın da yönetime katıldığı meşruti idarenin gerekliliğini, daha çok da İslâmiliğini kanıtlamaya çalışmışlardır. Ayrıca Batı'nın siyasal yöntemlerini ve İttihatçıların bayraklaştırdığı hürriyet, müsavat ve uhuvvet kavramlarını İslâmi potada eritme çabası sergilemişlerdir (s. 10-11).

Eserde dönemin önemli ulemasından Musa Kazım, Mehmed İzzet, Mehmed Zeynel Abidin Efendilerin meşrutiyet konusundaki görüşleri incelenmiştir. Bu şahısların iddiaları incelenmeden evvel kısa biyografileri verilerek, nasıl bir çevrede yetiştikleri ve hangi fikirlerle Meşrutiyet'i meşrulaştırmak istedikleri açıklanmıştır. Ana vatanında liberte, egalite, fraternite olarak bilinen; Osmanlı'ya hürriyet, müsavat, uhuvvet olarak geçen; günümüz ifadesiyle özgürlük, eşitlik, kardeşlik olarak tanımlanan kavramların menşei, ortaya çıktığı yerdeki toplumu nasıl etkilediği, sonrasında dönemin dünyasına nasıl yayıldığı ve Osmanlı'ya nasıl sirayet ettiği, eserin odak noktasını teşkil etmektedir. Meşrutiyet'e giden siyasi olayları okuyucuya aktaran yazar, tarihî olarak önemli kişiliklere de yer vererek okura bu şahısların gözünden bir manzara tasvir etmektedir.

Böyle bir çalışmada siyasi düşüncelere eşlik eden, bazen onların önünden giden bazen de ardı sıra onları takip eden siyasi hadiseleri atlamak fikirlerin bir derece havada kalmasına sebep olabilirdi. Bundan dolayı kitapta, öncelikle II. Meşrutiyet'e giden siyasi süreç ana hatlarıyla aktarılmış ve yine aynı zaman dilimi içerisinde Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler tarafından meşruti idarenin İslamileştirilmesi bağlamında yapılan vurgulara temas edilmiştir.

Yapılacak bir yeniliğin din ile meşrulaştırılması, Osmanlı çağdaşlaşma tarihinde çok defa karşılaşılan bir durumdur. Aslına bakılırsa yalnızca Osmanlı Devleti'nde değil, Doğu devletlerinin çoğunda bu olgu sosyolojik bir vakadır. Osmanlı devlet teşkilatı, dinî alan ile iç içedir. Osmanlı devlet yapısı bu iki gücü bir bütün gibi telakki etmektedir. Osmanlı Devleti, klasik yapısının bozulmasıyla ıslahat dönemine girmiştir. Islahat dönemindeki başarısızlıklar tabii sürecin bir kanunu olarak; zamanına, çağına uyma zorunluluğunu daha açık bir şekilde göz önüne sermiş ve çağdaşlaşma döneminin kapısını aralamıştır.

Çağdaşlaşma döneminde Osmanlı idarecileri, klasik kurumların yetersiz kaldığını, geriye dönülemez bir biçimde bozulduğunu ve bozulan bu yapının yerine zamana uygun yeni kurumların getirilmesi gerektiğini açık bir şekilde görmüştür.

Çağına uyma noktasında Osmanlı Devleti'nin rol modeli Avrupa idi. Burada bir sorun ortaya çıkıyordu; kuruluşundan bu yana İslâmî kurumları devlet idaresinin merkezine koymuş olan bir yapı, asırlardır mücadele ettiği Avrupalı kurumları topluma nasıl kabul ettirecekti? Bu sorunun cevabı, yapılacak yeniliklerin din ile meşrulaştırılmasıydı. Evvelki asırlarda savaşa girmeyi meşru kılmak için fetva veren ulema şimdi Batı modelli yeniliklerin meşruluğunu sağlamak için tekrar devreye girecekti. İncelediğimiz eserin, ulemayı Cemil Meriç'in gözünden anlatması manidardır. Ulemanın Osmanlı klasik çağındaki konumunu ve modernleşmeyle ortaya çıkan vaziyeti Cemil Meriç şöyle yorumlamıştı: *“Ulema ile halk bir bütündür. Ulema halkın vicdanı, şuurudur. Osmanlı bir nomokrasidir (kuralların hüküm sürdüğü düzen). Nomos, şeriattır. Padişah ve şeyhülislam, ezeli kanunların bekçisi ve icra vasıtası olmaktan ibarettir. Ulema ayrı bir sınıf değil halkın kendisidir (...)*” (s. 62).

Eserde, fikirleri incelenen müelliflerin iddialarını tek tek incelemek ve anlatmaktansa bunu okuyucuya bırakarak, onların iddialarının ortak noktalarına, hangi dinî argümanların kullanıldığına bakılarak, yazarın bu iddialara ve argümanlara nasıl yaklaştığını yorumlamak daha doğru olacaktır.

Meşrutiyet'e meşruluk sağlamakla görevli olan yazarın, eserinde incelediği müelliflere bakıldığında, hepsi ortak birkaç hadisten veyahut da ayetten yola çıkmaktadır. Müellifler iddialarında, İslâm dininin her karşılaştığı yeni bir olayda kısas için kaynak olan, ayrıca İslâm dini için bir asr-ı saadet dönemi olan, Hz. Peygamber dönemini örnek göstermektedirler. Müelliflerin konu hakkındaki görüşleri incelendiğinde görülmektedir ki iddialar, bilimsel araçlardan, yöntemlerden uzak biçimde ortaya atılmıştır. Müellifler, Meşrutiyet'e meşruluk sağlamak için İslâm devletlerinin ve dahi içerisinde yaşadıkları Osmanlı Devleti'nin yönetim biçimini sorgulamakta, hatta Meşrutiyet'ten önce uygulanan yönetim biçimini meşru görmemektedirler. Yazar, kitapta bu noktaya şu şekilde değinmektedir:

“Musa Kazım Efendi'nin meşrutiyet uğruna Müslüman iktidarlar tarafından yaklaşık 1300 senedir devam eden siyasi bir geleneği gayri İslâmî addederek bir kalemde yanlışlaması hayli ilginçtir. O, bundan sonra da eleştirilerini sürdürmüş ve eski iktidarların 'Ulilemre (idarecilere) itaat farzdır.' diyerek bu itaatin ne gibi şartlarla kayıtlanmış olduğunu kesinlikle dikkate almadıklarını beyan etmiştir. Onların bu dayatmacı tutumlarının İslâmiyet'in ilerlemeye engel olduğu şeklinde anlaşılmasına sebep olduğunu ve II. Abdülhamid'in tahta oturmasına kadar da bu yaklaşımın bütün dünyada yayılmasına sebep olduklarını ifade etmiştir” (s. 93).

Konumuz itibarıyla eserde ilk incelenen, İttihatçı bir şeyhülislam olmasıyla da tanınan Musa Kazım Efendi'nin bu meseleyi ele alış biçimine, yazarın Musa Kazım Efendi'nin görüşleri karşısındaki tutumlarına değinmek, hem genel manada bu dönemde benzeri yazıların ve eserde incelenen yazıların ortak özelliklerini açığa çıkaracak hem de gayemize daha çok hizmet edecektir. Geri kalan kısmı ise siz okuyucuların takdirine bırakılacaktır.

Yazar, öncelikle eserini incelediği ulemanın özet bir biyografisini vererek, hangi çevrelerde eğitim gördüğünü, ne gibi düşüncelerden etkilendiğini ortaya koymuş, eserini incelediği ulemayı okuyucuya

daha iyi tanıtarak bütüncül bir bakış açısı kazandırmıştır. Örnek olarak Musa Kazım Efendi'nin biyografisini şu şekilde vermektedir:

"Musa Kazım Efendi, 1908'de II. Meşrutiyet'in ardından Maarif Nezaretinde kurulan Meclis-i Kebir-i İlmi'ye ve Meclis-i Ayan'a üye olmuştur. Şeyhülislam olarak İbrahim Hakkı Paşa, Said Paşa, Said Halim Paşa ve Talat Paşa kabinelerinde görev yapmıştır. (...) Musa Kazım Efendi, I. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından İttihat ve Terakki'nin diğer liderleriyle birlikte tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmiştir. Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanarak 13 Temmuz 1919 tarihinde 15 yıl kürek cezasına çarptırılmış ancak mahkemenin kararını ağır bulan Sultan Vahdettin, cezasını 3 yıl sürgüne çevirmiştir. Musa Kazım, sürgün bulunduğu Edirne'de 10 Ocak 1920 tarihinde vefat etmiştir. Kişilik olarak ağırbaşlı, olgun ve faziletli bir insan olduğu ifade edilmiştir" (s. 82).

Yazar, incelediği müelliflerin Batı medeniyetine karşı görüşlerine de değinerek, tam manasıyla müellifi okuyucuya tanıtmaktadır. Batı medeniyetine karşı belirgin bir tavrı olan Musa Kazım Efendi, gerçek bir medeniyetin ancak hakiki bir din/İslâm ile kurulabileceği kanaatine sahiptir. Bu hususlarda, dönemindeki İslâmcılarla aynı görüşleri paylaşmış ve gündemdeki sorunlar hakkında ıslahatçı ve yenilikçi bir duruş sergilemiştir.

Musa Kazım söz konusu meşrulaştırma akımının önde gelen temsilcilerinden biri olarak, sorunu dinî ilimlerde uygulanan metot üzerinden fakat modernist bir yaklaşımla, sistematik bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. Musa Kazım Efendi'nin meseleye yaklaşımının, medrese ilmî geleneğinden kazanılmış tümünden gelimci bir perspektife sahip olduğunu söyleyebiliriz (s. 87). Hem müellifin hayatı hem meseleyi ele alış biçimi hakkında geniş bilgiler vererek, eserini konu aldığı her ulemayı bu üslup ve açıklık ile tanıtarak, okuyucuya daha somut bilgiler vermektedir.

Daha önce belirttiğimiz gibi dönemin uleması konuyu -bazı küçük farklar olmakla beraber- aynı yöntem ve aynı Kur'an ayetlerini açıklayarak ele almışlardır. "... İş hakkında onlara danış...", "... Onların işleri, aralarında danışma iledir..." (s. 88) ayetleri buna örnek gösterilebilir. Bu hususta, yazarın ilahiyat kökenli olması dolayısıyla bu tür meselelere bir tarihçiden daha ziyade vâkıf olması eserin zenginliğidir. Yazar aynı zamanda, ulemanın ileri sürdüğü iddiaların bilimsel bir gözle bakıldığında ne kadar ilginçleştiğini ve söz konusu ulemanın Meşrutiyet'i meşrulaştırma amacıyla hangi noktalarda ileri gittiğini açıklamıştır. Ulemanın iddialarını tarafsız bir tutumla ele alarak, bilimsel bir gözle inceleyerek, düştükleri yanlışları okuyucuya açık bir şekilde sunmuştur.

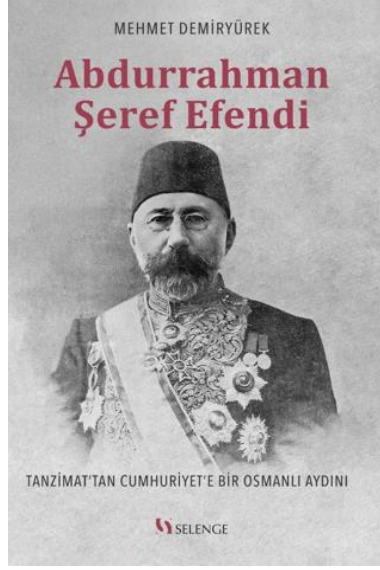
"Musa Kazım Efendi'nin meşrutiyetin meşru olduğunu kanıtlamak için kullandığı metotlardan biri de İslâm'ın ilk devirlerinden meşruti sistemi vaatlerini destekleyecek deliller getirmektir. O, Hz. Muhammed'in kamuya ait olan her konuda daima ümmeti ile müşavere ettiğini ve hükümet görevlerini uzmanına verdiğini, görevlendirecek kişilerin hısımlar, akraba, dost ve ahlâk olmasını asla dikkate almadığını söylemiş ve onun bütün teveccühünün ehliyeteye yönelik olduğunu, hiçbir işte hak ve adaletten zerre kadar şaşmadığını belirtmiştir. (...) Musa Kazım Efendi, Hz. Muhammed'i iddiaları için biricik örnek olarak gösterse de 'İslâm'da Usul-i Meşveret ve Hürriyet' risalesinde onun hayatından kul hakkına ve adalete verdiği önemi gösteren kısa bir anekdot aktarmakla yetinmiştir. Arkasından râşid halifelerin (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) de onun izinden giderek, cehalet karanlığına dalmış, esaret zinciri altında inleyen bütün toplumlara insanlık, medeniyet, hürriyet, eşitlik, adalet, refah ve saadet getirdiklerini dile getirmiştir. Musa Kazım Efendi, yaptığı yorumlarla Hz. Peygamber'in kurduğu ve dört halifenin bir dünya imparatorluğu hâline getirdiği devlet ile Osmanlı Devleti'nin meşrutiyet dönemi arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır. Daha ilginç, Hz. Peygamber ve râşid halifeler devrindeki devlet yapısının eşsizliğini ve mükemmelliğini anlatırken Meşrutiyet'in hürriyet, adalet ve eşitlik kavramlarına göndermeler yapmasıdır" (s. 90-91).

Burada ancak bir kısmını vermemize rağmen, hem ulemanın durumu hem de yazarın ulemanın iddialarını nasıl ele aldığı gözükecektir. Konusu itibarıyla tarihimizin önemli bir kırılma dönemini ihtiva

eden eser, dönemin gerek siyasi gerek toplumsal bir portresini çizebilmiştir. Ayrıca eserin ismini meydana getiren, Meşrutiyet'in meşruiyeti meselesini, dönemin ulemasının bu mesele hakkındaki görüşlerini geniş bir perspektiften okuyucuya sunmuştur.

Bu konudaki kanaatimiz; özelde Meşrutiyet kavramını inceleyen eserde, daha geniş bir perspektifle bakıldığında, aslında Osmanlı'nın çağdaşlaşma tarihinin önemli bir toplumsal olgusunu da görmek kabil olacaktır. Bu olgu din-toplum, din-devlet ve bu eser özelinde katacak olursak ulema-devlet, ulema-toplum ilişkisidir. Çağdaşlaşma dönemi dediğimiz dönem, bu unsurlar arasındaki ilişkiler, kavgalar ve hesaplaşmalarla dolu olan bir dönemdir. Bütün bu kavramları bir potada eritecek olursak, şüphesiz ki karşımıza iki kavram çıkacaktır: gelenek ve yenilik. Bu iki kavram arasındaki denge, yalnızca Türk tarihini değil, dünya tarihini de meydana getiren, çağ açan ve çağ kapatan kavramlardır. Türk tarihi özelinde bakacak olursak, bu kavramlar arasındaki mücadelede yaklaşık üç asırdır Türk milletinin yoğrulduğunu görürüz.

Hülasa, mevzubahis esere, gerek yazarın ilahiyat kökenli bir akademisyen olması, gerek mercek altına aldığı ulemadan kişilerin konu dâhilindeki dönemde tanınan kişiler olması ve daha da önemlisi, yazarın ele almış olduğu dönemi âdeta yaşayarak, usta bir üslupla kaleme almış olması eserin ayırt edici özelliklerindendir. Eser, aynı konuda yapılacak çalışmalara temel kaynak olabilecek nitelikleri haizdir. Sözü fazla uzatmadan eseri okurla baş başa bırakalım.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi

Mehmet Demiryürek

İstanbul, Selenge Yayınları, 2023, 269 sayfa, ISBN: 978-625-6967-34-2.

Cansel Şeyda YANAR*

KKTC Lefke Avrupa Üniversitesinde ve Çorum Hitit Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışmış, aynı zamanda dekanlık görevinde bulunmuş olan Mehmet Demiryürek hâlen Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde, Yakın Çağ alanında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Yazarın 2003 yılında yayımladığı *Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını* adlı kitabı 2023 yılında ikinci baskısını yapmıştır. Yirmi yıl aradan sonra kitabın ikinci baskısının yapılmasının nedenlerinden biri, ilk baskının tükenmesi, bir diğer nedeniyse Demiryürek'in zaman içinde ulaştığı yeni bilgilerle Cumhuriyet'imizin 100. yılına özel bir baskı çıkarma isteğidir.

Kitabın birinci bölümünde, Abdurrahman Şeref Bey'in II. Meşrutiyet'in ilanına rastlayan, 1908'den önceki yaşamına, çocukluğuna, ilk gençlik yıllarına, eğitime ve vefatına yer verilmiştir. İkinci bölümde, bir devlet adamı olarak Abdurrahman Şeref Efendi karşımıza çıkmakta ve bakan olarak bulunduğu hükûmetlerden bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde, Millî Mücadele dönemine yer verilmiştir. Burada, II. TBMM'nin toplanması ve Ankara'nın başkent olduğu süreçte Abdurrahman Şeref Efendi'nin oynadığı önemli rol, çeşitli olayların örgüsü içerisinde vurgulanmaktadır. Dördüncü bölümde ise Abdurrahman Şeref Efendi'nin eğitimci kişiliği, tarihçiliği ve düşünce yapısından bahsedilirken; beşinci bölümde yazar, Abdurrahman Şeref Efendi'nin eserlerinin içeriğinden, özelliklerinden ve bu eserlerin

* Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Çorum, 230449001@ogrenci.hitit.edu.tr

Cumhuriyet'in kavşağı diyebileceğimiz bir döneme kattığı değerlerden söz etmektedir. Altıncı bölümde ise sonuç, kronoloji, ekler ve bibliyografya kısımları yer almaktadır.

Yazar, Abdurrahman Şeref Efendi'nin yaşadığı dönemi iki bölümde incelemenin uygun olacağı görüşündedir. Çünkü Abdurrahman Şeref Efendi hem eğitimci hem de siyasi kimliğiyle ön plana çıkan ve en önemlisi Osmanlı İmparatorluğu'nda son vakanüvis olarak görev yapan bir devlet adamıdır.

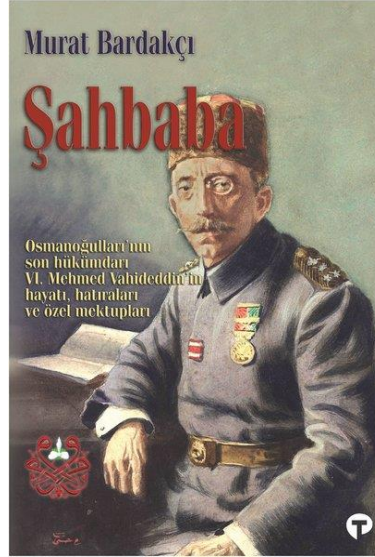
Abdurrahman Şeref Efendi, 20 Ağustos 1853 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk dersini mahallesinin imamı olan Hafız Mehmet Efendi'den almış ve evlerinin yakınında bulunan sıbyan mektebine gitmiştir. Daha sonra Eyüp Rüştîyesinden mezun olmuştur. 1867-68 yılları arasında Mahrec-i Aklam okulunda tahsilini devam ettirmiş ve on altı yaşında, Mekteb-i Sultani adıyla bilinen Galatasaray Lisesinde eğitimini tamamlamıştır. Kendisi çevresi tarafından oldukça saygı gösterilen ve sevilen bir öğretmen olarak mezun olduğu Galatasaray Lisesinde öğrencilerini yetiştirmeye başlamıştır. Görevi sırasında öğretmenlikten müdürlüğe kadar yükselmiş ve eğitimci kişiliği padişahın gözünden kaçmamıştır. Çeşitli tarihlerde dönemin padişahı tarafından ödüllendirilmiştir. Kendisi en yüksek rütbeye kadar ulaşmıştır. Abdurrahman Şeref Efendi; Hamdullah Suphi, Tevfik Fikret, Ahmed Haşim gibi pek çok tanınmış kişilere de öğretmenlik yaparak, fikirlerini ve düşünce yapısını onlara aktarmıştır.

Pek çok hükûmetin kuruluşuna ve istifasına şahitlik etmiş bir devlet adamı olan Abdurrahman Şeref Efendi, görüşlerinin değeri nedeniyle dikkate alınan çeşitli konularda fikirlerine başvurulmuş ve ikna kabiliyeti, olaylara yaklaşım üslubu sebebiyle birçok alanda yardımına başvurulmuş bir devlet adamıdır. O, Milli Mücadele dönemine gidilen zorlu yollarda bizzat yürümüş ve gelişen her olayın siyasi olarak öneminin farkına varılması gerektiğini düşünmüştür. Abdurrahman Şeref Efendi, devlette pek çok önemli görevlere getirilmiş, bu görevleri büyük fedakârlık ve gayretlerle yürütmüştür. Kendisi kırk dokuz buçuk yıl boyunca memleket ve millete hizmet etmiş, kendi menfaatini gözetmeden, devleti ve milleti için hayırlı olmadığını düşündüğü hiçbir konuya destek çıkmamıştır. Abdurrahman Şeref Efendi, siyasi kimliğinin yanı sıra eğitimci kişiliğiyle öğrencilerinin gönlünde taht kurmuş ve onlarla olan iletişimini seviyeli ama aynı zamanda bir öğretmenden ziyade bir yol gösterici olarak tutmaya gayret etmiştir. Çeşitli ders kitapları ve makaleler kaleme alarak, fikirlerinden diğer insanların da faydalanması için her zaman çizgisini belli ederek fikirlerini ortaya koymuştur. Abdurrahman Şeref Efendi, bir ağacın ekilip büyümesi ve kök salması sırasında o ağacı durmadan sulayan ve gerektiğinde kurumuş dallarını budayan bir bahçıvan misali Cumhuriyet'in kök salmasına şahitlik etmiş ve yeniliklere açık olduğu kadar, miadını doldurup ülkeyi ileri götürmeyeceğini düşündüğü fikirleri de eleştirmekten geri durmamıştır.

Yazar, kitapta Abdurrahman Şeref Efendi'nin eğitimci kişiliğinden ve siyasi kimliğinden bahsetmesinin yanı sıra, gazetelerden aldığı röportajlarla, bizzat Abdurrahman Şeref Efendi'nin dilinden dökülen kelimelerle düşünce yapısının zihnimizde canlanmasını sağlamaktadır. Eğitimci kişiliği hakkında, kendisinin yetiştirdiği öğrencilerin söylemleri üzerinden bir yapı oluşturmaktadır. Aslında Abdurrahman Şeref Efendi'nin sadece bir öğretmen olmadığını okuyucuya iletmek istemiştir. Yazar, Abdurrahman

Şeref Efendi'nin tarih yazımı ve olayları değerlendirmesi konusunda düşüncelerini İslam düşünce dünyasının önemli şahsiyetlerinden ve ilk sosyologlardan biri olarak kabul edilen İbn-i Haldun'unkiyle karşılaştırmakta ve bu karşılaştırma sonucunda, Abdurrahman Şeref Efendi'nin kendi cümlelerini ele alarak düşünce yapısı hakkında bize geniş ölçekli bir yorum sunmaktadır. Kendisi de bir tarihçi olan yazar, Abdurrahman Şeref Efendi'nin tarihçi kimliği üzerinde dururken, kaleme aldığı eserleri inceleyerek, günümüzde tarih araştırmacılarının gözünden kaçmaması gerektiğini düşündüğü noktalar üzerinde özellikle durmaktadır. Abdurrahman Şeref Efendi'nin kaleme aldığı eserleri tek tek inceleyen yazar, dönemin şartlarını ve olaylarını eserler üzerinden değerlendirerek bir kanıya varmaktadır. Eserlerinin üslubu ve anlatım şekillerine de dikkat çekmek isteyen yazar, aslında günümüzde bile ihmal edilen yazım ve anlatım kurallarına kendisinin ne kadar özen gösterdiğini vurgulamaktadır. Anlatım tekrarına düşmüş gibi görünse de aslında yazarın vurgulamak istediği, Abdurrahman Şeref Efendi'nin bir siyasetçi ve tarihçi olarak dikkat ettiği hususların inceliğidir. Bu incelik, bu nüanslar gerçekten dikkate değerdir. Dermiryürek, kitabının 2. baskısında Abdurrahman Şeref Efendi'nin özel yaşamından bahsettiği kadar, yaşadığı dönemin yani İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş döneminin tüm sıcaklığına rağmen kendisinin fikrî prensiplerini çelişkiye düşmeden nasıl koruduğu konusuna dikkat çekmiştir. Çünkü yüksek bürokrasiden ve saray çevresinden gelen kimliğiyle son vakanüvis olarak; biri imparatorluk, diğeri cumhuriyet olan iki farklı siyasal sisteme şahitlik etmiştir. Yazarın alıntılarında da yola çıkarak Abdurrahman Şeref Efendi'nin; öğrencileri başta olmak üzere etrafında uyandırdığı saygınlığı, fikirlerine sıkça başvurulmuş ve görüşlerine önem verilen kişiliğini görmek mümkündür.

Bir başka açıdan yazar; Osmanlı İmparatorluğu'nun vakanüvisi ve yaşadığı dönemin pek çok özel karakteri, siması gibi o dönemin selefi olan Abdurrahman Şeref Efendi'nin fikrî zenginliğini değerlendirmek istemiş ve bunu okuyucuya tüm canlılığıyla aktarmayı amaçlamıştır. Amacına ulaştığını düşündüğümüz yazar, ayrıca Abdurrahman Şeref Efendi hakkında daha önce yazılan yanlış bilgileri tespit ederek, doğrularını okuyucuya aktarmak istemiştir. Kitabın anlatım dili, biyografik bir tarih çalışması olmasına rağmen herkesçe anlaşılabilir kadar açık, duru ve akıcıdır. Öyle ki kitabı bitiren okurun aklında, Abdurrahman Şeref Efendi'nin nasıl bir sosyal ve siyasi kimliğinin olduğu konusunda kalıcı bir fikir oluşabilir. Eserde incelenen, Abdurrahman Şeref Efendi'nin kaleme aldığı makale ve kitaplar, yazar tarafından ekler kısmında kronolojik olarak düzenlenmiştir. Buradan yola çıkarak, Abdurrahman Şeref Efendi'nin siyasi görevlerini yerine getirirken bir taraftan da eğitimde gördüğü eksiklikleri gidermek için kitaplar kaleme aldığı rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Kullanılan kaynaklar ve kitapta sıkça yer verilen, Abdurrahman Şeref Efendi'nin yazıları ve röportajları sayesinde, anlatılanlardan çok daha fazlası hakkında, döneme ilişkin etraflıca bir görüş edinmek mümkündür. Yakın Çağ ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi hakkında bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacılar, eseri okuyarak, dönemin sosyal ve siyasi gelişmelerini Osmanlı İmparatorluğu'nun son vakanüvisi olan Abdurrahman Şeref Efendi'nin gözünden değerlendirebileceklerdir.

Şahbaba

Murat Bardakçı

İstanbul, Turkuvaz Kitap, 2022, 679 sayfa, ISBN 978-625-7231-25-1.

Ömer YEŞİLTAŞ*

Araştırmacı gazeteci ve yazar kimlikleriyle tanınan Murat Bardakçı, yoğun ilgi duyduğu tarih alanında birçok eser neşretmiştir. *Şahbaba* kitabı, yazarın daha önceki eserlerinde olduğu gibi çok sayıda kaynak kullanılarak, kitabın anlattığı dönemde yazılmış mektuplarla, çekilmiş fotoğraflarla ve telgraflarla zenginleştirilmiştir. Yazarın, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış metinleri okuma konusundaki yetkinliği ve sahip olduğu arşiv genişliği göz önünde bulundurulduğunda, neşredilen eserin ne ölçüde nitelikli olduğu tahmin edilebilir. Yakın tarihin en karanlık ve hâlen en çok tartışılan dönemi olan, ailesi tarafından Şahbaba olarak hitap edilen Mehmed Vahideddin dönemi, daha önce bu çapta araştırılıp incelenmemiştir. Eser, daha önce paylaşılmamış belgelerle, hem bahsi geçen dönemi hem de o dönemdeki tarihî şahsiyetleri kaynakların orijinal hâlinin paylaşılmasının yanı sıra yalın ve anlaşılır bir şekilde açıklaması sayesinde, konuya meraklı olan okurlara dönemi bir kez daha değerlendirme fırsatı vermiştir.

Şahbaba, son sultanın derinlemesine bir biyografisini sunarken, aynı zamanda uzun yıllardır tartışılan ve cevabı net bir şekilde verilemeyen bazı soruları irdeleme ve cevaplama çabası içindedir. “*Hain miydi, yoksa vatansever mi?*”, “*Memleketini niçin terk etti?*”, “*Mustafa Kemal için ne düşünüyordu?*” (s. 14) gibi sorular, yazarın cevabını aradığı bazı sorulardır.

Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan “Bir Dadı, Bir Lala ve Bir Şehzade”de, Sultan Mehmed Vahideddin’in çocukluğu ve gençliği derinlemesine ele alınmaktadır. Onun padişah olduktan

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul, omer.yesiltas@stu.fsm.edu.tr

sonraki dönemde aldığı kararları ve siyasi hamlelerini nasıl bir ruh hâliyle uyguladığının ipuçlarını bu bölümde bulmak mümkündür. Mehmed Vahideddin, abisi Sultan II. Abdulhamid'in 33 yıllık saltanatında göz hapsinde yaşamış, nahif karakteri sebebiyle de çok fazla ön planda bulunmamıştır. Bu durum kendisinin politikadan bir hayli uzak kalmasına sebep olmuştur. Sultan II. Abdülhamid devrinin içinde bulunduğu siyasi şartlar, imparatorluğun ekonomik durumu ve kaybedilen topraklar Sultan Abdülhamid'i daha katı ve kısmen baskıcı bir iç siyaset izlemeye itmiştir. Yazara göre bu durum, Sultan Mehmed Vahideddin'in hem şehzadeligi hem de padişahlığı döneminde daha da içe kapanık olmasına sebebiyet vermiştir.

Kitabın “Sarayın Yalnız Adamı” adlı ikinci bölümünde, son sultanın padişahlığı döneminde yaşanan olaylar detaylı bir şekilde, kaynaklar ışığında paylaşılmış ve yazar tarafından değerlendirilmiştir. Bu bölümde yazarın ana amacı, uzun yıllardır son sultan hakkında ortaya atılan “*Vatan haini miydi?*”, “*Memleketini niçin terk etti?*”, “*Gidişi kaçış mıydı?*” gibi suçlayıcı soruları irdeleyerek, kaynak gösterilmeden veya bazı kaynakların bilinçli olarak yanlış yorumlanmasıyla Mehmed Vahideddin aleyhtarlığı yapıldığını kaynaklar ışığında ortaya koymaktır. Padişah'ın bizzat General Harington'dan, hayati güvenliğinin olmayışı sebebiyle İstanbul'dan daha güvenli bir yere götürülmesini istemesi bunun bir örneğidir. Yazılan bu mektuba dayanarak son padişah hainlikle suçlanmıştır. Fakat yazar, mektubun yazılışında Refet Bele'nin etkisi ve baskısından bahsederek, bazı kaynakların istenildiğinde nasıl yanlış yorumlandığını gözler önüne sermiştir. Yazar bu bölümde genel olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devleti I. Dünya Savaşı'na sürüklemesini, iç siyasette kimseye sormaksızın ve hesap vermeksizin istedikleri siyasi hamleleri yapmalarını, bu hamlelerin sonucunda bir siyasi istikrarın sağlanamamasını çok güzel şekilde izah etmektedir. Yazar, böyle bir siyasi ortamda tahta oturan Mehmed Vahideddin'in sağlıklı bir siyasi örgütlenmeyi, mevcut siyasi kişiliklerin şahsi hedeflerinin olmasından dolayı sağlayamadığını yazmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, başta İngilizler olmak üzere Fransızlar da Padişah üzerinde yoğun siyasi ve askerî baskı kurmuştur. Bu durum, Padişah'ın istediği hamleleri yapmasını engellemiştir. Yazar, Sultan'ın, yanlış kararları İngiliz ve Fransız baskısı altında, mecburi olarak verdiğini ve başka bir yolun olmadığını kaynaklarla ispat etme çabasına girmektedir.

Kitabın üçüncü bölümünde, Padişah'ın ne şartlarda ülkeyi terk ettiği yine belgelerle izah edilmektedir. Yazara göre, Padişah'ın yurt dışına çıkışı Refet Bele'nin kontrolü ve bilgisi dâhilindeydi. Padişah'ın yurt dışında bulunması; yargılanması veya hapsedilmesinden daha doğrudu çünkü Padişah'ın yargılanması veya hapsedilmesi halk tarafından tepkiyle karşılanabilirdi. Padişah, kısa süreli saltanatında olduğu gibi giderken de kararları kendisi veremiyordu. Mevcut siyasi aktörlerin bir kısmına göre Padişah'ın yurt dışında olması, en doğru senaryoydu. Yazar bu bölümde temel olarak “*Gidişi kaçış mıydı?*” sorusunun cevabını bulma çabası içerisinde. Yazar bu soruyu cevaplarken, hem İngilizlerin hem Osmanlı devlet adamlarının mektuplarını paylaşarak, kaynaklar eşliğinde şeffaf bir değerlendirme yapmaktadır. Paylaştığı kaynaklarla, elinde hiçbir güç ve imkân olmayan Padişah'ın İngiliz ve Fransız baskısıyla Ankara'da verilen bağımsızlık mücadelesi arasında kalıp, kendisine verilen bazı tavsiyeleri

ve uyarıları dikkate alarak, çaresizce yurt dışına çıkmak durumunda kaldığını göstermektedir. Aynı zamanda Ankara’da, liderliğini Mustafa Kemal’in verdiği bağımsızlık mücadelesini ve kurulma arifesindeki yeni devletin Mustafa Kemal liderliğindeki aktörlerini bağlama uygun vaziyette anlatmaktadır.

Kitabın “Havizli Tabutun Devri Alemi” adlı son bölümünde, Padişah’ın ne şartlarda sürgün hayatı yaşadığı, maddi olarak yaşadığı sefalet, hatta 16 Mayıs 1926’da vefat ettiğinde borçları sebebiyle tabutunun haczedilmesi akıcı ve çarpıcı bir dille anlatılmıştır. Bu bölümde Samsun belgeleri, Mustafa Kemal’in Samsun’a geniş yetkilerle gitmesi, devamında Ankara’da yaptığı faaliyetler ve bununla ilgili mektuplar, telgraflar paylaşılmıştır. Yazarın cevabını aradığı sorulardan bir diğeri olan “*Mehmet Vahideddin, Mustafa Kemal hakkında ne düşünüyordu?*” sorusunu irdeleme sebebi, sorunun altında yatan temel amacın Padişah’ın Mustafa Kemal’i engellediği düşüncesi olmasıdır. Fakat yazara göre Sultan, Anadolu’daki direnişe karşı değildir, hatta İngilizlerin baskısına rağmen Mustafa Kemal’in İstanbul’a çağrılmasını olabildiğince geciktirmeye çalışmıştır. Yazarın bu yaklaşımı, okura konuyla ilgili yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Şahbaba’nın en dikkat çekici yanı, Bardakçı’nın eserinde kişisel mektuplar, resmî belgeler ve anılar da dâhil olmak üzere birincil kaynakları etkili bir şekilde kullanmış olmasıdır. Böylece Sultan’ın karakteri ve yaşantısı hakkında daha kesin yargılara ulaşabilmemizi sağlamıştır. Daha önce Vahideddin dönemi hakkında bu denli detaylı bir çalışmanın olmayışı, eserin ne kadar kıymetli olduğunu bize daha iyi göstermektedir. Yazarın birincil kaynakları etkili bir şekilde kullanması, daha önce konuyla ilgili yazılan alışlagelmiş anlatılara âdeta meydan okumakta ve durumu bilimsel bir yaklaşımla okura sunmaktadır.

Mehmet Vahideddin dönemiyle ilgili yapılacak her çalışmaya örnek olacak bu kitap, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemi hakkında birçok sorunun cevabını bünyesinde barındırmakta ve açık bir anlatımla tarihin karanlık noktalarına ışık tutmaktadır.

Dürrüşehvar Sultan ve Hint-Osmanlı İlişkileri

Cemil Kutlutürk

Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2023, 230 sayfa, ISBN: 978-975-17-5743-2.

Zeynep Şevval BOZ*

Eser, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini ve Hint-Osmanlı ilişkilerini derinlemesine inceleyen önemli bir akademik çalışmadır. Yazar, Dürrüşehvar Sultan'ın hayatına ve özellikle Hindistan faaliyetlerine odaklanarak, Sultan'ın insanlığa katkı sağlayan hayır işleri ve kültürel projelerini ele almaktadır. Bu eser, Osmanlı ile Hindistan arasındaki ilişkilerin pek fazla üzerinde durulmayan yönlerini ortaya koyarak, alandaki akademik boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Eser, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. "Dürrüşehvar Sultan ve Hint-Osmanlı İlişkileri" adlı ilk bölümde, Haydarabad Nizamı kurulmadan önce Osmanlı Devleti ile Hindistan'da Müslüman yönetimleri arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerin tarihsel seyrine genel bir bakış sunulmuştur. Osmanlı-Hint ilişkilerinin İstanbul'un fethiyle başladığı ve bu bölgede bulunan Müslüman sultanlıkların Fatih Sultan Mehmet'e tebrik ve hediyeleriyle pekiştiği, ardından bu ilişkilerin zamanla daha da gelişerek, karşılıklı diplomatik temasların arttığı belirtilmiştir. Bu süreçte, özellikle Babür İmparatorluğu ve diğer Hint sultanlıklarıyla kurulan ilişkiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hindistan bölgesindeki etkisini pekiştirmiştir. Ayrıca, bu dönemdeki diplomatik bağlar ve kültürel etkileşimler, ilerleyen yıllarda Haydarabad Nizamı ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin temelini atmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın içinde bulunduğu çalkantılı dönemlerde Haydarabad Nizamı'nın Osmanlı'ya sağladığı destek de ele alınmıştır. Dürrüşehvar Sultan'ın Haydarabad'a gidişine zemin hazırlayan dinî, siyasi ve ekonomik

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, zeynepsevval.boz@stu.fsm.edu.tr

etkenler incelenmiş, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı zorluklar karşısında Haydarabad nizamının verdiği desteğin öneminin üzerinde durulmuştur. Ayrıca, hilafetin kaldırılmasının ardından Haydarabad nizamı ile Abdülmecid Efendi arasında kurulan temaslar ve bu temasların hilafet tartışmaları bağlamındaki rolü de değerlendirilmiştir.

Yazar, “Dürrüşehvar Sultan’ın Hindistan’a Uzanan Yaşam Serüveni” adlı ikinci bölümde, Dürrüşehvar Sultan’ın Hindistan’a uzanan yaşam serüvenine odaklanmıştır. İlk olarak, Sultan’ın çocukluk yıllarına ve bu dönemde ruhunda kalıcı izler bırakan sürgün sürecine dair bilgiler sunulmuş, Sultan’ın *Doğan* adlı hatıratından alıntılarla bu dönemin etkileri ele alınmıştır. Sürgün öncesinde Sultan’ın aldığı eğitim de detaylandırılmış; Sultan’ın yalnızca matematik, edebiyat ve yabancı dillerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda resim ve müzik gibi sanatsal alanlarda da eğitim aldığı vurgulanmıştır. Ayrıca, Sultan’ın babası Halife Abdülmecid ile katıldığı resmî ve gayriresmî toplantıların, ilerleyen yıllarda eğitim ve kadın hakları gibi toplumsal konular üzerinde çalışmalar yapabilmesine yönelik temelleri attığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Sultan’ın aldığı eğitim ve katıldığı toplantılar, onun toplumsal değişim için gösterdiği çabaların önemli dayanakları olmuştur.

Dürrüşehvar Sultan’ın 10 yaşına kadar hayatı bu düzen üzerine geçmiş ve 3 Mart 1924 tarihinde, *Hilafetin İlgası ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Memaliki Haricine Çıkarılması* hakkındaki 431 sayılı kanun ile hüznü gurbet yolculuğu başlamıştır. Yazar, Sultan’ın vatanına olan sevgisini ve İstanbul’dan ayrılırken hissettiği hüznü vurgulamış, bu duygularını, kaleme aldığı hatıratından alıntılarla dile getirmiştir.

Bölümde ele alınan ikinci konu ise, Dürrüşehvar Sultan’ın evlilik süreci ve Hindistan yolculuğudur. Halifeliğin kaldırılması ve hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılması ile Avrupa merkezli gazetelerde Sultan ve babası Halife Abdülmecid’e dair yazılar yayımlanmış, manşetlerde çeşitli görseller kullanılmıştır. Güzelliği ve başarısıyla kendinden söz ettiren Sultan, siyasi liderlerin dikkatini çekmiştir. Sultan’a çeşitli ülkelerden talipler çıkmış olsa da Hindistan’daki Hilafet Hareketi’nin liderlerinden Mevlana Şevket Ali, Haydarabad nizamının oğulları için uygun bir eş arayışına girerek, Dürrüşehvar Sultan hakkında bilgi almış ve yapılacak izdivaca vesile olmuştur. Bunun yanı sıra, Haydarabad Nizamlığında görev yapan İngiliz asıllı T.H. Keyes’in Sultan’a övgüleri de bu süreci etkileyen önemli faktörlerden olmuştur. Haydarabad nizamı, güvendiği ve sözüne değer verdiği kişilerin değerlendirmelerini dikkate alarak, büyük oğlu Azam Cah için Dürrüşehvar Sultan’ı, küçük oğlu Muazzam Cah içinse Nilüfer Sultan’ı uygun görmüştür. 12 Kasım 1931 tarihinde, Fransa’nın Nice şehrinde Abdülmecid Efendi’nin konağında nikâhları kıyılmıştır. Ardından, Hindistan’a yapılan uzun bir yolculuk ve yeni bir yaşamın başlangıcı söz konusu olmuştur. Yazar, bu bölümde son olarak, Sultan’ın aile hayatı, Haydarabad-Londra yılları ve son yolculuğuna uğurlanışı üzerinde durmuştur.

Dürrüşehvar Sultan, Haydarabad’a ulaştıktan sonra, içerisinde bulunduğu toplumun diline ve kültürüne uyum sağlamak için çaba sarf etmiştir. Günlerini Bella Vesta Sarayı’nda geçiren Sultan, 6 Ekim 1933 tarihinde ilk evladı Mukarram Cah’ı dünyaya getirmiş, ardından 27 Şubat 1939’da ikinci evladı

Muffakham Cah'ı kucağına almıştır. Haydarabad'da bulunduğu süre zarfında birçok sosyal ve sportif faaliyette bulunan Sultan, hem yurt içinde hem de yurt dışında çeşitli yardım faaliyetlerinde yer almıştır. Örneğin yurt dışında, eşi Azam Cah ile birlikte, Londra'nın merkezinde bulunan Nizamiye Camisi'nin temel atma törenine katılmıştır.

Dürrüşehvar Sultan'ın Haydarabad ile olan irtibatı, Hindistan'ın 1947 yılında İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesini kazanıp netice elde etmesiyle yön değiştirmiştir. Evladının güvenliği ve eğitimi için Londra'ya yerleşen Sultan, burada *Haydarabad House* adıyla bilinen konakta yaşamış ve yine burada vefat etmiştir.

“Dürrüşehvar Sultan'ın Hint Toplumuna Katkıları” adlı üçüncü bölüm, yazarın eseri kaleme almasına ilham veren ana bölümdür. Bu bölümde, Dürrüşehvar Sultan'ın Hint toplumuna sunduğu katkılar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Yazarın ifadesiyle, “*Hindistan'da açan bir Osmanlı incisi*” (s. 79) olarak nitelendirilen Dürrüşehvar Sultan, Haydarabad'da ilk olarak kentin çeşitli alanlarında iyileştirmelerin yapılması gerektiğine dair bir planlama gerçekleştirmiştir. Bu planlama sonucunda, saray çevresinden başlayarak Haydarabad'ın geneline birçok alanda önemli faaliyetler icra edilmiştir.

Sultan, toplumun her kesimine ulaşmayı hedefleyerek, Hint kültürüne ve Urdu diline kısa sürede hâkim olmuştur. *Taksani zaban (resmî dil)* ve *begûmatî zaban (günlük dil)* olarak bilinen iki dili de öğrenen Sultan, başta nizam olmak üzere devlet erkânı ve yerel halk tarafından büyük takdir toplamıştır.

Bölümde ele alınan bir diğer konu, Sultan'ın Begümpet Havalimanı terminal binasının temel atma törenine katılımı ve sonrasında havalimanı için gerçekleştirdiği katkılardır. Sultan, burada kadınların daha aktif bir rol alması için teşviklerde bulunmuş ve Hindistan'ın ilk kadın ticari pilotu olan Prem Mathur'a, Haydarabad'da görev yapması için teklif götürmüştür. Sultan, havalimanının gelişmesi için elinden geleni yapmış ve bu süreçte önemli bir rol üstlenmiştir.

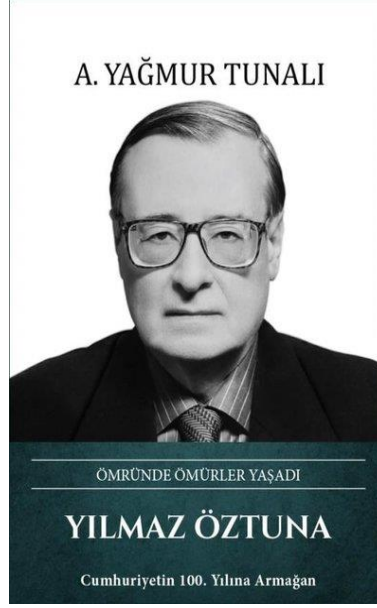
Yazar, Dürrüşehvar'ın eğitim ve öğretim alanındaki katkılarını da incelemiştir. Sultan, Haydarabad'daki kadın cemiyetlerine ve eğitim kuruluşlarına üye olarak, eğitim faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yürütmüştür. Yakından ilgilendiği müesseseler arasında “Haydarabad Kadınlar Derneği”, “Kadın Eğitimi ve Sosyal Yaşamı Geliştirme Derneği” ve “Haydarabad Kadınlar Rekreasyon Derneği” bulunmaktadır. Özellikle Haydarabad Kadınlar Derneği, Dürrüşehvar Sultan'ın katılımıyla toplumda yankı uyandıran faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra Sultan, kadınların eğitimi konusunda konferanslar vererek, Minhacü's-Şarkiya adlı eğitim kurumuna da maddi yardımlarda bulunmuştur. Sultan, Haydarabad'dan ayrıldıktan sonra da eğitim alanındaki desteklerini sürdürmüş ve adına “Prenses Dürrüşehvar Okulu”, “Prenses Dürrüşehvar Kız Lisesi”, “Prenses Dürrüşehvar Kadın Eğitim Yüksekokulu” gibi kurumlar açılmıştır. Yazar, kitapta 1911-1951 yılları arasındaki okuryazarlık oranını gösteren bir tablo sunarak, Dürrüşehvar Sultan'ın faaliyetlerinin bu oran üzerindeki etkisini ortaya koymuştur (s. 103).

Eserde, Sultan'ın sağlık alanında sunduğu katkılar üzerinde de durulmuştur. Dürrüşehvar Sultan, bölgedeki en önemli yatırımlarından birini sağlık alanına yapmıştır. Kolera, çiçek hastalığı ve veba gibi salgınlar nedeniyle binlerce kişinin hayatını kaybetmiş olması, Sultan'ın özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyle yönelmesine sebep olmuştur. Sultan'ın girişimiyle 1943 yılında kadın ve çocuklara tıbbi yardım sağlamak amacıyla bir dernek kurulmuş, bu derneğe ek olarak bir de sağlık danışma komitesi oluşturulmuştur. Komite, halkın salgın hastalıklar konusunda bilinçlendirilmesi ve sağlıklı yaşam alışkanlıkları hakkında bilgi verilmesi için çalışmıştır. Komiteye sağlık alanında resmî görev yapan kişilerin yanı sıra dışarıdan da uzmanlar dâhil edilmiştir. Yazar, 1931-1941 yıllarındaki doğum ve ölüm oranları hakkında bir tablo sunmuş, 1938 yılına gelindiğinde ölüm oranının azaldığını ve Dürrüşehvar Sultan'ın faaliyetlerinin etkisini okuyucularına sunmuştur (s. 106).

Yazar, eserinde arşiv belgeleri, mektuplar, araştırma ve inceleme eserleri, süreli yayınlar, internet kaynakları ve Dürrüşehvar Sultan'ın oğlu Muffakham Cah Bey ile gerçekleştirdiği röportajlardan yararlanarak, konuya dair kapsamlı ve zengin bir kaynakça sunmaktadır.

Sonuç olarak, Cemil Kutlutürk'ün *Dürrüşehvar Sultan ve Hint-Osmanlı İlişkileri* adlı eseri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemiyle Hindistan arasındaki ilişkileri ve Dürrüşehvar Sultan'ın bu süreçteki rolünü kapsamlı bir şekilde inceleyen önemli bir akademik çalışmadır. Yazar, Sultan'ın hayatı ve Hindistan'daki faaliyetlerini detaylandırarak, bu alandaki akademik boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Sultan'ın eğitim, sağlık, kültür ve diplomasi alanlarındaki katkıları, sadece Osmanlı mirasını yaşatmakla kalmamış, aynı zamanda Hindistan'daki sosyal değişimlere de önemli etkilerde bulunmuştur.

Eser, Sultan'ın Haydarabad Nizamlığına kattığı sosyal ve kültürel değerleri de vurgulamaktadır. Sultan'ın toplumsal projeleri ve halk sağlığı konusundaki öncülükleri, onun sadece bir Osmanlı sultanı olarak değil, aynı zamanda Hindistan'daki modernleşme sürecine katkı sağlayan önemli bir figür olarak tanınmasında etkili olmuştur. Kitap, Osmanlı tarihine ve Hint-Osmanlı ilişkilerine dair yeni perspektifler sunarak, ilgili alanda önemli bir kaynak niteliğindedir.

Yılmaz Öztuna: Ömründe Ömürler Yaşadı

A. Yağmur Tunalı

İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2024, 335 sayfa, ISBN: 978-975-7522-90-4.

Samet YILDIZ*

Yazın hayatı, birtakım dallar ve edebî yazım türleri etrafında şekillenir. Köşe yazısından romana, bilimsel makalelerden şiire, öyküden biyografiye, akademik kitaptan nehir söyleşiye değin sayılabilecek pek çok tür, burada örnek gösterilebilir. Kendi içerisinde birtakım kurallara, ilkelere ve tarzlara sâhip olan bu türler; bir kültürde “topyekûn” varlık gösterdiğinde ve “kaliteli eserler” olarak vücuda getirildiğinde bahse konu kültürün gelişmesine büyük katkı sağlarlar. Ancak, bir milletin veya kültürün gelişmesi, temelde kendi değerlerinin ve kendi bünyesi içerisinde çıkardığı şahsiyetlerin “hakkıyla” bilinmesiyle mümkündür. Bahse konu hususu ortaya çıkaran yazın türü ise biyografidir. Zira gerek akademik formatta ve gerekse popüler şekilde kaleme alınan biyografi eserleri; bir toplum veya kültür yapısı içerisinde yetişmiş, çeşitli zorlukları göğüslemiş, ailesinden başlamak kaydıyla çevresine ışık olmuş ve hayat denilen süreç içerisinde “başarabilme” duygusunu defalarca kez tatmış pek çok şahsiyetin hayatını “bütün” hâlinde sunmaktadır. Böylece okur, her türlü müşkülâta ve kayba rağmen direnmeyi ve hayatta kalabilmeyi “ütopik bir hikâye, destan veya roman kahramanından” değil, döneminin zorluklarına katlanmak suretiyle kendi toplumundan sivrilen “gerçek bir sima”nın hayatından öğrenmektedir. Dolayısıyla; biyografiye konu olan şahsiyetin yaşadıklarını bir “ibret vesikası” olarak görebilmekte ve oradan edindiği birtakım tecrübe ve ipuçlarını da hayatına uygulayabilmektedir. Meselâ, günümüzdeki bir Türk gencinin kolaylıkla bulup okuyabileceği “Türk

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir, ORCID: 0000-0003-4098-2718, sametyildiz.iletisim@gmail.com

tarihi”, -kimisi hakkıyla yazılmamış olsa da- böylesi biyografileri bünyesinde barındırmaktadır ki; Türk tarihçiliğine ve kültürel varlığına büyük hizmetleri bulunan Yılmaz Öztuna (1930-2012), bunlardan biridir.

Çok renkli bir kişiliğe sâhip olan ve ömrü süresince pek çok esere imza atan Yılmaz Öztuna, ardında büyük bir eser külliyatı bırakmıştır. Ömrü süresince, döneminin önemli simalarıyla etkileşim hâlinde bulunmuş ve birtakım projelerin oluşmasına “önayak” olmuştur. Her ne kadar “akademik bir tarihçi” olmasa da eserleri, insanların tarihe bakışını değiştirmiş ve Türk toplumu ile tarih arasında bir yakınlık tesis edebilmiştir. Yetiştigi dönem içerisinde “hor görülen” ve resmî/otoriter çevrelerce değeri idrak edilemeyen Türk musikisi, her dâim derdi olmuştur. Türk musikisinin hak ettiği yüksek mevkie ulaşması adına yıllarca mesai harcamıştır. Ancak, burada ifade edilen hizmetlerine karşın, kapsamlı bir Yılmaz Öztuna biyografisi,¹³ vefatından on iki yıl sonra yayımlanabildi.¹⁴ A. Yağmur Tunalı Bey tarafından kaleme alınan ve 335 sayfalık bir hacme sâhip olan biyografi, Türk Kültürüne Hizmet Vakfınca yayımlandı (2024). Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yamantürk Vakfı ve Türk Kültürüne Hizmet Vakfı iş birliğiyle yayımlanan kitap; bir biyografi serisinin (*Kültürümüzün Temelini Oluşturan Değerli İnsanlarımızın Biyografileri*)¹⁵ parçası hüviyetindedir. Tıpkı, evvelce Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanan ve gayet güzel hazırlanmış olan “Türk Büyükleri Dizisi” gibi bir izlenim vermesi hasebiyle; Türk Kültürüne Hizmet Vakfı’nın bu girişimini tebrik etmek gerekir.

Yağmur Tunalı’nın eseri, sunuş ve giriş hâricinde 17 bölümden oluşmaktadır. Giriş mahiyetindeki “Sözbaşı” bölümünde (s. 17-21) eserin yazılış amacı, müellifin Yılmaz Öztuna ile tanışma hikâyesi, biyografi yazmanın zorlukları üzerinde durulmuş ve eserde emeği geçenlere teşekkür edilmiştir. Akabinde “Rumeli! Ah Rumeli!” başlıklı bölüme (s. 22-48) geçilmiş ve Osmanlı’nın Balkan hâkimiyetini kaybediş süreci hakkında bilgiler verilmiştir. XIX. yüzyıl süresince Balkanlardaki nüfusun önemli bir kısmını Türklerin oluşturduğunu ve bölgenin hâkimi konumundaki Osmanlı

¹³ Yılmaz Öztuna hakkında yazılmış olan ve bir kitapçık hâlinde yayımlanan ilk biyografi, Onur Akdoğan tarafından kaleme alınan *Tarihçi Müzikolog Yılmaz Öztuna* başlıklı eserdir. Eser, hacmi itibarıyla 58 sayfa olup 1990 yılında yayımlanmıştır. Bkz. Onur Akdoğan, *Tarihçi Müzikolog Yılmaz Öztuna*, Reform Matbaası, İzmir 1990.

¹⁴ Burada kastedilen mevzu; Yılmaz Öztuna hakkında herhangi bir yazı, kısa hâtıra metinleri, eserleri üzerine kısa değerlendirme yazıları değildir. Bilâkis, temas edilen mesele, kapsamlı bir biyografi kitabı veya bir armağan yayının olmayışdır.

¹⁵ Şu anda biyografi serisinde bulunan kitaplar, şunlardır: Yakup Öztürk, *Ziya Paşa: Muhalif, Bürokrat, Şair*, İstanbul 2023; Vahit Türk, *Hüseyinzade Ali Turan Bey: Türkçülüğün ve Halkçılığın Mürşidi*, İstanbul 2023; Abdullah Uçman, *Mehmet Kaplan: İdealist Bir Kültür Milliyetçisi*, İstanbul 2023; Ahmet Buran, *Mahtumkulu: Sözü Kanatlandıran Şair*, İstanbul 2023; Ahmed Güner Sayar, *İdris Küçükömer: Bir İktisat Düşünürünün Serüveni*, İstanbul 2022; Yaşar Zorlu, *Sadık Rifat Paşa: Müttefekkir Devlet Adamı*, İstanbul 2024; Saadettin Yıldız, *Arif Nihat Asya: Taşrada Büyüyen Şair*, İstanbul 2023; Yavuz Akponar, *Mehmet Emin Resulzade: Bayraklaşan Şahsiyet*, İstanbul 2022; Erol Ülgen, *Ahmet Kabaklı: Son Şeyhü'l-Muharririn*, İstanbul 2024; Ahat Andican, *Baymirza Hayit: Türkistan Kavramını Yaşatan Adam*, İstanbul 2023; Abdulvahap Kara, *Mustafa Çokay: Türkistan Bağımsızlığının Bayraktarı*, İstanbul 2022; İsmail Alperen Biçer, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal: Beyefendi'ye Dair*, İstanbul 2022; İbrahim Şahin, *Cengiz Dağcı: Aydınlıkla Karanlık Arasında*, İstanbul 2022; Mehmet Aygün, *Mümtaz Turhan: Türk Düşüncesinde Bir Vaha*, İstanbul 2022; Ali Duymaz, *Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür*, İstanbul 2024; İsmail Kara, *Nurettin Topçu: Bir Ahlak Davası*, İstanbul 2023; Ahmet Kanlıdere, *Yusuf Akçura: Muallim, Muharrir, Müverrih*, İstanbul 2022; Beşir Ayvazoğlu, *Erol Güngör: Erken Kayan Yıldız*, İstanbul 2022; Vahit Türk, *Ali Şir Nevayi: Türklüğün Kutup Yıldızı*, İstanbul 2024; Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov: Bir Semenderleşme Öyküsü*, İstanbul 2023; Mehmet Aça, *Mirsaid Sultangaliyev: Sosyalist Turancı Bir Türk*, İstanbul 2023; Fazıl Gökçek, *Ahmet Mithat Efendi: Çalışmaya Vakfedilen Bir Hayat*, İstanbul 2022; Koray Üstün, *Sait Faik Abasıyanık: Meselesi Kaleminde*, İstanbul 2023; Tufan Buzpınar, *Ahmet Cevdet Paşa: Âlim Bir Devlet Adamı*, İstanbul 2024.

İmparatorluğu'nun da kurucu/aslî unsurunun Türklerin olduğunu uzun uzadıya anlatan bölüm, Türklerin coğrafyaya bakışını ele almaktadır. Balkanlar, Kafkaslar veya Arap Yarımadası'na hiç gitmemiş olan ve hatta bahse konu bölgelerdeki yerleşim birimlerinin varlığını bile tam anlamıyla bilmeyen Türklerin, buraları “vatan” olarak görmelerine sıkça temas edilmiştir. Metin içerisinde uygun görülen yerlere birtakım şiirler ve sözler serpiştirilmiş -özellikle Yahya Kemâl tercih edilmiş- ve böylece, anlatım da kuvvetlendirilmiştir. Balkanlardaki Türk hâkimiyetinin nihâyete ermesini, yaşanan çöküntü hâlini ve dramatik tabloları ele alan bölümün akabinde, “Şecere ve Seciye” başlığını taşıyan bölüme (s. 51-87) geçilmektedir.

Doğrudan Yılmaz Öztuna'nın hayatını ele alan ve biyografiye bütüncül bir şekilde yaklaşan “Şecere ve Seciye” bölümü, bir önceki bölümün parça parça kopardığı Balkanlarda başlamaktadır. Yılmaz Öztuna'nın babası ile babaannesinin anne ve baba tarafının köklü ailelere mensup oldukları ve Balkanlarda ciddî nispette varlığa sâhip oldukları gerçeklikleriyle başlayan bölüm; ailenin 93 Harbi'nden etkilenmesiyle devam etmektedir. Yılmaz Öztuna'nın dedesi Nurettin Mehmet Efendi, Tunalızâde ailesinin hayatta kalan ve ailenin soyunu devam ettiren son ferdi olarak, katliamdan önce alelacele İstanbul'a kaçırılmıştır. Rus katliamında bütün mal varlığını ve aile fertlerini kaybetmiş olan Nurettin Mehmet Efendi, Osmanlı İstanbulu'nda önemli faaliyetlerde bulunmuş ve birtakım devlet nişanına mazhar olmuştur (s. 54). Kendince bir çevreye sâhip olan Mehmet Efendi, İstanbul'da dünyaya gelen oğlu Mehmet Saim Muhittin Öztuna'yı devrin önemli okullarında okutmuştur. Dolayısıyla; hocalarının arasında, Hüseyin Cahit Yalçın ve Celâl Sahir Erozan gibi kıymetli simaların bulunması işten bile değildir. Cihan Harbi yıllarında Arap Yarımadası'nda görevli bulunan Muhittin Bey, 1918 yılında İngilizlere esir düşmüş ve firar teşebbüslerinden dolayı taş ocaklarında çalıştırılmıştır. Savaş yıllarının nihâyetinde İstanbul'a geldikten sonra belediyede (şehremaneti) çalışmış ve ardından kendi işlerini yapma kararını vermiştir. Abdullah Tahsin Yılmaz Öztuna da o dönemde dünyaya gelmiştir (1930). Pek çok iş deneyen Muhittin Bey, dünya genelinde yaşanmakta olan ve yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nde de hissedilen ekonomik krizden nasibini almıştır. Kendi işini yapma yolundaki adımların son merhalesi olan gazinoculuğa da o dönemde başlamış ve zaman içerisinde İstanbul'un en büyük gazinolarının sâhibi konumuna gelmiştir (s. 60). Babası dolayısıyla geniş bir çevre tarafından tanınan ve iyi bir eğitim alabilme imkânına sâhip olan Yılmaz Öztuna, İstanbul'un saygın okullarında okumuştur. Hareketli mizacı ve meraklı kişiliği dolayısıyla, çocukluk yıllarında musiki ve tarih üzerine okumalara başlamıştır. Müziğe olan merakı, döneminin büyük musikişinası ve duayeni olan Hüseyin Saadettin Arel ile tanışmasına kaynaklık etmiştir. Arel ile tanışması, hayatının önemli bir merhalesi olacak ve çok küçük yaşlardaki Yılmaz Öztuna'yı tanınır kılacaktı.

Yılmaz Öztuna, henüz 15-16 yaşında bulunmasına rağmen musiki ve tarih alanlarında eserler üretmeye başladı. Tarihi şahsî merakı ve okumalarıyla irdeleyen Öztuna, musikiye dair çalışmalarını da Sadettin Arel'in telkinleri ve desteği vâsıtasıyla sürdürüyordu. Çalışkanlığı ve cesareti dolayısıyla; ilk makalelerinden bir tanesi, tarih alanında hâlen prestijli bir yayın olan *Belleten*'de yayımlandı (1945).

Aynı yıl içerisinde birbirinden farklı eserleri yayımlandı ve tanınırlığında hızlı bir artış görüldü. 1402 *Ankara Meydan Muharebesi* adını taşıyan ilk kitabını da aynı yıl içerisinde yayımladı (1945). “İlk kitabı” hüviyetini taşıyan eserin bir başka yönü daha vardır ki; bu yön, eserde akademik yazım metodunun ve dipnotun kullanılmış olmasıdır (s. 70). Öztuna’yı genç yaşta tanıtan bir diğer eser ise, sonradan *Türk Müsikisi Ansiklopedisi* olarak yayımlanacak *Türk Müsikisi Lügati*’dir. Henüz 18 yaşında olan ve Sadettin Arel’in desteğiyle tefrika olarak yayımlanmaya başlanan eser, müzik câmiasında büyük bir yankı uyandırmış ve Yılmaz Öztuna’nın sorgulanıp kabul edilmesine dönük adımları pekiştirmiştir. Bu minvalde geçen bölüm; Öztuna’nın Paris yıllarına, askerliğine ve Hatice Doğu Hanımefendi ile evliliğine de kısa anekdotlar hâlinde temas etmektedir.

Yılmaz Öztuna’nın şahsî hayatı üzerine bilgi verildikten sonra, meslekî çalışmalarına ilişkin bölümlere geçilmiştir. Bunlardan ilki, Türk vatandaşları tarafından ciddî nispette tanınmasını sağlayacak “Kalemiyle Geçinen Yazar” başlıklı bölümdür (s. 89-103). *Hayat Müessesesi* üzerinde başlayan çalışmaları, Kâzım Taşkent ve Şevket Rado ile olan samimî münasebeti, çalışkan ve disiplinli kişiliği dolayısıyla; Yılmaz Öztuna, *Hayat Tarih Mecmuası*’nın çıkarılmasına önayak olmuş, derginin uzun yıllar (1965-1974) genel yayın yönetmenliğini -Şevket Rado ile birlikte- yapmış ve tirajı ile cilt sayısı bakımından önemli bir mertebeye sâhip olan *Türkiye Tarihi* isimli 12 ciltlik eserini yayımlamıştır.¹⁶ En büyük hedeflerinden bir tanesi olan *Türk Müsikisi Ansiklopedisi*’nin ilk cildini de bu süreçte yayımlamıştır (1969). *Türkiye Tarihi* külliyyatının yayımlanması hususunda Kâzım Taşkent ile arasında geçen diyalog, kendini bilme ve kararlı olma vasıflarını göstermesi açısından önemlidir ki; kitapta şöyle verilmiştir:

“Kâzım Taşkent, Türk tarihiyle ilgili bir temel eser yayınlamak istiyordu. ‘Hammer’i mi basalım, Uzunçarşılı’yı mı?’ dedi. Öztuna, ‘Hammer’in tarihi 1774’te biter ve güncellenmesi gerekir.’¹⁷ Uzunçarşılı da o yıllarda bırakır ve genel okuyucu için ağırdır’ dedi. Taşkent, bu sefer ‘O hâlde ne yapalım?’ dedi. ‘Ben yazdım, onu basabilirsiniz’ dedi. Patronun cevabı, ‘Yarın getirin, dizgiye verelim’ demek oldu. ...” (s. 91)

Akabinde başlayan “Siyaset Yılları” başlıklı bölüm (s. 104-117), Öztuna’nın Süleyman Demirel ile ilişkilerini ve siyasete girme serüvenini anlatmaktadır. Eserlerinin Süleyman Demirel tarafından ilgiyle takip edildiği (s. 105), özellikle *Türkiye Tarihi* külliyyatının Demirel tarafından çok takdir edildiği (s. 105), Demirel-Öztuna yakınlaşmasının bir “milletvekilliği” ile taçlandırıldığı (s. 106-107) ve Öztuna’nın “bir tarihçinin siyasete girmesi” üzerine olumlu görüşleri, bahse konu bölümde anlatılmıştır. Dönemin çalkantılı siyasî hayatında Süleyman Demirel ve Adalet Partisi’nin ağır bir darbe aldığı ve bu darbeye rağmen, Öztuna’nın Demirel’le olan bağının sarsılmadığı da temas edilen diğer konular arasındadır (s. 110-113).

Siyaset hayatına ve bu hayatın kısa sürmesine odaklanan bölümün ardından, Yılmaz Öztuna’nın en fazla mesai harcadığı bir diğer meseleye, “Türk Müsikisi Devlet Konservatuarı”nın açılması bahsine

¹⁶ Daha sonraki süreçte birtakım eklemelere maruz kalan eser; 14 cilt olarak, Ötüken Neşriyat tarafından tekrar basıldı.

¹⁷ Baron Joseph von Hammer’in *Osmanlı Tarihi -Büyük Osmanlı Tarihi* diye de geçer- isimli eserinde anlatılan pek çok meselenin çarpıtıldığı, “görülmeden görülmüş gibi” yazıldığı (bkz. Harem ile ilgili kısımlar), Almanlar üzerine düzenlenen bazı seferlerin veya savaşların atlandığı ve birtakım Osmanlı kroniklerinin bazı bölümlerinin aynen alıntılandığı da “yeri gelmişken” belirtilmelidir.

geçilmiştir (s. 119-133). Burada anlatılan konular arasında; Türk mûsikîsinin uzun bir süredir ihmâl edildiği, Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat döneminden beri Batı müziğine kayıldığı, Cumhuriyet’in kurulmasından sonra da böylesi bir havanın var olduğu, Yılmaz Öztuna’nın “Türk Mûsikîsi Devlet Konservatuarı” açma hususunda yaptığı ilmî ve siyasî görüşmeler bulunmaktadır.

Eser bünyesinde peşi sıra bulunan ve “Son Yirmi İki Yılından Bazı Çizgiler” (s. 135-140) ile “Göç Zamanı” (s. 143-148) başlıklı bölümler, Yılmaz Öztuna’nın hayatının son dönemeçlerini ve âhirete irtihâlini ele almaktadırlar. Bahse konu kısa bölümlerden ilki, 12 Eylül süreci ve Yılmaz Öztuna ile başlamaktadır. Süleyman Demirel ile yakın ve Türk milliyetçisi olduğu gerekçesiyle; o dönemde TRT Genel Müdürlüğü kültür müşavirliği görevini yürüten Yılmaz Öztuna’ya, 12 Eylül’ü yapan “cunta” tarafından mesafeli davranıldığı ifade edilmiştir (s. 135). Ardından, Öztuna’nın yazarlık faaliyetlerine dönmüş ve o dönemde (1980’lerin ortaları) ciddî anlamda kayıp yaşayan *Tercüman* gazetesinde köşe yazarlığına başlaması anlatılmıştır (s. 137-138). Sonrasında, kendisine Selçuk Üniversitesi tarafından “fahri doktora” pâyesinin verildiği (1990) ifade edilmiş ve birtakım kurum, kuruluş ve dernek tarafından aldığı ödüller sıralanmıştır (s. 138). “Göç Zamanı” isimli bölüm ise; hastalığı, vefatı ve cenaze töreni hakkında bilgiler içermektedir. Vefatından 9 yıl önce kalp (*by-pass*) ameliyatı olduğu, gözlerinin daha rahat görebilmesi için lazerle göz operasyonu geçirdiği ve hâlihazırda baş dönmesi (*vertigo*) rahatsızlığıyla uğraştığı bilgileri verilmiştir. Nihâyetinde ise vefatı ve dönemin önemli şahsiyetlerinin katıldığı cenaze töreni hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır.

Kitabın sonraki bölümleri, kendi içerisinde alt kısımlardan oluşan ve Yılmaz Öztuna’nın hayatı ve eserleri hakkında genel değerlendirmelerin yapıldığı bir mahiyete sâhiptir. Meselâ, “Öyle Bir Şahsiyet ki...” başlığını taşıyan kısımda (s. 151-155), Yılmaz Öztuna’nın birbirinden farklı ihtisas alanları bulunan nadir bir insan olduğu; “Üç Ana Yol” isimli bölümde (s. 157-164), eserlerini tarih, müzikoloji ve şecere bilimi (*jeneoloji*) kapsamında ortaya koyduğu belirtilmektedir. Ardından başlayan “Tarih” (s. 167-182), “Müzikoloji” (s. 185-207) ve “Jeneoloji”¹⁸ (s. 209-229) kısımlarında da her bir alanda yapmış olduğu çalışmalar ve bahse konu alanlarda mesai sarf eden şahsiyetlerin “Yılmaz Öztuna hakkındaki kanaatleri” aktarılmıştır. Özellikle, tarihçiliği ve akademik tarihçilerin Öztuna’ya bakışı hususunda Mehmet Ali Ünal’ın anlatımından yapılan alıntı önemlidir:

“1978 yılında Yılmaz Öztuna’nın Büyük Türkiye Tarihi 14 cilt ve büyük boy olarak Ötüken Yayınevi tarafından tekrar basıldı. İlk alanlardan biriydim. Bu defa kültür tarihi kısmı ilave edilmişti. Pek çok kısmını tekrar tekrar okudum. Neler yoktu ki bu büyük eserde. Müesseseler, vakıf hayatı, vakıflar, musiki, gelenekler, Türk kahramanlığı, Osmanlı devrinde şehirler, yol şebekesi, sosyal ve ekonomik hayat, ordu teşkilâtı, saray, harem, padişah, şehzadeler ve daha pek çok şey... Fakülte'deki bir iki hocaya ‘Yılmaz Öztuna var hocam’ diyecek oluyoruz. Bir şey söyletmiyorlar. ‘Yazdıkları bir işe yaramaz’ diyorlar. İşe yaramak ne demekse?” (s. 171)

Eserin “Nasıl Yazardı?” başlıklı bölümünde (s. 231-241) bahsedilen konular arasında; Yılmaz Öztuna’nın saf ve akıcı bir dille yazdığı, türünün mükemmel ve son örneği olduğu, epeyce okuma yaptığından ötürü “hâfızasından hızlıca” yazabildiği, hızlı yazabilmesinin “başarılı bir gazeteci”

¹⁸ Kitapta “jeneoloji” olarak verilmiştir. İçerik ve başlık uyumu göz önüne alınırsa; bu farklılığın, eserin yeni baskısında giderilmesi tavsiye edilir.

olmasında büyük rol oynadığı, yapılacak her türlü buluşma ve çalışmayı belirli bir takvime oturtmak suretiyle tamamladığı gibi hususlar bulunmaktadır. Eşi Hatice Hanımefendi, Yılmaz Öztuna'nın hayatının bir “plan dâhilinde” geçtiğini şöyle anlatmaktadır:

“Genellikle 7.30’da uyanır ve gazete okur. Saat 9.00’a doğru kahvaltısını eder. Kahvaltudan sonra kahvesini içer. Tekrar gerekli olan ihtiyaçlarını tamamladıktan sonra çalışmaya başlar. Birkaç gazete okur. Herhangi bir gazetede günlük yazı yazdığı için günlük yazısını yazar, gönderir. Günlük yazıları dışında mutlaka basılmak üzere olan kitapları hazırlardı.” (s. 238-239)

Yılmaz Öztuna'nın siyasî ve ilmî hayatı, kitabın önceki kısımlarında incelenmiştir. Bahse konu meseleler üzerine birtakım anekdotlar, alıntılar, görsel malzemeler de uygun yerlerde paylaşılmıştır. Ancak, Öztuna'nın siyasî yönü için ayrı bir bölüm hazırlanma gereği görülmüş ve “Siyasetten İçeri” isimli bölüm (s. 243-259) hazırlanmıştır. Daha önce temas edilen anekdotlar, burada biraz daha genişletilmiş ve şu noktalar hakkında bilgiler verilmiştir: Yılmaz Öztuna ve Osmanlı hânedanı arasındaki muhabbet; Adalet Partisi ve Süleyman Demirel ile arasındaki ilişki; milliyetçi kişiliği ve tarih yazarlığı dolayısıyla Hüseyin Nihal Atsız ve Alparslan Türkeş ile arasındaki ilişki; 1980 sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli simalarından olan ve ülkemizin eski cumhurbaşkanı Turgut Özal ile ilişkileri.

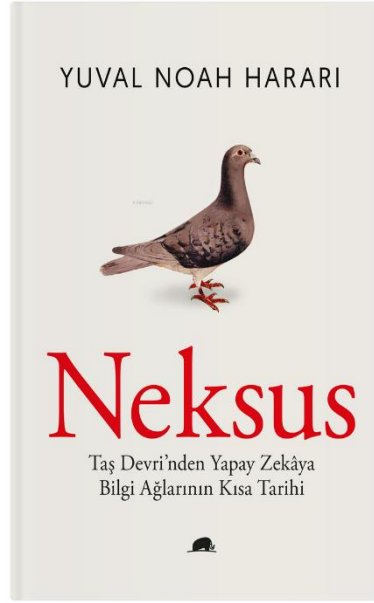
Eserin son iki kısmı, “Öztuna Meclisi” (s. 261-288) ve “Bazı Anlayış ve Yaşayış Çizgileri” (s. 291-321) başlıklı bölümlerden oluşmaktadır. Bu iki bölüm; Yılmaz Öztuna'nın daha önceki bölümlerde bahsedilen dostlarıyla yaptığı görüşmelerini, fikir alışverişlerini ve onlar üzerinde bıraktığı tesirleri ele almaktadır. Tıpkı siyasî figürlerle olduğu gibi; bu bölümde de fikir adamları ve dostları ile Yılmaz Öztuna ilişkisine ışık tutulmakta ve önemli anekdotlara yer verilmektedir. Örneğin Hüseyin Nihal Atsız ile Yılmaz Öztuna arasındaki ilişkiler ele alınırken “iş hanı sâhibi Öztuna'nın, handaki bir odayı Atsız'a tahsis ettiği” ibaresi (s. 263), iki önemli sima arasındaki dostluğun “ne derece önemli” olduğunu göstermektedir. Yine bu konuda, Atsız'ın oğlu Yağmur Atsız'dan yapılan bir alıntıyla da “dostluk bahsi” pekiştirilmiştir. Yılmaz Öztuna, milletvekilli dolayısıyla taşındığı ve hayatının geri kalanını şekillendirdiği Ankara'da, kendisine has bir dost meclisi daha kurmuştur. Kitabın bir alt bölümü (s. 268-270) hâlinde verilen bu anekdot, oldukça önemlidir. Zira Öztuna'nın düzenlediği toplantılara katılanlar arasında Aydın Taneri, İsmet Binark, Mustafa İsen, Emine Işınsoy Öksüz, İsmet Öksüz, A. Yağmur Tunalı, Ercüment Kuran, Ahmet Özcan gibi simalar zikredilmektedir (s. 270). Toplantılara iştirak edenler arasında kitabın müellifinin de bulunması, kitabın daha ciddî bir hâle gelmesi ve içeriğinin dolgunlaştırılması bakımından gayet mühim bir husustur.

“Bazı Anlayış ve Yaşayış Çizgileri” başlıklı son bölüm ise, biraz daha “magazinsel” meselelere temas etmektedir. “Magazinsel” ibaresini kullanmamızdaki sebep, eserin genelini okuyan ve bütünsel çerçevesine hâkim olan bir okura “Yılmaz Öztuna'nın, birtakım meselelere/tavırlara ilişkin görüşleri” hakkında bilgi verilmesidir. Misalen; Yılmaz Öztuna'nın “telif meselesi” hakkındaki yaklaşımı, konunun açıklanması için burada aktarılabilir:

“... Adama bak sen! Benim beynimi sağacak ve üstelik bunu hak bilecek. Beni konuşturacaktı. Yazarsam lütfedip yayınlayacaktı. Be adam, sen bakkaldan sigara alırken ne yapıyorsun? Çıkarıp parasını veriyorsun. Benim beynimin o kadar da değeri yok mu? Sen kim oluyorsun da beni yağmalamaya kalkışıyorsun? ...” (s. 295)

Netice itibarıyla; A. Yağmur Tunalı tarafından kaleme alınan *Yılmaz Öztuna: Ömründe Ömürler Yaşadı*, Türk tarihçiliğinin ve kültür hayatının önemli simalarından olan “beyefendi” bir şahsiyetin hayatını konu edinmektedir. Eser içerisinde Balkanların Türk hâkimiyetinden çıkışı, Yılmaz Öztuna’nın soyunun dayandığı bir ailenin -o dönemde gizlice İstanbul’a kaçırılmış olan dedesi hâriç- nasıl yitip gittiği, İstanbul’da dünyaya gelmesi ve çocukluk yılları, tarihle musikiye olan tutkusu ve ilk eserlerini vermesi, Hüseyin Saadettin Arel’le ilişkisi ve musiki alanında tanınması, Fransa’daki öğrenim yılları, *Hayat Tarih Mecmuası* ve 12 ciltlik *Türkiye Tarihi* serisi, dönemin siyasîleriyle ilişkisi ve Adalet Partisi’nden milletvekili olması, Ankara yılları ve siyasî faaliyetleri, hastalığı ve ebedî dünyaya yolculuğu gibi meseleleri irdeleyen farklı bölümler bulunmaktadır (s. 17-148). Ayrıca, ihtisası bulunan alanlara dair farklı bölümler oluşturulmuştur ki; bunlar arasında tarihçiliği, musikişinaslığı, soy bilimci yönü, yazarlığı ve yazım tekniği, siyasetçiliği, sohbet meclisi ve birtakım konulara yönelik görüşleri bulunmaktadır. Mezkûr kısımlar, eserin hatırı sayılır bir bölümünü (s. 150-321) oluşturmaktadır. Biyografi türündeki güzel eserlerden sayılabilecek olan kitap, Yağmur Tunalı Bey tarafından titizlikle ve gayet açık bir dille kaleme alınmıştır. Eser dâhilindeki pek çok alıntı ve görsel malzeme ise, esere başka bir “hava” katmış ve eseri zenginleştirmiştir. Ancak, içerik yönünden zengin olan bu esere birtakım eleştiriler de getirilebilir. Bunlardan ilki Ahmet Bican Ercilasun tarafından getirilmiştir ki; bu eleştiri, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı’nın yayımladığı eserlerdeki -biyografi dizisi- yazı fontu ve yazıların matlığıyla ilgilidir.¹⁹ Vakfın biyografi dizisindeki kitaplardan bazılarının kütüphanesinde yer veren biri olarak söylemeliyim ki; Ahmet Bican Hoca’nın eleştirisinde “haklılık payı” bulunmaktadır. Zira bol ışıklı veya güneşli alanlarda rahatça okunabilen eserler, hafif loş veya gölgeli alanlarda “güç belâ” okunabilmektedir. Doğrudan eserle ilgili yönelteceğimiz eleştirilerden bazıları ise şunlardır: Birincisi, eser içerisinde -birkaç defa hâriç- dipnotlara müracaat edilmemiştir. İleriye sürülen ifadelerin atıflarla -doğrudan künyeleri verilerek- desteklenmesi, böylesi kapsamlı bir eseri daha anlamlı kılabilirdi. İkincisi, eserin son kısmında “Yılmaz Öztuna Bibliyografyası” adında bir bölüm oluşturulabilir ve Yılmaz Öztuna hakkında kaleme alınmış bütün eserler buraya eklenebilirdi. Her ne kadar, kitabın sonunda “Eserleri” başlığını taşıyan ve Yılmaz Öztuna’nın bütün eserlerini derleyen bir bölüm olsa da (s. 324-329), bahsettiğimiz husus, kitabı daha mükemmel bir hâle getirebilirdi. Zikrettiğimiz tüm bu hususlar değerlendirildiğinde, Yağmur Tunalı Bey tarafından kaleme alınan *Yılmaz Öztuna: Ömründe Ömürler Yaşadı* isimli eser; tarihçiliği “meslek” olarak icra etme niyetini taşıyan şahsiyetler için bir “ibret vesikası” veya bir “dürtü (*motivasyon*) kaynağı” olarak görülebilir.

¹⁹ Ahmet Bican Ercilasun, “Yılmaz Öztuna; Ömründe Ömürler Yaşadı”, *Milli Düşünce Merkezi*, 10 Ağustos 2024, <https://millidusunce.com/omrunde-omurler-yasadi-yilmaz-oztuna/> (Erişim Tarihi: 25 Ekim 2024).

Neksus: Taş Devri'nden Yapay Zekâya Bilgi Ağlarının Kısa Tarihi

Yuval Noah Harari

İstanbul, Kolektif Kitap, 2024, 440 sayfa, ISBN: 978-625-6896-24-6.

Rabianur TÜFEKÇİ*

Yuval Noah Harari'nin *Neksus: Taş Devri'nden Yapay Zekâya Bilgi Ağlarının Kısa Tarihi* adlı kitabı, geniş hacimli olsa da bir solukta okunabilecek türden bir eserdir. Eser, tarih ile geleceği bugünün temel sorularında buluşturmayı başardığından, merak uyandırıcı niteliktedir.

Askerî tarih ve Orta Çağ uzmanı, aynı zamanda Kudüs İbrani Üniversitesinde tarih profesörü olan İsrailli Yuval Noah Harari, günümüzün en etkili ve ilham verici tarihçilerinden biridir. *Sapiens: İnsan Türünün Kısa Tarihi*, *Homo Deus: Yarının Kısa Tarihi* ve *21. Yüzyıl İçin 21 Ders* gibi eserleriyle, insanlık tarihini ve geleceğini sorgulayan Harari, dünya çapında milyonlarca okuyucuya ulaşmıştır. Söz konusu eserlerinde geçmişin büyük olaylarını incelerken, geleceğin belirsizliklerine dair derinlemesine analizlerde bulunur. İnsanlık tarihini biyolojik, sosyal ve teknolojik bağlamlarda ele alırken, insanın ve teknolojinin birleşiminden doğacak olasılıkları da tartışır.

Harari'nin eserlerinde genel manada var olan eksiklikten farklı olarak *Neksus* kitabı; geleceği değil, geleceğin varacağı noktayı merkeze alarak, insanlık tarihinin en önemli dönüşümünü bir teknoloji ve biyoloji sentezinde arar. *Neksus*, hem bilimsel hem de etik bir problem olarak, insan ve makine arasındaki sınırların giderek bulanıklaştığı bir dünyayı tasavvur eder. Harari'nin bu kitabı, genetik mühendislik, yapay zekâ ve biyoteknolojik gelişmelerin, sadece insanın biyolojik yapısını değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel yapısını nasıl dönüştürebileceğine dair güçlü bir söylem sunar.

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, rabianur.tufekci@stu.fsm.edu.tr

Biyoteknolojik gelişmelerin, insanın doğal sınırlarını zorladığı, yapay zekânın toplumsal ve ekonomik yapıyı köklü bir şekilde değiştireceği bir dönemde, *Nexus* sadece bir bilim kurgu kitabı değil, bir düşünsel manifesto olarak da okunabilir. İnsanlık, şimdiye kadar sadece doğa ile değil, kendi doğasıyla da mücadele etmekte; biyolojik ve teknolojik olanı harmanlayarak yeni bir evrimsel aşamaya doğru ilerlemektedir. Bu bağlamda *Nexus*, sadece bilimsel bir merakın ürünü değil, aynı zamanda bir filozofun, bir tarihçinin ve geleceği tahayyül edebilen bir akıl yürütücüsünün dikkatle inşa ettiği bir düşünsel zihin haritasıdır.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “İnsan Ağları”, ikinci bölüm “İnorganik Ağ” ve üçüncü bölüm ise “Bilgisayar Siyaseti” başlıklarını taşımaktadır. Kitapta Harari’nin, geçmişteki büyük devrimleri anlatırken kullandığı tarihsel derinlik ve analitik bakış açısının yanı sıra, insanoğlunun gelecekte karşılaşabileceği etik, toplumsal ve psikolojik sorunları da açıkça ortaya koyduğunu görmek mümkündür. Harari, eserinde insanlık tarihinin dönüm noktalarına odaklanırken, insanın teknolojiyle birleşen geleceğini tartışmanın sadece bireysel değil, toplumsal düzeyde de nasıl dönüşüm yaratacağı üzerine yoğunlaşır. *Nexus*’un sayfalarında gezinti yaparken, yalnızca geleceğin bilimsel gelişmelerine değil, bu gelişmelerin ardında yatan insanlık durumuna, sorulara ve varoluşsal kaygılara da derinlemesine bir yolculuk yapılabilir. Harari, insanın doğasına dair temel soruları bir kez daha gündeme getirirken, aynı zamanda bireysel özgürlük, toplumsal yapı ve etik değerlerin giderek daha fazla sorgulandığı bir dönemin kapılarını aralar. Yuval Noah Harari, *Nexus*’ta insanlık tarihi boyunca bilgi ağlarının muazzam gücünü inceler, erken mitlerden ve dinlerden yapay zekânın (AI) son teknoloji dünyasına kadar iletişimin evrimini bir araya getirir. Önceki eserleri *Sapiens* ve *Homo Deus* gibi *Nexus* da tarihi, teknolojiyi ve felsefeyi, okuyucuları insanlığın toplumlar inşa etmek, güç kullanmak ve geleceği şekillendirmek için her zaman bu ağlara nasıl güvendiğini yeniden düşünmeye davet eden harika bir hikâye anlatımıyla harmanlar.

Harari, yalnızca kutsal hikâyeler olarak değil, aynı zamanda erken kitle iletişim sistemleri olarak da hizmet eden dinî metinler gibi kadim ağları yeniden ziyaret ederek başlar. Öne çıkan bir örnek, İncil’in, yanlışlıklarına rağmen, geniş toplulukları birleştirmede nasıl etkili olduğudur. Harari’nin etkileyici ifadesi, “*Bilgi bizi mutlaka bilgilendirmez - şeyleri biçimlendirir*” argümanının özünü yakalar. Bilginin gerçek gücü, gerçeği iletmede değil, bağlantı kurma yeteneğinde yatar. Bu gözlem, dinî hikâyelerin, bilimsel olarak hatalı olsa bile kalıcı topluluklar yaratmada nasıl başarılı olduğunu vurgular. Kitap dijital çağa geçiş yaparken, Harari algoritmalar ve veriler tarafından yönlendirilen modern ağlara odaklanır. Örneğin sosyal medya platformları, kolektif anlatıları ve kimlikleri şekillendirme biçimleri açısından antik mitlerle ürkütücü benzerlikler taşır. Ancak günümüzdeki fark, bu sistemlerin makineler tarafından giderek daha fazla kontrol ediliyor olmasıdır. Harari, “*Ağlar güçlüdür, ancak aynı zamanda kördür*” diyerek, günümüz ağlarının daha karmaşık olmasına rağmen, sonuçlarını öngörmek için gereken insan merkezli bilgelikten genellikle yoksun olduğunu vurgular. Kitabın ilginç ve ilgi çekici bilgi parçalarından biri, kedi resimlerinin yapay zekânın en önemli atılımlarından birinde önemli bir rol

oynamış olmasıdır. Kedi fotoğraflarının internete eğlenceli bir şekilde yüklenmesiyle başlayan şey, sinir ağlarını eğitmeye yardımcı olmuş, bu sayede desenleri tanımalarını ve yapay zekâ görüntü tanıma alanında ilerlemeler başlatmalarını sağlamıştır. Bu tür anekdotlar, Harari'nin en karmaşık teknolojik kavramları bile ilişkilendirilebilir ve ilgi çekici hâle getirme becerisini sergiler.

Harari'nin yapay zekâ etrafındaki saf iyimserliğe yönelik eleştirisi, kitabın en güçlü noktalarından biridir. Yapay zekânın övgülerini söyleyerek zamanını boşa harcamaz çünkü ona göre, yapay zekâyâ olan hayranlık her yerdedir. Bunun yerine, yapay zekâyı insanlığın sorunlarına çözüm olarak savunan politikacılar ve teknoloji girişimcileriyle yaptığı konuşmaları düşünür. Harari, bunların çoğunun daha fazla veri ve daha hızlı ağına doğal olarak daha iyi sonuçlara yol açacağı yönünde aşırı basit bir görüşe sahip olduğunu savunur. Ancak *Nexus*'un gösterdiği gibi, tarih bize farklı bir hikâye anlatır: Bilgi sistemleri dönüştürücü olsa da, genellikle öngörülemeyen sonuçlar doğurur. Matbaa, radyo ve televizyon gibi önceki teknolojik devrimlerle paralellikler çizer ve okuyucuyu varsayımlarımızın çoğunun ne kadar safça olduğunu görmeye teşvik eder. Ancak dikkatli olmakta fayda vardır, zira Harari'nin sinir ağları ve yapay zekâ algoritmalarına yaptığı derinlemesine dalışlar, özellikle teknik kavramlara aşina olmayan okuyucular için zaman zaman yoğun gelebilir. Bu bölümler, bilgi ağlarının geleceğini anlamak için hayati önem taşısa da bazen kitabın anlatı akışını bozar. Her durumda, *Nexus* hem bir uyarı hem de harekete geçme çağrısıdır. Harari, bu sistemlerin insan yeteneklerini artırabileceğini ancak aynı zamanda anlayışımızı da geride bırakabileceğini kabul ederek, yapay zekâ ve dijital teknolojilere dikkatli yaklaşmamızı önerir. Kapanış mesajı güçlü bir şekilde yankılanır: Bilgi ağları, yalnızca onları inşa eden ve kontrol eden insanlar kadar akıllıdır. Yapay zekânın gelişimini düşünceli bir şekilde yönlendirmeyi başaramazsak, kendimizi yarattığımız sistemlerin insafına kalmış bulabiliriz.

Harari, kitabı Albert Einstein, Bertrand Russell ve diğer entelektüellerin 1955'te yaptığı bir çağrıyla yankılayan, tarihten güçlü bir hatırlatmayla bitirir. Harari ayrıca, yapay zekânın gelecekteki ekonomik faydalarının adaleti hakkında kritik sorular da gündeme getirir. *PricewaterhouseCoopers*'a göre, yapay zekânın 2030 yılına kadar küresel ekonomiye 15,7 trilyon dolar katması öngörülmüyor. Ancak Harari, mevcut eğilimler devam ederse, önde gelen yapay zekâ süper güçleri olan Çin ve Kuzey Amerika'nın bu kazanımların %70'ini talep ederek, küresel eşitsizliği derinleştireceği konusunda uyarır. Okuyucuları düşünmeye davet eder: Yapay zekânın ilerlemeleri eşit bir şekilde dağıtılacak mı yoksa mevcut güç dengesizlikleri daha da derinleştirilecek mi?

Harari'nin son bölüme kadar sunduğu tüm tarihsel bilgi başarısızlıkları örneklerinden, umudun, türümüzün daha önce hiç deneyimlemediği cinsten, insan davranışında radikal bir aydınlanma gerektirecek kadar uzun bir vuruş olduğu anlaşılır. “*Bu kitap, hatanın doğamızda değil, bilgi ağlarımızda olduğunu savunuyor*” der Harari. Yüzyıllar boyunca ağlarımızın sonucu bilgelikten ziyade güç olmuştur. Ancak, bizi çevremizdeki gerçekliğe kör eden yanıltıcı bilgilere kurban gittiğimiz için doğamızı gerçekten affedebilir miyiz? Neden bu kadar kolay yanılıyoruz?

Harari'nin insanların hatalı, tehlikeli ve tamamen yanlış bilgilere nasıl yenik düştüğüne dair birçok örneği, yapay zekânın potansiyel gücüyle ilgili uyarılara rağmen, bana göre *Nexus*'un gerçek konusudur. Son dakika umut dolu yalvarışı, bir *Hail Mary* geçişinin davranışsal eş değeri gibi okunur. Harari'ye göre, yapay zekâdan bağımsız olarak, insan tarafından üretilen bilginin tarihi sorunludur. O, bizi birikmiş bilgilerin insan ilerlemesindeki adımlar olduğu şeklindeki nahif görüşü kabul etmemiz konusunda uyarır çünkü bilgi dediğimiz şeylerin çoğunun gerçek dünyayla pek ilgisi yoktur: "... *bilginin gerçekle hiçbir temel bağlantısı yoktur ve tarihteki rolü önceden var olan bir gerçekliği temsil etmek değildir.*" Aslında yanlış bilgi, dezenformasyon ve göz ardı edilen bilginin sonuçları yoluyla bizi hatalı inançlara ikna eder. Ancak Harari'nin kötü bilgi hakkındaki tüm tarihsel açıklamaları, yapay zekâ tarafından yaratılan bilginin daha da ciddi sonuçları hakkındaki önemli uyarısının bir ön sözüdür: "*Karar verebilen ve yeni fikirler yaratabilen akıllı makinelerin yükselişi, tarihte ilk kez gücün insanlardan uzaklaşp başka bir şeye doğru kaydığı anlamına geliyor.*" Makinelerin insanlardan daha zeki olacağından, ancak hissiz olacağından endişe eder: "*Mevcut bilgi devrimi, önceki herhangi bir bilgi devriminden daha önemli olduğundan, benzeri görülmemiş bir ölçekte benzeri görülmemiş gerçeklikler yaratması muhtemeldir.*"

Harari, yapay zekânın ciddi tehlikeleri konusunda insanlığı uyaran ilk düşünür değildir; Stephen Hawking de bunlardan biridir. Diğerleri bu tür endişelere karşı çıkmışlardır. *Nexus*'un bir okuyucusu kitabı iki bölüme ayırabilir; biri tarih boyunca yanlış kullanılan bilgilerin önemli sonuçlarını ortaya koyarken, diğeri yapay zekânın zaferinin çok daha kötü olacağı varsayımında bulunur. Ancak bu bölüm göz ardı edilse bile, yüzyıllardır çarpıtılmış bilgilerin kaydı ciddi endişeler için nedenler ortaya koyar. Harari'nin yapay zekâ uyarısının ötesinde, bilginin yanlış anlaşılmasını ve yanlış kullanımını göstermek için kullandığı tarihsel örnekler kendi başına ikna edicidir çünkü Harari, dünyadaki tarihsel olaylar hakkında çok şey bilmektedir. İncil'in Yeni Ahit'inin derlenmesi sürecine ilişkin açıklaması, bilginin bir araya getirilmesinin genellikle neyin önemli, neyin önemsiz olduğu konusunda bağlantısız bir tartışma olduğunu ortaya koyar. Hristiyanlığın farklı kolları, neyin kutsal metin olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda fikir ayrılığına düşer.

Hangi bilginin baskın olacağı ve neyin kilitleneceği, insan kararlarına bağlıdır. Bu yüzden otoriter dinler ve totaliter hükûmetler gibi kapalı sistemler, temel bilgilerini pekiştirir ve temel inançları tehdit eden yeni veya çelişkili bilgileri kabul etmeyi reddeder. Hatta demokrasiler bile, anayasanın orijinallliği hakkındaki Amerikan tartışmalarında görüldüğü gibi, kabul edilen inançların sorgulanmasına sıklıkla direnir. Harari, "*Tüm insan politik sistemleri kurgulara dayanır, ancak bazıları bunu kabul eder, bazıları ise etmez. Toplumsal düzenimizin kökenleri hakkında doğru olmak, onda değişiklik yapmayı kolaylaştırır*" ifadesini kabul etmemizi ister. Harari, bulguların doğruluğunu teyit etmek için, bilimsel araştırma ile dogma hâline gelen bilgilere olumlu bir alternatif olarak kendi kendini düzelten kaynakları ele alır. Ancak bilim insanları bile, yerleşik teoriye meydan okuyan yeni bulgulara direnç göstererek değişime direnme eğilimindedir. Kuantum teorisinin Newton yasalarıyla çelişmesi buna bir örnektir.

Yine de, genellikle yeni paradigmalar ortaya çıkar: Kendi kendini düzelten mekanizma, yanılabilirliği benimser. Harari'nin gördüğü gibi, medeniyet için sorunun özü şudur: *“Her bir birey tipik olarak kendisi ve dünya hakkında gerçeği bilmekle ilgilenirken, büyük [bilgi] ağları üyeleri birbirine bağlar ve kurgulara ve fantezilere güvenerek düzen yaratır.”* Yapay zekâ, dışsal bir gerçeklikle hiçbir bağlantısı olmayan, kendi kendine yeten bir varlık olarak, daha da büyük kurguların ve fantezilerin olası bir kaynağı olarak tehdit oluşturur. *“İnsanlar uydurma inançlara karşı bu kadar savunmasızken ve yanılabilirliği benimsemeye bu kadar isteksizken, kendini düzelten mekanizmaların yapay zekâ ile mücadele etme şansı nedir?”* diye sorar. Kitap, cevaplarından ziyade yarattığı sorularla okuyucusunu baş başa bırakır.

Tarihçilik ve Yöntem Üzerine

Ali Akyıldız

İstanbul, Timaş Yayınları, 2021, 200 sayfa, ISBN: 978-605-08-4232-6.

Funda TEKİN¹

Ali Akyıldız, 1985 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümünden mezun olmuştur. 1987’de “İzmir-Aydın Demiryolu” konulu teziyle yüksek lisans, 1992’de de “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1836-1856)” başlıklı teziyle doktora eğitimini tamamlamıştır. Ulusal ve uluslararası birçok çalışması bulunan yazar, 12 Ekim 1995’te doçent, 28 Mart 2001’de ise profesör olmuştur. 1997 yılından beri Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezinin çıkardığı İslâm Ansiklopedisi’nin Türk Tarihi ve Medeniyeti Heyeti’nde müellif-redaktör olarak görev yapmaktadır. Uzun yıllar çalıştığı Marmara Üniversitesinden Ocak 2014’te emekli olmuştur. Hâlen İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü başkanı olarak görevini sürdürmekte olup, aynı zamanda Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) asli üyesidir.

Eser, tarihçilik ve yöntem konularında kaleme alınmış makalelerden meydana gelmektedir. Kitabın hazırlanma süreci yaklaşık 25 yıl öncesine uzanmaktadır. İçerisinde çoğunluğu daha önce yayımlanmış sekiz makale, bir eleştiri metni ve üç söyleşi bulunmaktadır. Bir makaleye yönelik eleştiri üzerine kaleme alınan yanıt yazısı da büyük ölçüde tarihçilik, yöntem ve kaynak kullanımıyla ilgili bir içeriğe sahip olduğundan, eserin konusuyla doğrudan bağlantılı görülerek kitaba dâhil edilmiştir.

“İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı birinci bölümde yazar, Osmanlı Devleti’nin son yüzyılı çerçevesinde bir bireyin yaşam

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, funda.tekin@stu.fsm.edu.tr

öyküsünü, düşünsel yapısını, faaliyetlerini ve eserlerini ele alan bir edebî tür olan biyografi çalışmalarına ilişkin bir analiz sunmuştur. Bölümde, biyografi hazırlamak isteyenlerin karşılaşabileceği riskler ve fırsatlar ele alınmıştır.

Türkiye’de tarihî olayların bir kahraman etrafında kurgulanarak anlatılması yaygın olmasına rağmen, kahramanların biyografilerinin tarih yazımında zayıf bir alan olarak kalması eleştirilmiştir. Osmanlı Devleti’nin son yüzyılına dair biyografi hazırlamak isteyen bir araştırmacı, Avrupa’nın aksine sıradan bireylere ilişkin veri ve kayıtların eksikliği nedeniyle kaynak sıkıntısı yaşamaktadır. Bunun temel sebebi, tarih boyunca devletin halkla iletişiminin yalnızca vergi, askerlik ve güvenlik gibi alanlarla sınırlı kalmasıdır. Bu nedenle biyografiler, görevleri gereği devlet kayıtlarında yer alabilen âlimler, sadrazamlar, vezirler, ulema ve hanedan üyeleri gibi yönetici elit ve seçkinlerle sınırlı kalmaktadır. Ayrıca, araştırma yapılacak kişi ya da grupların kökeni de ayrı bir sorun teşkil etmektedir. İncelenen kişinin yaşadığı dönemde bağlı olduğu etnik kimliğin açıkça belirtilmemesi durumunda, belgeler köken konusunda araştırmacıya sistematik bir bilgi sağlayamaz.

Yazar, mevcut belgelerin insana dair sunduğu bazı biyografik bilgilerin, biyografi yazarını nasıl yanıltabileceği sorununa dikkat çekmiştir. Biyografi yazarını bekleyen risklerden biri olarak, devlet adamlarının kişilik ve yeteneklerine dair, belgelere yansıyan ve anlam taşıyan bilgilerin özenle kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Övgü veya yergi içeren ifadelerden uzak durarak, kişinin hayatını bütüncül bir şekilde ele alarak değerlendirme yapmayı önermiştir.

Harem, padişahın mahrem dünyasına ait bir alan olup yalnızca dışarıdakiler, yabancılar ve gezginler için değil, uzun yıllar sarayda görev yapanlar için bile hiçbir zaman erişilemeyecek yasaklı bir mekândı. “Haremi ve Hanedanı Yazmak: Tespitler, Problemler, Teklifler” başlıklı ikinci makalede, yazar hem yurt içinde hem de özellikle Batı’da, sıradan bireylerden tarih meraklılarına ve hatta akademik çevrelere kadar geniş bir kitlenin bu konuda spekülasyonlar yapıp hayalî, fantastik hikâyeler kurgulamasına rağmen, sağlam kaynaklara dayanarak ele alınan ve sınırlı sayıda üretilmiş metinlerin varlığına dikkat çekmiştir. Osmanlı padişah haremi, saray kadınları ve haremdeki yaşam üzerine araştırma yapmanın yöntemsel sorunları, belge ve bilgilerin içerdiği zorluklarla bu alanda çalışacak araştırmacıları bekleyen riskler detaylandırılmış ve bu bağlamda uyarılarla öneriler sunulmuştur.

Haremle ilgili algının büyük oranda oryantalist bir bakış açısıyla şekillenmesine rağmen, bu ilgi ve merakın yalnızca Batı kamuoyuna, oryantalistlere veya yabancılarla özgü olmadığı, yurt içinde de benzer ilgi ve merakın ortaya çıktığını işaret eden örnekler verilmiş ve bu durum belgelerle desteklenmiştir.

“Belge Neyi Söylemez: Çürüksu’dan Yıldız Sarayı’na Bir Cariye Ticareti Öyküsü” başlıklı üçüncü bölümde yazar, 19. yüzyılda uluslararası baskıların etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu’nda köle ve cariyeler ticaretinin yer yer yasaklanması ve genel olarak sınırlandırılması sürecini ele almıştır. Bu bağlamda, Kafkasya’dan gelen Müslüman Gürcü göçmenlerden üç küçük kızın, nüfuz ve zor kullanılarak İstanbul’a getirilip, cariyeler olarak satılacağına dair iddialar araştırılmıştır. Bu süreçte

kızların ve onlarla bağlantılı kişilerin sorgulanması, konuyla ilgili alınan kararın niteliğinin değerlendirilmesi ve bu mesele üzerinden bir yöntem tartışmasının başlatılması gibi konulara odaklanılmıştır. Yöntem olarak ise, öncelikle belgelerin ortaya koyduğu tablo ayrıntılı bir şekilde belirlenmiş, ardından soruşturma sürecindeki eksiklikler ve çelişkiler analiz edilmiştir. Son olarak, kızların İstanbul'a getirilme sebepleri dönemin koşulları içerisinde bir bağlama oturtularak değerlendirilmiştir.

“Belge Neyi Söylemez: Padişah İradesi Hukuki Anlamda Son Noktayı Temsil Eder mi? Belge Kriğinin Önemii” başlıklı dördüncü bölümde, her şeye rağmen en güvenilir tarih kaynaklarından biri olarak kabul edilen arşiv belgelerinin sunduğı bilgilerin içeriğı ve doğruluğı üzerinde durulmuştur. 19. yüzyılın son döneminde yaşanmış bir örnek olay ve detaylar üzerinden bu belgelerin geçerliliğı sorgulanmış, aynı zamanda bir yöntem tartışması başlatılarak, belge verilerinin analizine katkıda bulunulmak istenmiştir.

Türkler, Orta Asya'dan başlayarak günümüz Anadolu topraklarında uzun bir geçmişe sahip olup, tarihleri boyunca 12 hayvanlı Türk takvimi, hicri, celali, rumi ve miladi takvimler gibi ay ve güneş yılı esaslı farklı takvimleri kullanmışlardır. “19. Yüzyıl Belgelerindeki Hicri Takvim Sorunu: Hicri Tarihler Doğru Zamanı mı Yansıtır?” başlıklı beşinci bölümde yazar, Tanzimat döneminden itibaren bazı Osmanlı entelektüelleri ve bürokratlarının hicri takvimin eksikliklerini fark ederek, daha az hata içeren, güneş yılına dayalı yeni bir takvim oluşturma çabalarına değinmiştir. Bölümde asıl olarak tarihçilerin hicri takvim verileriyle yaşadıkları çelişkiler ve karşılaştıkları sorunlar ele alınarak, bu problemleri anlamak ve çözmek için bazı önerilerde bulunulmuştur.

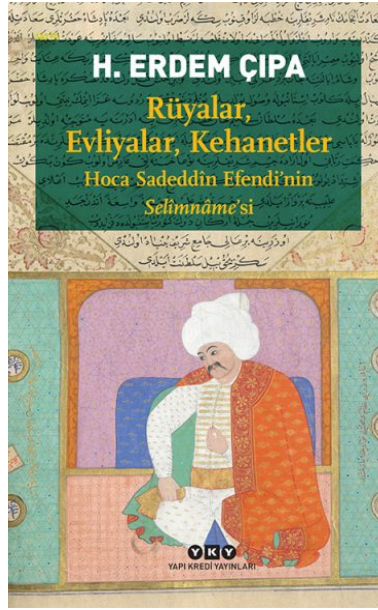
1918'deki vefatının ardından, padişahın geride kalan eşleri ve çocuklarının mahkemeye başvurusu sonucunda, tanıkların huzurunda gerçekleşen dava neticesinde İstanbul Kısmet-i Askeriye Mahkemesi tarafından hazırlanan veraset ilamında, II. Abdülhamid'in tahttan indirildiğı dönemde nikâhlı olduğı kadınların sayısının, şer'i olarak kabul edilen dörtten fazla olduğı belirtilmiştir. Burada sorun oluşturan durum, eşlerinin çoğunun hür kadınlardan oluşmasıydı. “Eleştirinin Eleştirisi: Sultan Abdülhamid Dokuz Eşle Aynı Anda Evli miydi?” başlıklı altıncı bölüm, yazarın “II. Abdülhamid'in Aynı Anda Dokuz Kadınla Evli Olması” başlıklı makalesine yapılan eleştirilere yanıt olarak yazılmış ve bu konu, belgeler ışığında detaylıca tartışılmıştır.

Tarihsel araştırmaların en kritik unsurlarından biri, şüphesiz kullanılan kaynakların güvenilirliğidir. Güvenilir olmayan kaynaklar üzerine inşa edilen tarihsel çalışmalar, genellikle tarihî gerçeklerle örtüşmeyebilir. Çalışmada başvuru kaynakların güvenilirliği, araştırmanın doğruluğı açısından en önemli faktördür. “Yakın Çağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları: Arşiv Belgeleri ve Arşiv Dışı Malzemenin (Basın) Önemii” başlıklı yedinci bölümde yazar, bu bakış açısıyla hareket ederek, arşiv belgelerinin tarihsel çalışmalardaki rolüne ve arşiv içindeki malzeme ile arşiv dışı kaynakların karşılaştırmalı bir şekilde kullanılmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir.

Belgeleri doğru bir şekilde analiz edebilmek için, bu belgeleri üreten kurumlar hakkında yeterli bilgiye sahip olmak gereklidir. Bu nedenle, Osmanlı bürokrasisi üzerine çalışan bir tarihçinin, bu kurumların nasıl işlediğini dikkate alması önemlidir. Bilindiği gibi, belgeleri üreten kuruluşlar devlet kurumlarıdır. “Modern Dönemde Osmanlı Bürokrasisi Araştırmalarında Osmanlı Arşivinin Rolü” başlıklı sekizinci bölümde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin modern dönem Osmanlı bürokrasi çalışmalarındaki yeri ve önemi, ana belge grupları üzerinden ele alınarak açıklanmıştır.

“Halil İnalçık’ın Tanzimat ve Bulgar Meselesi Başlıklı Doktora Tezinin Değerlendirilmesi” başlıklı dokuzuncu bölümde yazar, Prof. Dr. Halil İnalçık’ın parlak akademik kariyerinin ilk adımı olan ve 1943 yılında yazdığı “Tanzimat ve Bulgar Meselesi (1839-1853)” başlıklı doktora tezini incelemektedir. Bu bölümde, tezin içerdiği yaklaşımlar, kullanılan kaynaklar, yöntem ve İnalçık’ın gelecekteki çalışmalarına yönelik önerileri ele alınmıştır. Ayrıca, İnalçık’ın tezine dair verdiği beyanat ve kendisiyle yapılan röportajlar da dikkate alınarak, tezin arka planı ve yazarın perspektifi üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır.

Türkiye’de tarihçilik ve yöntem üzerine pek çok çalışma yapıldıysa da bu çalışmalar daha ziyade teknik alanında sınırlı kalmıştır. Ele aldığımız *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine* kitabı ise tarihçiliğin problemlerine değinmesi anlamında kıymetlidir. Kitapta değinilen konularla alakalı belgelerin direkt olarak sunulması şeffaflık anlamında tatmin edici olmuş, her konunun örneklendirilmesi de pekiştirmeyi olumlu yönde etkilemiştir. Dolayısıyla kitap, tarih alanında çalışma yapacaklara tavsiye edilebilir niteliktedir.

Rüyalar, Evliyalar, Kehanetler: Hoca Sadeddin Efendi'nin Selimnâme'si

H. Erdem Çıpa, Çev. Zeynep Rona

İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2024, 151 sayfa, ISBN: 978-975-08-6414-8.

Esmâ BİÇER^{1*}

H. Erdem Çıpa'nın *Rüyalar, Evliyalar, Kehanetler: Hoca Sadeddin Efendi'nin Selimnâme'si* kitabı başta İngilizce² basılmış olup, yazarımızın da teşekkür kısmında belirttiği gibi kendi yazdıklarına yabancılaşmadan, Zeynep Rona tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Esere tıpkıbasım, transkripsiyon, yazım ve seslendirme bölümlerinin eklenmesiyle geniş kitlelere ulaşılacak istenmiştir. Tıpkıbasım ve transkripsiyonun aynı eserde bulunması, erişilebilirliğini sağladığı gibi eserin akademik ve popüler düzeyde incelenmesini kolaylaştırmıştır. Metin bütünlüğünü bozmadan verilen dipnotlar konunun daha anlaşılır olmasını ve güvenilirliğini arttırmıştır.

Tarihçi, genel olarak akıcı ve kolay anlaşılır bir dil kullanmıştır. Eserin kısa olması, tarihî dönemi tam olarak yansıtamayacağı düşüncesini uyandırır da vurucu ve öz bir anlatımla okuyucu üzerinde istenilen etki sağlanmıştır.

Yazarımız, Hoca Sadeddin Efendi'nin Yavuz Sultan Selim'in şehzadelik ve padişahlık dönemindeki olayları konu alan ve on iki hikâyeden oluşan *Selimnâme* eserini farklı açılardan değerlendirerek, eleştirel bir bakış açısıyla okurlara sunmuştur.

H. Erdem Çıpa, Osmanlıca ile tanışmasını sağlayan ve bu vesileyle tarihî gerçekleri anlamasına destek olan hocalarına, her aşamada ona yardımcı olan arkadaşlarına, meslektaşlarına, çalıştığı yerli ve

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, esma.bicer@stu.fsm.edu.tr

² Prognostic Dreams, Otherworldly Saints, and Caliphal Ghosts: A Critical Edition of Sa'deddin Efendi's (d. 1599) *Selimname*.

yabancı kütüphanelerin tüm çalışanlarına teşekkür ederek başladığı kitabına, etkili bir giriş dörtlüğüyle devam etmiştir.

“Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrîn,
Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzı şûr eyler
Gâh bir harf sükûtyla kılar nâdiri nâr
Gâh bir nokta kusûryla gözi kûr eyler”³

Yazar, divan şairi Fuzûlî’nin sözleriyle, Osmanlı Türkçesinin inceliklerini ve zengin dil yapısını vurgulayarak, tarihî eserleri ve yazılı kaynakları doğru bir şekilde yorumlamanın önemini okura anlatmak istemiştir. Hoca Sadeddîn Efendi’nin *Selîmnâme*’si, tarihte yaşanan olayların neden ve sonuçlarını incelerken tarih yazımının sadece geçmişin anlatısı olmadığını, doğru ve derinlemesine incelenmesi gerektiğini okura sunmuştur.

Giriş bölümünde, Osmanlı Devleti’nde şeyhülislâm, devlet adamı, âlim, tarihçi, sayısız bilim insanı ve bürokratin hamiliğini yapan, çok yönlü bir kariyere sahip olan Sadeddîn Efendi’nin hayatı anlatılmış; Sadeddîn Efendi’nin edebî yönü üzerinde de durularak, eserlerinin Osmanlı yazarları için kaynak eser olarak kullanıldığı belirtilmiştir.

Selîmnâme, Yavuz Sultan Selim’in hayatından kesitler sunan ve hikâyelerden oluşan tematik bir biyografik eserdir. Bu anekdotlar, Selim’in sadece askerî başarılarını değil; aynı zamanda azizlik, uhrevilik ve hatta kâhinlik vasıflarını da ön plana çıkarmıştır. Buna bağlı olarak I. Selim, doğaüstü yeteneklere sahip, ilahî takdirle tahta çıkmış bir padişah olarak resmedilmiştir. Hoca Sadeddîn *Selîmnâme*’yi kaleme alırken, altı yıl boyunca Sultan Selim’in yakın arkadaşı ve nedimi olarak hizmet eden ve bu süre zarfında birçok olaya bizzat şahit olan babası Hasan Cân Çelebi’nin anlattıklarını temel kaynak olarak almış, ayrıca bazı anekdotlarda Kemalpaşazâde ve Bâlî Paşa gibi başka tarihî şahsiyetlerin anlatımlarına da yer vermiştir.

İlk hikâye, Sultan Selim’in henüz şehzadelik yıllarında babası II. Bayezid ile karşılaştığı Çorlu Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Bâlî Paşa’nın anlattıklarına dayanan hikâyede, I. Selim’in babasıyla savaşmak niyetinde olmadığı, çatışmanın vezirlerin kışkırtması sonucu çıktığı anlatılmış, şehzadenin derin düşüncelere dalarak saltanat süresini açıklaması ilahî bir kaynakla ilişkilendirilmiştir.

Yavuz Selim’in Kırım Hanı Mengli Giray ile olan ilişkisini anlatan ikinci hikâye, şehzadenin daha önceki imajıyla çelişen bazı noktaları ortaya koyması bakımından önemlidir. Yavuz Selim’in Kırım Hanı Mengli Girây’ın kendisine sunduğu askerî yardımı reddederek, babasına karşı bir isyan planlamadığı; sadece daha fazla asker talebinde bulunmak amacıyla olduğu, sert ve acımasız hükümdar profili yerine adil ve dindar bir karaktere sahip olduğu okuyucuya verilmek istenmiştir.

Üçüncü hikâye, Sadeddîn Efendi’nin dedesi Hâfız İsfahânî’nin İran hükümdarlarının hizmetinde geçirdiği kariyerini anlatmasıyla başlamış, daha sonra Hâfız’ın, Erdebili Şeyhi Kemâleddîn ile arasında geçen ve babası Hasan Cân’ın da şahit olduğu bir sohbetle devam etmiştir. I. Selim’in Safevî

³ “Kötü yazı yazan kâtibin eli kalem gibi kuruşun // Yazımındaki yanlışlar sebebiyle düğünümüzü (sûr) kavgaya (şûr) çevirir // Bazen bir harf eksikliğiyle nâdir kelimesini nâr yapar // Bazen de bir harfin noktasını yazmayarak gözü kör eder.”

topraklarına doğru yürüyüşü hakkındaki sorusuna karşılık, Şeyh'in Osmanlı hükümdarının eylemlerinin kendi iradesinin ürünü olmadığı, Şah İsmail'i cezalandırmanın da ilahî bir karar sonucu olduğu cevabı aktarılmıştır. İkinci bölümde ise, I. Selim ile Hasan Cân arasında geçen sohbetin sonucunda padişahın ilahî irade tarafından yönlendirildiği ve onun sadece fatih değil, aynı zamanda Allah'ın iradesini yerine getiren bir hükümdar olduğu nakledilmiştir.

Dördüncü kıssada, Sultan Selim'in saray görevlilerinden birinin gördüğü rüyayı bilmesi ile altıncı hissinin ne kadar güçlü olduğu ve rüyada Peygamber Efendimiz'in sözlerinin Hz. Ali tarafından aktarılması ile Memlûklerle mücadelenin ilahî amaca yönelik bir savaş olduğu meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

Birden fazla önemli şahsiyetin yer aldığı, dindarlık ve kutsallık kavramlarının vurgulandığı, iç içe geçmiş birkaç anekdottan oluşan beşinci bölümde; Yavuz Selim'in kutsal ve mucizelere sahip imajı güçlendirilirken, müteviziliğine de vurgu yapılmıştır.

Altıncı hikâye, Sultan Selim'in fethettiği topraklarda şeyhlerden ve evliyalardan aldığı desteği gösterirken; bu büyük Allah dostlarının onun hayatındaki derin etkisini anlamamızı sağlar. Hikâyede, Şeyh Muhammed Bedahşî'nin I. Selim'e manevi destek verdiği ve Yavuz Selim'in gerçek rüyalar görebilme yeteneğiyle ermiş bir kişi olduğu yansıtılmıştır.

Sultan Selim'in zekâsını ve bilge kişilerin görüşlerine verdiği önemi açıklayan, aynı zamanda dönemin siyasi atmosferini ve savaşın Osmanlı askerleri üzerindeki etkilerini derinlemesine ele alan yedinci bölüm, dikkat çekici bir özelliğe sahiptir.

Sekizinci ve dokuzuncu hikâyeler, I. Selim'in âlimlere olan saygısını ve aynı zamanda onlardan beklediği görgü kurallarına riayeti öne çıkarması açısından önemlidir. Her iki hikâyede de, saray hekimi ve Sultan Selim'in yakın arkadaşı olan Ahî Çelebi'nin hem padişahın huzurunda hem de ilim meclislerinde uygunsuz davranışlarda bulunduğu anlatılmıştır. Ayrıca padişahın bu davranışları eleştirerek, kendi entelektüel üstünlüğünü ilim ve irfan sahibi kişilerden de aynı şekilde beklediği ifade edilmiş; bu kişilerin yalnızca bilgilerini değil, ahlâkî ve manevî değerlerini de kendi yönetiminde bir rehber olarak görme arzusu ortaya konulmuştur.

Sultan Selim'in öfkesinin ve geleceği görme yeteneğinin ele alındığı onuncu kısımda, Osmanlı tarih yazımına göre aşırı biçimde şiddete başvuran ve adaletsiz bir vezir olan Ferhad Paşa ile olağanüstü zengin, yoz bir devlet adamı olan İskender Çelebi'nin dostluklarının sultan tarafından nasıl tehlikeli görüldüğü ve bu iki devlet adamının gelecekteki akıbetleri anlatılmıştır.

Sultan Selim'in sinirli mizacını ve ihtiyatlı kişiliğini yansıtan on birinci hikâye, aynı zamanda onun geleceği görme yeteneğine de işaret eder. Rodos'un fethi hakkındaki kehaneti, onun sadece askerî strateji konusunda değil, aynı zamanda gelecekteki olayları öngörme konusunda da olağanüstü bir yeteneğe sahip olduğunu okuyucuya göstermiştir.

On ikinci ve son hikâyede Hoca Sadeddîn, Kemalpaşazâde'nin aktardığı, padişahın doğumu sırasında gerçekleşen bir mucizeye yer vererek, Yavuz Selim'in yenilmezliğinin ve zaferlerinin ilahî bir planın parçası olduğunu vurgulamış; onun kaderinin önceden belirlendiği düşüncesini güçlü bir şekilde ortaya koymuştur.

Erdem Çıpa'ya göre *Selîmnâme* hem biçim hem de içerik açısından özgün bir metindir. Bürokrat, âlim, tarihçi ve çevirmen olarak Osmanlı Devleti'nde önemli roller üstlenmiş Hoca Sadeddîn Efendi, on iki hikâyeden oluşan eserinde, I. Selim'i halkın gözünde yüceltmeyi, tartışmalı eylemlerini meşrulaştırmayı ve saltanatını ilahî takdirle ilişkilendirmeyi amaçlamıştır. Olağanüstü yeteneklere sahip, evliya olarak nitelendirilebilecek kutsal bir sultan olan Selim'in gerçek rüyalar görebildiği, diğer dünya azizleriyle iletişim kurabildiği ve eylemlerini Allah'ın izniyle yaptığı vurgulanmıştır.

I. Selim'in hayatından kesitler sunan, kısa ve öz anekdotlardan oluşan eser, okuyucunun ilgisini sürekli canlı tutmayı hedeflerken; mistik unsurlar, rüyalar, kehanetler ve azizler merakı derinleştirmiştir.

H. Erdem Çıpa'nın *Rüyalar, Evliyalar, Kehanetler: Hoca Sadeddîn Efendi'nin Selîmnâme'si* kitabı, I. Selim'in kişiliği ve dönemi hakkında bilgi edinmek, Osmanlı tarih yazımını anlamak, gizemli hikâyeler okumak, Osmanlı kültür ve toplumuna dair kapsamlı bir anlayış geliştirmek isteyen herkes için önemli ve değerli bir eser olarak öne çıkmaktadır.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayınlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayın organında yayınlanmış yazıların çevirileri yayınlanabilir. Çevirilerin özgün metni de gönderilmelidir.
2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayın kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayın kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayınlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapabilir.
3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.
4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.
5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,
 - a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,
 - b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,
 - c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve
 - d. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonunayazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

- a. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e- posta adresi yazılır (Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

- b. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.
- c. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.
- d. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı olmalıdır.
- e. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.
- f. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.
2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon aproval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.
3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.
4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.
5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall
 - a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
 - b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
 - c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
 - d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book
6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk († Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).
8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review or essay.
10. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
11. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review or essay.
12. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
13. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 line spacing.
14. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Ulusal Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi / Peer Reviewed and National Journal for Book Review and Review Essays Yıl/Year 11 • Sayı/Issue 1

• Ocak/January 2025 • e- ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner

Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor

Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant

Editor Funda TEKİN

M.Emin KARATAŞLIOĞLU

REDAKTÖR/Redactor

Ömer KARABAYIR

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ

Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal

GÜR Prof.Dr. Mahir AYDIN

Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA

Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

tarihkritik@gmail.com